

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
ЦЕНТР БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ КРАСЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

24 КВІТНЯ 2020 р.

м. МАРІУПОЛЬ

ПІД ЗАГ. РЕД. К. В. БАЛАБАНОВА

МАРІУПОЛЬ
МДУ
2020

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я 431
У 45

Головний редактор: **К.В. Балабанов**, член-кореспондент АПН України, д.п.н., проф., ректор МДУ.

Головна редколегія: **О.П. Реєнт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; **В.Ф. Лисак**, д.і.н., професор кафедри МВ та ЗП, декан історичного факультету МДУ, **В.М. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.С. Арабаджи**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.С. Волониць**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.О. Забавін**, старший викладач кафедри історичних дисциплін; **Ю.В. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Новікова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.І. Романцова**, к.і.н., доцент кафедри філософії та соціології; **Н.Ф. Шипік**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін.

Відповідальний редактор: **В.М. Романцов** д.і.н., проф., завідувач кафедри історичних дисциплін.

Затверджено на засіданні кафедри історичних дисциплін (протокол № 12 від 12.05.2020 р.).
Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету (протокол № 8 від 20.05.2020 р.).

УДК 94(477)(063) Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр.
ББК 63.3(4Укр)я 431 наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 24 квітня 2020 р. / під заг. ред.
У45 К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2020. – 148 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії та культури як складової всесвітньої історії, актуальні проблеми міжнародних відносин.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

В сборнике представлены научные материалы, включенные в программу Всеукраинской научно-практической конференции «Украина в мировом историческом пространстве». В нем освещаются различные аспекты украинской истории и культуры как составляющей всемирной истории, актуальные проблемы международных отношений.

Для ученых, преподавателей, аспирантов, студентов, магистрантов и всех тех, кто интересуется вопросами истории, культуры, внешней политики Украины, исторического краеведения, а также международными отношениями современности.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the Ukrainian history as a part of the global history as well as the acute problems in Ukraine's foreign policy and foreign affairs.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

Маріупольський державний університет, 2020
© Історичний факультет, 2020

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ, ректор Маріупольського державного університету, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор політичних наук, професор, Почесний Генеральний консул Республіки Кіпр в Маріуполі.

РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України.

БУЛАТОВА ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА, перший проректор Маріупольського державного університету, доктор економічних наук, професор.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки).

ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА, декан історичного факультету Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор.

СИВАК ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА, заступник декана історичного факультету Маріупольського університету, кандидат педагогічних наук, доцент.

РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЛАТВІЇ: ВУЗЛОВІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ

Пахоменко С.
Латвійський університет
(м. Рига, Латвійська Республіка)

На сьогоднішній день не бракує варіантів типологізацій національних і регіональних моделей європейської колективної пам'яті і мнемонічної політики. Попри всю різноманітність їх визначень – «мнемонічні спільноти», «ландшафти пам'яті», «режими пам'яті» і т.ін. можна побачити загальний об'єднуючий сюжетний критерій – Друга світова війна і ставлення до неї та її наслідків.

Якщо звузити оптику до регіону Центрально-Східної Європи, то можна виявити ще один яскравий критерій для типологізації – ставлення до комуністичного минулого. Німецький дослідник Стефан Тробст визначає 4 групи країн по відношенню до комунізму. Перша категорія – країни Балтії, в яких дуже сильні антикомуністичні почуття щодо недавньої історії. Друга категорія – Україна і Польща із запеклими битвами пам'яті за недавнє минуле. Третя категорія – це такі країни, як наприклад, Болгарія або Албанія, де було мало бажання звертатися до недавнього минулого. С. Тробст відніс Білорусь і Росію до четвертої категорії, ці країни розглядають комунізм в основному в позитивному світлі, стверджуючи, що у більшості людей залишилися позитивні спогади про їхній досвід за радянських часів [14, р. 58].

Фокусування дослідницького погляду на конкретному латвійському кейсі дозволяє виокремити деякі особливості в рамках загальнобалтійського тренду.

У цьому контексті сучасний британський дослідник А. Ческін пропонує оперувати поняттям «вузлові точки». У контексті національної ідентичності ці вузлові точки можуть придбати майже священний статус, оскільки на них зосереджені процеси, які спрямовані на створення стабільних і ідентифікованих націй як «уявних спільнот» [3, р. 567-568].

Двома ключовими точками в проекті пострадянського державного будівництва в Латвії стали концепт окупації і ідея юридичної і політичної спадкоємності нинішньої держави з Латвійською Республікою 1918–1941 рр.

Їх основне значення було зафіксовано вже в Декларації Верховної Ради ЛСРСР 4 травня 1990 року, «Про оновлення незалежності Латвійської Республіки». Документ проголосив декларацію т. зв. «Народного Сейму» Латвії від 21 липня 1940 року про вступ СРСР такою, що не має законної сили з моменту її прийняття і відновив дію ключових статей Конституції 1922 року [9].

Тема окупації є центральною для політико-правових документів меморіального характеру, виданих латвійським Сеймом в подальшому. Це декларації Сейму ЛР "про окупацію Латвії" від 22 серпня 1996 року, "Про латиських легіонерів у Другій світовій війні" від 29 жовтня 1998 року і "Про засудження тоталітарного комуністичного окупаційного режиму СРСР, що здійснювався в Латвії" від 12 травня 2005 року [7]. У декларації 1996 року підкреслювався радянський геноцид проти латишів і негасимі сліди, залишені півстолітньої окупацією. «Весь час окупації СРСР цілеспрямовано здійснював геноцид проти народу Латвії, тим самим порушуючи Конвенцію про недопущення геноциду і засудження за нього від 9 грудня 1948 года ... Керівництво СРСР цілеспрямовано наповнило Латвію сотнями тисяч мігрантів і з їх допомогою намагалося знищити ідентичність народу Латвії» [8].

Як бачимо, в цих парламентських деклараціях застосування терміну «геноцид» не обмежується сталінськими злочинами. Латвійське визначення геноциду явно ширше і

стосується не тільки масових депортацій 1941 і 1949 роки, а й етнодемографічної політики радянського керівництва.

Слід зазначити, що термін «геноцид» зустрічає неоднозначну оцінку в академічній спільноті. У ряді робіт латвійських дослідників міститься критика його застосування для класифікації масових депортацій і, зокрема, репресій під час радянського правління в цілому [5], [6].

Наступні меморіальні декларації вже не називають радянські злочини геноцидом проти латишів. М. Капранс вважає, що це зроблено, щоб уникнути протиріч, викликаних геноцидною версією радянських злочинів в інших пострадянських країнах (наприклад, в Литві і в Україні) [4, р.83].

Серед латвійських істориків немає повної одностайності в оцінці окремих питань і процесів, пов'язаних з окупацією. По ряду тем проходять дискусії, які сприяють як вдосконаленню концепції окупації, так і більш глибокому дослідженню окремих її аспектів. Інєсіс Фельдманіс говорить про три окупації - дві радянські і одну нацистську [17, р. 550]. Каспарс Зелліс, вважає, що точніше було б говорити тільки про дві окупації, а саме, не вважати такою повторне встановлення радянської влади (1944–1945 рр.) Він ставить риторичне питання чи можна вдруге окупувати вже анексовані територію, які ані на секунду не відновили свій суверенітет? [16].

Однак, в будь-якому випадку окупація – це канонічний термін не тільки офіційного нарративу політики пам'яті, а й сучасної латвійської історіографії.

Іноді в латвійському дискурсі (особливо в академічних колах) використовується термін «колонізація», що позначає конкретну «російську / радянську колонізацію», в якій нація зазнала «помилкової модернізації. Історія ж Радянської Латвії зображується як відхилення, невдалий поворот зі шляху національного розвитку [11, р. 140].

Інша, пов'язана, з концептом окупації, ключова ідея національного нарративу - це ідея юридичної наступності нинішньої республіки з Латвійською Республікою до Другої світової війни. Вона втілена вже в поверненні (багато в чому символічному) Конституції 1922 р Секьюритизація історичного нарративу з його концептом «республіки-продовження», окупацій і геноциду має не тільки символічне значення і не тільки покликане інтенсивніше впливати на колективну пам'ять. Цей процес заклав певні моральні та політико-правові основи для конкретних політичних і юридичних рішень з далекосяжними наслідками. Мається на увазі, інститут негромадянства (для російськомовних мигрантів після 1940 р. та їх нащадків) і кримінальні справи проти осіб, що перебували у складі радянської армії та були обвинувачені у вчиненні злочинів в роки Другої світової війни.

Створена інфраструктура історичної політики також фокусувалася на промоції ідеї окупації. Серед її інститутів особливо активні приватний "Музей окупації Латвії" (виставково-дослідний центр, внесений МЗС ЛР в протокол для обов'язкового відвідування зарубіжними офіційними делегаціями;) і Військовий музей Латвії, а з 1998 р Латвійська комісія істориків при Президентові Латвії. Втім, слід зазначити, що на відміну від інших країн регіону в тому числі і Естонії, в Латвії не було створено особливого Інституту національної пам'яті.

Антирадянський акцент національного нарративу посилюється з 2014 року під впливом зміни геополітичної ситуації в зв'язку з російською агресією проти України.

У роботах деяких західних авторів можна досить чітко побачити явний скептицизм щодо такої історичної політики і її оцінка як недемократичної і етноцентричної. Безумовно, держава, що «націоналізується» (за Р. Брубейкером) вживає всіх заходів для фіксації свого нарративу, часто етноцентричного і майже завжди антикомуністичного характеру. І з ліберально-нейтральної точки зору це виглядає однобоко і антиплюралістично.

Однак, як вказує Е-К. Онкен демократичні держави мають багато можливостей для роботи з великою кількістю соціальних спогадів, які постійно генеруються і присвоюються в політичних і соціально-економічних умовах, що змінюються. За допомогою правових положень, політичних норм і символічних актів певні соціальні спогади можуть бути визнані

ключовими і навіть переміщені в центр уваги [10, р. 281]. Поза оцінкою того, до яких наслідків це призводить – створення згуртованої колективної пам'яті або навпаки-посиленню розділеної (Е-К. Онкен схильна до другого варіанту), сам по собі державний мнемонічний менеджмент з розставленими акцентами не є ознакою недемократичності.

Також слід зазначити, що критики латвійської політики пам'яті, часто самі нехтують плюралізмом, не знаходячи місця для демонстрації аргументів або хоча б передумов формування саме такого національного наративу.

Зокрема, А. Ческін не вказує, що окупація як найважливіша вузлова точка вибрана не тільки тому що нові еліти нав'язували «націоналістичний» варіант колективної пам'яті, і знайшли відповідний ідеологічний важіль впливу на неї, а й тому що наслідки окупації у вигляді репресій і депортацій самі по собі займали центральне місце в колективній пам'яті етнічних латишів, перебуваючи раніше (за радянських часів) поза офіційним мнемонічним полем.

Латвія може служити тут хорошим прикладом того, як радянська влада намагалася створити офіційну «історію» і довгострокову «колективну пам'ять» про радянське «братерство» і «визволення». Проте, в приватній сфері сімейної пам'яті, підтримуваної в деякій мірі літературою і дослідженнями емігрантів, переважала паралельна колективна пам'ять про втрачену державність, індивідуальні страждання і політичний терор при сталінському режимі. Без існування таких паралельних наративів навряд чи стало б можливим потужне прагнення до незалежності, коли в кінці 1980-х рр зі скасуванням цензури і зміною політичних передумов ця пам'ять була легко актуалізована і вивела десятки тисяч латишів на вулиці.

Тому колективна пам'ять про національні «страждання і героїзм» досить успішно утвердилася в якості домінуючого режиму пам'яті у всіх трьох країнах Балтії [2, р. 235]. Хоча подібні режими існують в більшості посткомуністичних держав, тільки в країнах Балтії вони чітко формують домінуючий наратив і підтримуваний державою режим пам'яті, бо тільки в країнах Балтії комуністичне правління було пов'язане і з прямою окупацією і масовими депортаціями.

Згідно, В. Априщенко смисли безпеки формуються минулим історичним досвідом [1, р. 29]. Для латишів, депортації були головною травмою і тією віссю навколо якого формувалася їх ідентичність. Антрополог В. Скультанс стверджує, що цей трагічний сюжет їх історії має таке ж значення як Голокост для євреїв [12, р. 770]. Тому, як тільки настав сприятливий суспільно-політичний момент, колективна травма отримала публічну актуалізацію і зіграла головну роль в формуванні національного наративу, який став до певної міри компенсацією за всю образи і приниження, фізичне насильство і (в ширшому сенсі) структурне руйнування повсякденного життя, перспектив і планів [15, р. 47].

Більш того, історичний травмуючий досвід визначив сенс безпеки, який передбачав в якості головної причини страждань – окупації, а в якості головної загрози – СРСР і Росію.

Крім того, далекосяжні наслідки окупації, а саме радянська русифікаторська політика і міграції народів, які пропонувала ця політика, створювали загрозу для латишів стати меншиною в своїй країні. Усвідомлення радянських злочинів і злочинів, виявлених в кінці 1980-х і початку 1990-х років, тільки посилювало латиський комплекс меншини і страх зникнення. Тому інститут негражданства для жителів, які прибули після 1940 року, став не тільки природним продовженням політики наступності і криміналізації дій радянської влади, а й реакцією на загрозу латиській ідентичності

З іншого боку, звичайно ж, не можна не відзначити, що латиші, як східноєвропейці в цілому, часто намагалися компенсувати життя в комуністичній системі і лікувати нанесені рани і комплекси етнонаціоналізмом, міфами про славу своїх предків і планами покарати своїх колишніх гнобителів [15, р. 47].

Численні політичні документи, правові акти і всеосяжна риторика правлячих політичних партій (особливо в 1990-і роки) постійно пов'язували радянський період з

окупацією, придушенням і стражданнями. Латіші зображувалися як «сирітська нація», що постійно знаходиться під загрозою агресії або навіть зникнення

Гіпертрофізація національних страждань і образ, міфологізація етноцентричної парадигми були природним атрибутом держави, що «націоналізується» і хоча і спірним, але все ж інструментом захисту національної ідентичності, коли втрата колективної пам'яті може стати «справжньою трагедією для маленької нації» [13]. Однак в специфічних умовах Латвії така гіпертрофізація національно-етнічного нарративу одночасно оберталася серйозною загрозою у вигляді стигматизації російськомовної громади. Більшість латвійських росіян не прийняли національний нарратив окупації. Більш того, під впливом агресивної історичної політики Росії російська меншина Латвії перейняла нарратив історичної батьківщини з протилежним латвійському розумінням подій історії 20 століття, де центральним сюжетом є радянським «звільнення» Латвії від нацистів та комеморація 9 травня як дня перемоги.

Європеїзація Латвії зумовила актуалізацію сюжету Голокосту і включення його в офіційний історичний нарратив. На сьогоднішній день в Латвії створена і функціонує досить розгалужена комеморативна інфраструктура структури Голокосту – музеї, місця пам'яті, окремий сюжет у шкільній історичній освіті, офіційні державні дати. Але це тема для окремої статті.

Таким чином, ключовими сюжетами офіційного історичного нарративу Латвії сьогодні є: концепт двох окупацій (нацистської і радянської) і відповідно «двох тоталітаризмів» і їх наслідків з акцентуванням більше деструктивного впливу радянського тоталітаризму; ідея юридичної і політичної спадкоємності сьогоднішньої Латвії з Першою Республікою (1918-1941); Голокост на території Латвії в роки 2 світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Apyrshchenko, V. (2018). *Memory as Security: Images of the Past in 2014 National Referenda in Europe*. In: *Memory and Securitization in Contemporary Europe*. (eds.) V. Strukov and V. Apyrshchenko. Palgrave Macmillan UK. pp. 23-50.
2. Budryte, A. (2002) *We Call It Genocide. Soviet Deportation and Repression in the Memory of Lithuanians*, Bridges, № 9 (3-4), pp. 223-253
3. Cheskin, A. (2012) *History, conflicting collective memories, and national identities: how Latvia's Russian-speakers are learning to remember*. Nationalities Papers. №. 40 (4). pp. 561-84. *International Law*. Leiden Journal of International Law. №. 14 (4). pp. 757–787.
4. Kaprāns, M. (2016) *Remembering communism in Latvia: a nationalizing state and the multi-directionality of the past*. In: *The new heroes – the new victims*. (eds.) Gubenko, I. et al. Riga: Zinātne. pp.74-107.
5. Mälksoo, L. (2001). *Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law*. Leiden Journal of International Law. №14 (4).pp. 757–787.
6. Oberländer, E. (2011). *Soviet Genocide in Latvia? Conflicting Cultures of Remembrance of Stalin's Policy, 1940–1953*. In: *Forgotten Pages in Baltic History: Diversity and Inclusion*, edited by Martyn Housden and David J. Smith. pp. 239–261.
7. *On the Condemnation of the Occupation Regime of the Union of Soviet Socialist Republics in Latvia. Declaration of Saeima. 12 May 2005.* URL: https://www.saeima.lv/arhivs/en/Deklaracija_an.htm. (дата звернення: 10.03.2020)
8. *On the Occupation of Latvia. Declaration of Saeima. 22 August 1996.* URL: <http://lpra.vip.lv/deklaracija.html> (дата звернення: 10.03.2020)
9. *On the sovereignty of Latvia's state.* The Supreme Council of Latvian SSR. 28 July 1989. URL: <http://tinyurl.com/p4kjbkb>(дата звернення: 10.03.2020)
10. Onken, E-C. *Memory and Democratic Pluralism in the Baltic States — Rethinking the Relationship*. *Journal of Baltis Studies*. Vol. 41 № 3. p. 277- 294.

11. Platt, K. M-F. *Occupation versus Colonization: Post-Soviet Latvia and the Provincialization of Europe*. In: *Memory and Theory in Eastern Europe*. Edited by Uilleam Blacker, Alexander Etkind, and Julie Fedorpp 125-145.
12. Skultans, V. (1997). *Theorizing Latvian lives: the quest for identity*. The Journal of the Royal Anthropological Institute, Vol. 3, No. 4, pp. 761–780.
13. Stranga, A. (2006). *A Few Words About History, Russia and Latvia*. URL: <http://www.mfa.gov.lv/en/latvia/History-of-Occupation/Stranga> (дата звернення: 11.03.2020)
14. Troebst, S. (2010). *Halecki Revisited: Europe's Conflicting Cultures of Remembrance*. In: *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Edited by Małgorzata Pakier, and Bo Stråth. New York: Berhahn Books, pp. 56–63.
15. Zelče, V. (2009) *History – Responsibility – Memory: Latvia's Case*. In: *Latvia. Human Development Report, 2008/2009 : Accountability and Responsibility* . (eds.) Juris Rozenvalds, Ivars Ijabs. Rīga: Advanced Social and Political Research Institute, pp. 44-57.
16. Zellis, K. (2010) *Komentārs. Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures izpratne: Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2010, 137. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.).
17. Федманис, И. (2019) *Латвия во Второй мировой войне (1939–1945)*. В : *Латвия и латыши*. Сборник академических статей в 2х томах. Том II – Рига: Латвийская академия наук, 2019. С. 548–59

ВІЙСЬКОВА ХИТРІСТЬ «ЗАМИЛИТИ ОЧІ» КОЗАКІВ-ПОВСТАНЦІВ НА ТАМАНІ ТА МАХНОВЦІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ В 1918 р. (ЗА СПОГАДАМИ М. ГУЛОГО, Н. МАХНА І В. БЛІША)

Задунайський В. В.

Бурхливі події 1918 р. на теренах України та Кубані не тільки мали важливе значення для розгортання революційних процесів та Громадянської війни на всьому постімперському просторі, але й суттєво вплинули на перебіг і результати Першої світової війни. Все це значною мірою стосується як низки козацьких повстань, зокрема на Таманському півострові, так і найпотужнішого повстанського руху на території України під проводом Нестора Махна. Такі реалії зумовили потребу ретельного дослідження різних аспектів згаданих повстань, у тому числі й особливостей воєнного мистецтва. Серед таких поважне місце посідають різноманітні військові хитрості / стратегіями, що виявляють певну спорідненість методів ведення збройної боротьби повстанцями. Підкреслюю, що одною з важливих військових хитростей стало намагання приховати від противника чисельність та бойовий стан своїх сил. Для виокремлення цього прийому воєнного мистецтва та його означення (мною паралельно застосовується й народний вислів «замилити очі») використано авторський підхід, який вже було апробовано раніше.

Треба підкреслити, що дії повсталих кубанських козаків на Тамані та махновців на Катеринославщині в 1918 р. привернули увагу окремих вітчизняних та зарубіжних науковців. Найчастіше вони аналізували відповідні події в контексті загального військово-політичного огляду повстанського руху або «третього» шляху козацтва в роки революції і Громадянської війни, прикладом чого є відповідні публікації [1; 3; 4; 14; 16]. Виокремлюю працю В. Чопа та І. Лимана, в якій, окрім огляду становлення й розвитку махновського руху, визначено й загальні риси його воєнного мистецтва [17]. Автор статті у низці попередніх публікацій розпочав аналіз та класифікацію військових хитрощів і базисних принципів боєздатності Запорозького козацтва, що стали взірцем і для пропонованої статті [11; 12; 13]. Такий підхід зумовлений і тим, що в обох випадках до повстань залучилися нащадки запорожців (частина мешканців Катеринославщини і більшість козаків на Тамані мала відповідне коріння) [8, с. 48–49]. Мною було започатковано й відповідний аналіз воєнного мистецтва повсталих кубанських козаків у Баталпашинському відділі та застосування махновцями стратегіями «замилити очі» в перших боях вересня-жовтня 1918 р. [9; 10].

Отже, в історіографії досі бракує комплексного вияву та порівняння застосування повсталими кубанськими козаками на Тамані та махновцями на Катеринославщині військової хитрості «замилити очі» в 1918 р., що й обумовило мету та актуальність представленої роботи.

Джерельну основу статті становлять спогади ініціатора та провідного командира козаків-повстанців на Тамані Миколи Гулого [5; 6; 7], а також легендарного Нестора Махна [15] і його найближчого соратника Віктора Білаша [2]. Відповідні матеріали не тільки висвітлюють маловідомі сторінки збройної боротьби тих часів, але й дозволяють зрозуміти особливості командного мислення згаданих повстанських отаманів.

Спочатку розгляну використання військової хитрості «замилити очі» повсталими кубанськими козаками на Тамані. Йдеться про бойові зіткнення із загонами Червоної армії впродовж травня-червня 1918 р. Підкреслю, що запорукою успіхів козаків-повстанців був і високий рівень їх бойового (індивідуального) та воєнного (колективного) мистецтва [8, с. 76–80]. Попри це, повстанці після перших перемог зазнали поразки і від остаточного розгрому їх урятувала збройна підтримка Німеччини та її союзників, якій взяли під контроль більшість Таманського півострову.

Далі перейду до безпосереднього аналізу застосування згаданої стратегією. Серед фактів, які свідчать про це, відразу наголошу на початку повстання в станиці Тамань 25 травня 1918 р. [5, с. 25]. Маю на увазі несподіваний виступ загону мобілізованих козаків зі станиці Ахтанізівської під командуванням хорунжого М. Гулого (вони знаходилися в Тамані за наказом місцевого більшовицького командування). Отже, попри перебування під контролем радянської військової і цивільної влади козакам вдалося приховати підготовку повстання – вправно «замилити очі» червоному командуванню.

Серед безпосередніх фактів застосування цієї військової хитрості на початках повстання згадаю три приклади. Перший стосується замаскованого під звичайну «проїзду» центром станиці нападу козацької сотні на основне розташування противника [5, с. 26]. Другий факт пов'язаний із нападом кінного загону на укріплення «Фанагорія» у передмісті. Тоді М. Гулий разом із козаками теж вправно «замилити очі» червоноармійцям. Йдеться про удавану атаку спішених козаків, які не мали переваги у чисельності і набоях, але намагалися демонструвати протилежне [5, с. 26]. Згадаю й третій приклад успішного «замилування очей» противнику того ж дня. Цього разу козацький піший загін під командою всюдисущого Миколи Гулого зустрівся з цілим батальйоном противника, що наступав на станицю з коси Тузла. Приховавши обмежену чисельність козаків-повстанців, які зайняли оборону у передмісті, завзятий М. Гулий знову змусив противника скласти зброю без бою [6, с. 17–18].

Отже, впродовж одного дня повсталі козаки під проводом і за безпосередньої участі Миколи Івановича Гулого тричі застосовували військову хитрість «замилити очі». Все це разом з іншими прийомами воєнного мистецтва та через збіг обставин сприяло здобуттю повстанцями відчутної перемоги над переважаючими силами Червоної армії.

За таких обставин козацьке повстання почало швидко ширитися Таманським півостровом. У цьому процесі загін М. Гулого й надалі відігравав ключову роль. В подальшому оперативна ситуація змінилася не на користь повстанців, і вони під ударами противника мусили відступати. Попри зазначене, козаки та їх командування намагалися й надалі використовувати в боях згадану вище військову хитрість. Далі наведу кілька відповідних прикладів.

Так, в бою за станицю Ахтанізівську 7 червня 1918 р. перша лінія козацької оборони була несподівано атакована червоноармійцями. Тож ворогу вдалося її швидко прорвати і продовжити наступ далі. За таких обставин сотник Савченко віддав наказ усім козакам рухатися разом із бійцями противника, змішавшись з ним і покидавши свої шапки [7, с. 20]. Такий наказ був доречним, бо у нічному тумані (тоді й відбулась атака противника) лише шапки видавали козаків. У згаданий спосіб залишки передового загону повсталіх козаків змогли урятуватися і дістатися до основної позиції повстанців. Тож і таким чином можна «замилити очі» противнику в бою.

Певною мірою стратегему «замилити очі» було застосовано козаками і під час останніх успішних контрударів 11 і 12 червня під станицею Тамань. Тоді противник на усіх напрямках наступу отримав перевагу не тільки в бою, але й через втрату боєздатності частини козаків (дезертирство Таманської сотні) та оголошення «нейтралітету» окремими станицями [7, с. 24-25]. За таких обставин залишки загону М. Гулого теж сприймалися червоним командуванням за такі, що втратили належну боєздатність, що виявилось передчасним. Тож ворог знову зазнав відчутних втрат під час атак. Проте, сил для стримування подальшого ворожого наступу вже не лишалося, але від остаточного розгрому повстанців урятував німецький десант на Тамань.

Підсумовуючи огляд застосування кубанськими козаками військової хитрості «замилити очі» під час повстання на Таманському півострові зазначу, що вона стала у пригоді як мінімум 6 раз. При цьому, особливу користь такий прийом мав на початках розгортання козацького повстання. Підкреслю й те, що застосовували його разом з іншими стратегемами, враховуючи відповідні обставини бойового протистояння з противником.

Далі перейду до огляду використання воєнної хитрості «замилити очі» махновцями в боях проти загонів Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського та німецько-австрійських військ на теренах Катеринославської губернії. Підкреслю, що головним гарантом існування згаданого державного утворення була Німеччина та Австро-Угорщина (у такий спосіб реалізували власні військово-політичні та соціально-економічні інтереси). Щодо бойових зіткнень, то проти махновців найчастіше діяли австро-угорські війська.

Серед перших боїв, в яких повстанці застосували згадану стратегему, згадаю сутички 25 травня 1918 р. неподалік села Новоспасівка (Маріупольський повіт Катеринославської губернії) [2, с. 32]. Вони відбувались у контексті підготовки більшовиками за співпраці з місцевими анархістами десантування червоноармійського загону з Кубані неподалік Маріуполя. Тоді Віктор Білаш (ініціатор ідеї десантування й очільник підготовки повстанських груп для його підтримки у Приазов'ї), як і більшість анархістів, разом із більшовиками були націлені на збройну боротьбу проти німецьких і австро-угорських військ та режиму Гетьмана П. Скоропадського.

Наголошу, що під час утворення повстанського загону з числа анархо-комуністів села Новоспасівка та початку бойової операції В. Ф. Білаш приділив велику увагу тому, щоб противник не довідався про його плани та початок виступу. Тож було відразу вдало «замилити очі» ворогам. Такий початок сприяв здобуттю першої перемоги над роз'їздом гетьманської державної варти, фактично без бою.

Вже під час другої сутички 20 повстанців зробили вдалу засідку проти пів роти австро-угорських військ і знову використали згадану військовою хитрість [2, с. 32]. По-перше, противник не знав про засідку повстанців. По-друге, сам В. Білаш свідомо перебільшив сили свого загону, коли вигукнув перед ворогом відповідний наказ. У підсумку застосування цієї та інших стратегем на тлі низької боєздатності противника та належних кондицій повстанців забезпечили чергову перемогу останнім (австрійські солдати склали зброю без бою).

Отже, бойові сутички 25 травня 1918 р. засвідчили слушність використання повстанцями під проводом Віктора Білаша військової хитрості «замилити очі», яка сприяла здобуттю ними перших перемог.

Далі зупинюся на кількох прикладах використання згаданої хитрості повстанцями під проводом Нестора Махна восени 1918 р. Тоді розпочалися безперервні бойові дії махновців, що тривали до 1921 р. До речі, саме прибуття майбутнього легендарного Батька Махна до України з Росії відбулося за допомогою використання офіцерської уніформи та підроблених документів [15, с. 184]. Тобто, відразу відбулося вправне «замилування очей» противнику.

Вже під час нелегального перебування на території Олександрівського повіту Катеринославської губернії (тут розташоване й село Гуляйполе) Н. Махно теж видавав себе за іншого. Перебуваючи у селі Тернівка, представлявся «вчителем з-під Таганрогу» [15, с. 205]. Неодноразово використовували махновці подібну військовою хитрість і під час пересувань навколо Гуляйполя. Особливо сприяло цьому вдягання уніформи гетьманської

державної варти. Так, 22 вересня невеличкий загін повстанців завдяки цій стратегемі роззброїв і знищив загін дійсної варти під командуванням поручника Мурковського, а згодом командира варти з с. Лукашівка [15, с. 222–225].

Стала вона у пригоді й під час здобуття припасів та амуніції у місцевих панських маєтках, що супроводжувалося й закликом до селян і наймитів знову господарювати у них та підтримувати повстанців [15, с. 210, 259–261]. Іноді мало місце і знищення окремих поміщиків. Саме так діяли повстанці в маєтку поміщика Миргородського, коли за допомогою гранати було підірвано його разом із гостями [2, с. 43].

Наголошу, що перевдягання допомагало виявляти й прибічників гетьманського та німецько-австрійського режиму, а також учасників каральних акцій проти повстанського руху. Яскравим прикладом таких дій став факт перебування махновців у селі Гаврилівка після відступу з-під села Великомихайлівка (там відбулась показова акція покарання прибічників махновського руху за участю не лише австро-угорських військ і державної варти, але й загонів самооборони з німецьких колоній та українських сіл.) [9, с. 257–258]. Перевдягнувшись у бійців державної варти й ведучі відповідні розмови, махновці виявили своїх противників і провели у них ревізії майна та озброєння, а подекуди й розстріли.

Військову хитрість «замилити очі» Н. Махно та його бійці активно застосовували й під час різноманітних бойових операцій. Одним з перших прикладів є розгром невеликого загону державної варти та австрійських солдат у селі Марфопіль 25 вересня 1918 р. [15, с. 230–231]. Тоді Нестор Махно знову видав себе за офіцера гетьманської варти, чим приспав увагу противника. Це дозволило його бойовому товаришу несподівано обстріляти з кулемету розгублених ворогів, поранивши і знищивши багатьох з них.

Вдалим прикладом «замилування очей» австро-угорським військам можна вважати дії Нестора Махна під час першого короткочасного здобуття та оборони Гуляйполя [9, с. 42–43]. Йдеться про непомічену ворогом нічну нараду учасників нападу на Гуляйполе, а в подальшому свідому дезінформацію у телефонній розмові представника австрійського командування (перебільшення чисельності повстанців для затримки атаки противника). Врешті-решт й під час відступу з селища швидко пересування ударного загону знову створили уявлення про значний бойовий потенціал повстанців, що трохи затримало ворожий наступ і дало час повстанцям для відступу.

Досить яскравими є приклади застосування згаданої стратегемі і в двох боях за село Великомихайлівка [9, с. 43–44]. Тоді махновці спочатку вдало заховалися у Дібрівському лісі на околицях села і використали надмірну самовпевненість ворога щодо нездатності залишків повстанців до активних бойових дій. Тож відчайдушна атака призвела до розгрому австрійських і гетьманських сил та загонів їх прибічників. За кілька днів махновці під ударом противника (отримав нові резерви) знову відступили до Дібрівського лісу й, приспавши увагу ворогів, вирвалися з пастки.

Нарешті згадаю й вдалий, але короткочасний спільний наступ махновських і більшовицьких загонів на Катеринослав 27 грудня 1918 р. [2, с. 50]. Тоді махновці змогли непомітно для військ Директорії УНР дістатися міста (частина перевдягнулася у робітників, а частина використала робітничий потяг для в'їзду до міста). Такі дії були наслідком вправного застосування військової хитрості «замилити очі», бо противник не тільки був «приспаний» попередньою бездіяльністю махновців, але й не помітив просування ударних загонів. Подібний характер мало й озброєння місцевих робітничих загонів, які тоді виступали в якості союзників і координували свої дії з махновським штабом.

Отже, наведені приклади засвідчили, що Нестор Іванович Махно та його прибічники, зокрема й Віктор Федорович Білаш, активно застосовували в своїй діяльності військовою хитрість «замилити очі». Завдяки цьому вони отримували необхідну перевагу над різноманітними ворогами, що було вкрай важливим для повстансько-партизанських методів збройної боротьби махновців.

Наприкінці підсумую представлений огляд застосування військової хитрості / стратегемі «замилити очі» кубанськими козаками під час повстання на Таманському

півострові у травні-червні 1918 р. та махновцями у повстансько-партизанській боротьбі на теренах Катеринославської губернії у травні-грудні 1918 р. Попри відмінних противників (козаки боролися з червоноармійськими загонами; махновці воювали проти гетьманської варти, добровольчих дружин німецьких колоністів, австро-угорських військ і загонів Директорії УНР) і різні природно-географічні обставини обидва рухи вправно використовували військову хитрість «замилити очі». Причиною цього був повстансько-партизанський характер збройної боротьби за підтримки більшості місцевого населення (переважно сільського). Припускаю й те, що вагомість застосування відповідної стратегієми виявляла збереження деяких елементів запорозької військової спадщини як серед нащадків запорожців на Кубані, так і на теренах колишнього Запорожжя. Щодо розбіжностей, то вони були наслідком відмінної військової ситуації, ландшафту, соціально-економічних і політичних пріоритетів. І в першу чергу йдеться про більшу самодостатність махновського руху, який мав тоді виключно повстансько-партизанський характер і не орієнтувався на патронат ззовні. Підкреслю, що серед керманичів згаданих повстанських загонів кожен проявив належну ініціативу, сміливість і відчайдушність. Проте саме Батько Махно став взірцем харизматичності й самодостатності, ще й виявив яскравий талант воєнного керманича. Тож, закономірно, що саме махновці під його керівництвом найчастіше і найуспішніше застосовували в 1918 р. військову хитрість «замилити очі».

У представленій статті розкрито лише один аспект воєнного мистецтва кубанських козаків та махновців упродовж 1918 р., що має стимулювати подальші дослідження подібного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко А., Фролов Б., Чумаченко В. Козацьке військо на Кубані // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. II. – С. 364–414.
2. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно (Историческое повествование). – Київ: РВЦ Проза, 1993. – 632 с.
3. Білий Д.Д. Козацький повстанський рух на Кубані в 1918–1925 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – Київ: ВІР УАН, 2013. – Вип. 76 (№ 9). – С. 59–63.
4. Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). – Київ: Наук. Думка, 1991. – 368 с.
5. Гулый Н. И. Восстание казаков на Таманском полуострове в мае 1918 года (начало) // Кубанский исторический и литературный сборник. – Оранжбург. – № 10 (май-июнь 1961). – С. 16–26.
6. Гулый Н. И. Восстание казаков на Таманском полуострове в мае 1918 года (продолжение) // Кубанский исторический и литературный сборник. – Оранжбург. – №11 (июль–август 1961). – С. 16–28.
7. Гулый Н.И. Восстание казаков на Таманском полуострове в мае 1918 года (окончание) // Кубанский исторический и литературный сборник. – Оранжбург. – №12 (сентябрь–октябрь 1961). – С. 18–31.
8. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – Донецьк : Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.
9. Задунайський В. Застосування махновцями військової хитрості «замилити очі» у перших боях восени 1918 // Матеріали IV Міжнародної наукової конференції: «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (28-29 листопада 2019 р.). Частина I. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. – С. 41–45.
10. Задунайський В. Військові хитрощі кубанських козаків під час антибільшовицького повстання у Баталпашинському відділі влітку 1918 р. за спогадами А.Г.Шкуро // Військово-науковий вісник. – Вип. 32. – Львів: НАСВ, 2019. – С. 121–134.
11. Задунайський В. Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотиним і Берестечком // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць / Відпов. ред.

- О.М.Титова. – Вип. 28. – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2019. – С. 189–196.
12. Задунайський В. Козацькі стратегії і стратегеми під час кампанії 1649 р. та їхні аналоги у «Стратегемах» Секста Юлія Фронтіна // Історичні і політологічні дослідження. – Вінниця, 2018. – № 2. – С. 31–44.
 13. Задунайський В. Військове мистецтво запорожців часів Хотинської війни 1621 р. та його аналоги в «Мистецтві Війни» Сунь-Дзи: універсальність і самобутність // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2017. – № 1. – С. 17–29.
 14. Карпенко С.В. Очерки истории белого движения на Юге России (1917–1920 гг.). Москва: Издательство Ипполитова, 2006. – 456 с.
 15. Махно Н.И. Воспоминания / под ред. С. С. Волка. – Москва: Республика, 1992. – 336 с.
 16. Ратушняк О.В. Политические искания Донского и Кубанского казачества в годы Гражданской войны в России (1918–1920 гг.) // Альманах «Белая Гвардия» № 8, Казачество России в Белом движении. – Москва: Посев, 2005. – С. 17–23.
 17. Чоп В.М., Лиман І.І. Нащадки запорожців: махновський рух у Північному Приазов'ї (1918–1921 рр.). – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2019. – 609 с.

ПОМІЩΙΚИ ЯК ВИКЛИК РАДЯНСЬКОМУ ІСТОРІОПИСАННЮ: ВИПАДОК А. АНФІМОВА

Темірова Н. Р.

Вивчення професійної діяльності істориків в обмеженому радянською методологією парадигмальному просторі дозволяє поглибити наше розуміння місця історії у суспільстві, що актуалізується у наші дні, коли історичне знання стало частиною інформаційного протистояння. Незважаючи на чітко окреслене поле професійної діяльності радянських істориків, воно періодично поповнювалося новими темами, адже наука апріорі тяжіє до нового. До такого нового в радянському історіописанні у другій половині ХХ ст. цілком можна віднести історію поміщицтва, яка на той момент практично не вивчалася як «не актуальна». Біля витоків її опрацювання стояв радянський російський науковець Андрій Анфімов, який спеціалізувався у вивченні аграрної історії пореформеної Росії.

Його діяльність і погляди вже здобули оцінку, передусім, з боку російських дослідників. А. Корелін, І. Слепньов, А. Берлова та інші зауважили, що наукова спадщина вченого значуща не тільки з погляду історіографії, але і зважаючи на глибину її джерельного наповнення [9; 11]. Українські науковці І. Кочергін, Ю. Константинова, Н. Процьта іншизверталися до наукового доробку А. Анфімова в контексті вивчення історії дворянства, але лише дотично, загалом характеризуючи здобутки радянських істориків повосенних поколінь [11, с. 5; 13, с. 38; 14, с. 7]. Зважаючи на особливий внесок А. Анфімова у вивчення поміщицтва пореформеної доби, маємо на меті поставити його дослідницьку діяльність в контекст радянського побутування історичного знання.

Андрій Анфімов, будучи вихованцем Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, професійну наукову діяльність розпочав у 1953 р. зі вступом до аспірантури [12, с. 7]. А з 1956 р. і до кінця життя (1995 р.) Андрій Матвійович працював в Інституті історії АН СРСР (з 1992 р. – Інститут Російської історії РАН). Прийшовши в науку в зрілому віці, зумів за короткий час здобути авторитет глибокого фахівця з аграрної історії дореволюційної Росії. Результатом наполегливої роботи стала підготовка на початку 1960-х рр. монографій «Земельная аренда в России в начале XX века» (1961 р.) і «Российская деревня в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917 г.)» (1962 р.).

На межі 1950-х – 1960-х рр. історик звернувся до теми, що на той момент практично не досліджувалася, – історії поміщицького господарства, адже йшлося про економічну характеристику класу, який був примусовозведений з історичної арени. Одна за одною з'явилися статті, присвячені різним аспектам функціонування великого поміщицького господарства на зламі ХІХ–ХХ ст. [2; 5; 7; 8].

Ці публікації підготували ґрунт для фундаментальної роботи «Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.)», що вийшла у 1969 р. То була перша в радянській історіографії монографія, спеціально присвячена поміщицькому господарству, що вимагало від автора певної дослідницької сміливості. Хоча значущість проблематики, як того вимагала радянська парадигма, науковець пов'язував із необхідністю вивчення характеру аграрного ладу дореволюційної Росії в контексті історичних передумов «Великої Жовтневої соціалістичної революції» [4, с. 3]. Монографія складається з дев'яти розділів, у яких послідовно розглянуті поміщицьке землеволодіння, матеріальні основи поміщицького господарства, землекористування, сільське та лісове господарство поміщиків, торговельно-промислове підприємництво, кредит, застава та мобілізація землі. В центрі уваги перебувала проблема співвідношення відробіткової та капіталістичної систем. Спираючись на надзвичайно широке джерельне підґрунтя, дослідник показав поєднання в панському господарстві прогресивних і гальмівних рис – при значній перевазі останніх. Він виділив регіони, де капіталістичні риси поміщицького господарювання проявилися виразніше: Прибалтика, Правобережна та Південна Україна, Південна Росія. У підсумку А. Анфімов дійшов висновку, що поміщицькі латифундії в Росії не стали основою капіталістичного господарства, а темпи і форми їхньої капіталістичної еволюції не задовольняли потребам буржуазного перетворення аграрного ладу, через що аграрний сектор Російської імперії на початку XX ст. все далі заходив у глухий кут [4, с. 381].

Такого висновку автор досяг на основі дослідження великих господарств поміщиків (площею понад 500 дес.). Що стосується ширшого кола маєтків, провести узагальнені підрахунки не було можливості, але він навів приклади і думки дослідників і власне поміщиків щодо домінування кабально-відробіткової система у центральних губерніях Європейської Росії. Висновок А. Анфімова обережний: «...ми виходимо з припущень, що поміщицьке господарство після кризи 80–90-х років, можливо, відновило попередні позиції й пішло далі. Можна очікувати, що розробка масового матеріалу підтвердить переважання капіталістичних форм ведення власного поміщицького господарства. Але з цієї умови не усувається той факт, що розміри капіталістичного господарства порівняно з відробітковим плюс кабально-орендним був незначним» [4, с. 87]. До того ж, висновок про панування напівкріпосницьких відносин, здійснений на основі аналізу поміщицьких господарств, з яких до 50% уже були придбані недворянами, переважно селянами. Він не зовсім обґрунтовано поширив на негативний діагноз на весь аграрний лад Російської імперії. Причому, критикуючи поміщицьке землеволодіння як реакційну форму господарювання, А. Анфімов відзначив ряд прогресивних явищ в аграрних відносинах кінця XIX – початку XX ст., що проявилися в механізації праці на землі, використанні нових прийомів тваринництва, застосуванні хімічних добрив, вдосконаленій агротехніки тощо [9]. І це робить йому честь як науковцю.

Вихід монографії «Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.)» відбувся на тлі згортання відносної свободи наукової діяльності порівняно із 1960-ми рр. Безпосереднім приводом до «наведення порядку» в історичній науці стала публікація в 1972 р. матеріалів свердловської конференції (1969 р.) з проблем багатокладності. Персональній атаці піддалися представники так званого «нового напрямку» (К. Тарновський, П. Волобуєв, В. Адамов та ін.), у приналежності до якого було звинувачено і А. Анфімова. «Провина» історика полягала у висновку щодо неможливості виводити соціалістичну революцію зі зрілості російського капіталізму, оскільки в аграрному секторі модернізаційні процеси розгорталися уповільненими темпами через збереження кріпосницьких пережитків. Звідси впливав висновок про неприродність і стихійність аграрної революції 1917 р. Такі міркування були негативно сприйняті офіційною історіографією: у липні 1972 р. бюро відділення історії АН СРСР прийняло постанову, що засудила «новий напрям». А в березні 1973 р. відбулася нарада у відділі науки ЦК КПРС, на якому такі погляди були охарактеризовані як «ревізійнізм марксизму» [1, с. 17]. (Науковці старшого покоління пам'ятають, що це вважалося найтяжчим «гріхом», якщо не сказати

«злочином» для радянського історика.) У 1974 р. в одному з провідних історичних журналів була опублікована розгромна рецензія на статтю 15-річної давності А. Анфімова «До питання про характер аграрного ладу Європейської Росії на початку ХХ ст.». Його було звільнено з посади завідувача сектору історії Росії періоду капіталізму, яку займав з 1970 р., на нього було поширене негласне положення «невиїзного». В умовах шаленого тиску науковець розпочав роботу над монографією про селянське господарство, яку розділив на два тексти: «Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881–1904» та «Экономическое положение и классовая борьба крестьян Европейской России. 1881–1904».

У роботі «Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881–1904» А. Анфімов дійшов висновку, що про провідну роль поміщицького господарства говорити не доводиться. А домінування «буржуазно-консервативного, поміщицького» шляху пояснювалося не міцністю поміщицького господарства, а концентрацією у поміщиків великої маси землі і потужною підтримкою з боку держави [3, с. 233]. Звідси випливав висновок про визрівання передумов революції на початку ХХ ст. Уже у вступі автор визнав «помилковість» своєї тези про повсюдне поширення напівкріпосницьких відносин у російському селі і зазначив, що «панування капіталістичного укладу, який пронизував усі пори економічного життя села... цілком доводиться усім матеріалом, поданим у пропонованій читачеві роботі». Суспільство він охарактеризував як таке, що «всім ходом розвитку йшло не тільки до буржуазної, але і до соціалістичної революції». Можливо, таке зауваження А. Анфімов зробив для порятунку цих книг і з метою власної реабілітації [3, с. 228].

У 1990-ті рр. у циклі статей «Неоконченные споры» А. Анфімов опонував І. Ковальченку, керівнику авторського колективу монографії «Социально-экономический строй помещичьего хозяйства Европейской России в эпоху капитализма» [10]. У ході полеміки А. Анфімов повернувся до тези про панування відробітків у поміщицьких господарствах, незважаючи на те, що їхнє скорочення доводив у попередніх монографіях [6].

Отже, далеко не з усіма твердженнями А. Анфімова можна погодитися. Передусім, викликає неприйняття методологія. Поміщицьке господарство показане винятково з позиції селянства, а не перспектив загального економічного поступу. Не дивно, що присвячена поміщицькому господарству монографія завершується висновком про усвідомлення трудящого селянства Росії, «що лише в союзі з робітничим класом, у спільній з ним боротьбі» можуть бути здійснені «вікові прагнення». Автор зосередився на соціально-економічних і політичних сюжетах, не взявши до уваги, наприклад, добродійно-меценатську діяльність. Не можна прийняти висновок про повний провал столипінської аграрної реформи, яку спеціально досліджував історик практично протягом усього творчого життя. Але незважаючи на критичні зауваги, аналіз аграрної системи дореволюційної Росії з економічних, а не класових позицій і визначення в ній місця поміщицького господарства були новим явищем для радянської науки. І як будь-яке нове, дослідницький пошук А. Анфімова наштовхнувся на протидію заангажованої системи, яка ідеї, що не вписувалися в усталену концепцію, миттєво відкидала як такі, що загрожували самому її існуванню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрная история XX века: историография и источники / под ред. Н. Н. Кабытовой, П. С. Кабытова, В. В. Кондрашина. Самара, 2014. 486 с.
2. Анфимов А. М. Карловское имение Мекленбург-Стерлицких. *Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР*. Москва, 1962. С. 348–376.
3. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881–1904. Москва, 1980. 241 с.
4. Анфимов А. М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.). Москва, 1969. 395 с.

5. Анфимов А. М. Некоторые вопросы организации и экономики крупного помещичьего хозяйства в России (конец XIX – начало XX вв.). *Вопросы истории*. 1967. № 3. С. 160–168.
6. Анфимов А. М. Неоконченные споры. *Вопросы истории*. 1997. № 5. С. 49–72; № 6. С. 41–84; № 7. С. 81–99; № 9. С. 82–113.
7. Анфимов А. М. Помещичье хозяйство России в годы I мировой войны. *Исторические записки*. Т.60. 1957. С. 124–175.
8. Анфимов А. М. Хозяйство крупного помещика в XX в. *Исторические записки*. Т.71. Москва, 1962. С. 43–72.
9. Берлов А. В. Творческое наследие А. М. Анфимова и классовые подходы в оценках крестьянского хозяйства. *Вестник Екатеринбургского института*. 2016. № 4 (36). С. 3–6.
10. Ковальченко И. Д., Селунская Н. Б., Литваков Б. М. Социально-экономический строй помещичьего хозяйства Европейской России в эпоху капитализма. Москва., 1982. 265 с.
11. Константинова Ю. В. Дворянство Південної України в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2012. 20 с.
12. Корелин А.П., Слепнёв И. Н. Памяти Андрея Матвеевича Анфимова. *Россия сельская*. XIX – начало XX века. Москва, 2004. С. 5–12.
13. Кочергін І.О. Соціальна трансформація катеринославського дворянства (друга половина XIX ст. – початок XX ст.). Дніпропетровськ, 2015. 576 с.
14. Проць Н. В. Дворянство Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2015. 20 с.

ПРО ЗАХІДНІ МЕЖІ ВОЛГО-ДОНСЬКОЇ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Литвиненко Р.О.

Вступ. До складу культурного кола Бабине наразі входять три бабинські культури – волго-донська (ВДБК), дніпро-донська (ДДБК) і дніпро-прутська (ДПБК), що включає три локальні варіанти [4; 5; 14; 15]. Одним з ключових питань вивчення цих археологічних утворень є визначення їхніх ареалів, а з огляду на їхнє сусідство в межах культурної області Бабине – також уточнення взаємних кордонів. Остання задача утруднюється тим, що кордони ці були дещо умовними, подекуди розпливчастими й нестабільними, з огляду на виявлену для деяких бабинських культур, зокрема ВДБК і ДДБК, хронологічну динаміку ареалів [9; 12; 13]. Слід визнати, що культури Бабинського кола є чи не найкраще дослідженими в сенсі окреслення їхніх ареалів і меж, на тлі решти культу бронзового віку півдня Східної Європи, що вдалося досягти завдяки поєднанню розробленої на підставі методу порівняльної курганної стратиграфії надійної п'ятиступінчастої періодизації [5, с. 194-252, рис. 159] з картографічним методом, в якому був задіяний масовий матеріал хронологічно і культурно диференційованих курганних поховань.

Серед трьох бабинських культур найпізніше виділеною і найбільш малочисельною на рівні пам'яток є волго-донська [14; 15], для якої продовжується поповнення джерельної бази й уточнення низки культурно-діагностичних критеріїв. Серед останніх є і ареал ВДБК, визначений Р.О. Мимоходом у межах Нижнього Поволжя і Волго-Донського межиріччя [14, с. 168, рис. 1; 15, с. 102, рис. 1]. Показово, що саме західні й південно-західні кордони ВДБК виявились практично неокресленими, на що є деякі об'єктивні причини джерелознавчого порядку, до яких ми звернемося нижче. Саме уточненню цих західних меж ВДБК й присвячено дослідницький сюжет, який пропонується зацікавленому читачеві.

Дослідження. Західні й південно-західні межі ВДБК по суті є її фронтиром з сусідньою ДДБК. Попри виявлену часову динаміку цього порубіжжя, загалом воно окреслюється лівобережжям Середньої Донщини і Доно-Донецьким межиріччям. Обидва названі регіони, особливо останній, характеризуються низьким рівнем дослідженості курганних могильників, які виступають основним джерелом наших досліджень, що негативно відбивається на справі визначення культурних ареалів. За таких обставин навіть одиничні нові комплекси, якими останніми роками повільно поповнюється джерельна база в результаті поточних польових досліджень або культурної переоцінки раніше здобутих матеріалів, можуть впливати на конфігурацію ареалу й кордонів бабинських культур, насамперед ВДБК.

Останнім часом відбувається перегляд культурної атрибуції деяких курганних поховань Донецько-Доно-Волзького регіону, що раніше включалися нами до реєстру ДДБК або бабинських без певного таксономічного статусу. Результатом цього перегляду є переведення таких поховальних комплексів до складу сусідніх ВДБК і лолінської культури. Зазвичай такій переатрибуції піддаються поховання, які за своїми обрядово-інвентарними характеристиками чимось випадають з добре відомих стандартів ДДБК, при цьому зберігаючи загальні бабинські чи посткатакомбні ознаки. Перша хвиля цього процесу полягала у віднесенні до ранньої ВДБК серії вже відомих комплексів з кільцями-пряжками типів I і Ia (Жарений бугор 3/1, Власівський-I 7/1, Верхній Баликлеї 1/1 тощо), які, по-перше, не вписувалися в обрядові характеристики ДДБК, а по-друге, перебували поза межами ареалу ранньої ДДБК. Друга хвиля позначилась залученням до ВДБК поховань II періоду, маркованих пряжками II типу (Королі 4/3, Линьове 6/6), які обрядовими рисами теж не відповідали синхронним комплексам ДДБК. В продовження цього процесу пропонуємо включити до реєстру ВДБК ще два бабинські захоронення, які раніше вважалися дніпро-донськими: Лимарівка 1/13, 1/20 [10, рис. 4: 1-3; 16, с. 189-190, рис. 2], досліджені у верхів'ях Деркула. За своїми характеристиками ці комплекси явно випадали з масиву поховань ДДБК (рис. 1: 4-6). По-перше, могили у формі вузьких підбоїв аж ніяк не відповідають ознакам ДДБК. Навіть якщо припустити, що такі споруди могли з'явитися в периферійних регіонах у результаті контактів з сусідами, для яких підбійні могили були типовими (дніпро-прутьська бабинська або лолінська культури), то локалізація лимарівських захоронень в Донецько-Донському межиріччі, тобто далеко від згаданих контактних зон, просто унеможлиблює таке тлумачення. По-друге, поховання Лимарівка 1/20 не вписується в стандарти ДДБК за показником нетипової сполучуваності Пн-Сх орієнтації небіжчика з пряжкою 2 типу; в похованнях ДДБК пряжки 2 типу трапляються переважно у небіжчиків основної для ПА етапу обрядової групи зі Зх орієнтацією (72%), рідше – у супутніх обрядових групах з Пд і Пн орієнтаціями (20% і 8%), але ж не з орієнтацією у східному секторі [5, с. 217, табл. 5.3, рис. 153]. Водночас обидва лимарівські поховання більше відповідають характеристикам IV обрядової групи ВДБК – в підбоях, для якої домінантними є орієнтації небіжчиків до Пн-Сх, Пн і Пн-Зх [15, с. 103]. Єдиною невідповідністю обох лимарівських поховань цій обрядовій групі є положення небіжчиків обличчям до задньої стінки камери і спиною до вхідної ями. Попри те, що лимарівські підбої відкриті не в зоні найбільшого поширення комплексів цієї обрядової групи, даній обставині не варто надавати вирішальної ваги при їхній оцінці, адже на західних кордонах ВДБК, тобто у відриві від основного масиву, вже було відоме підбійне

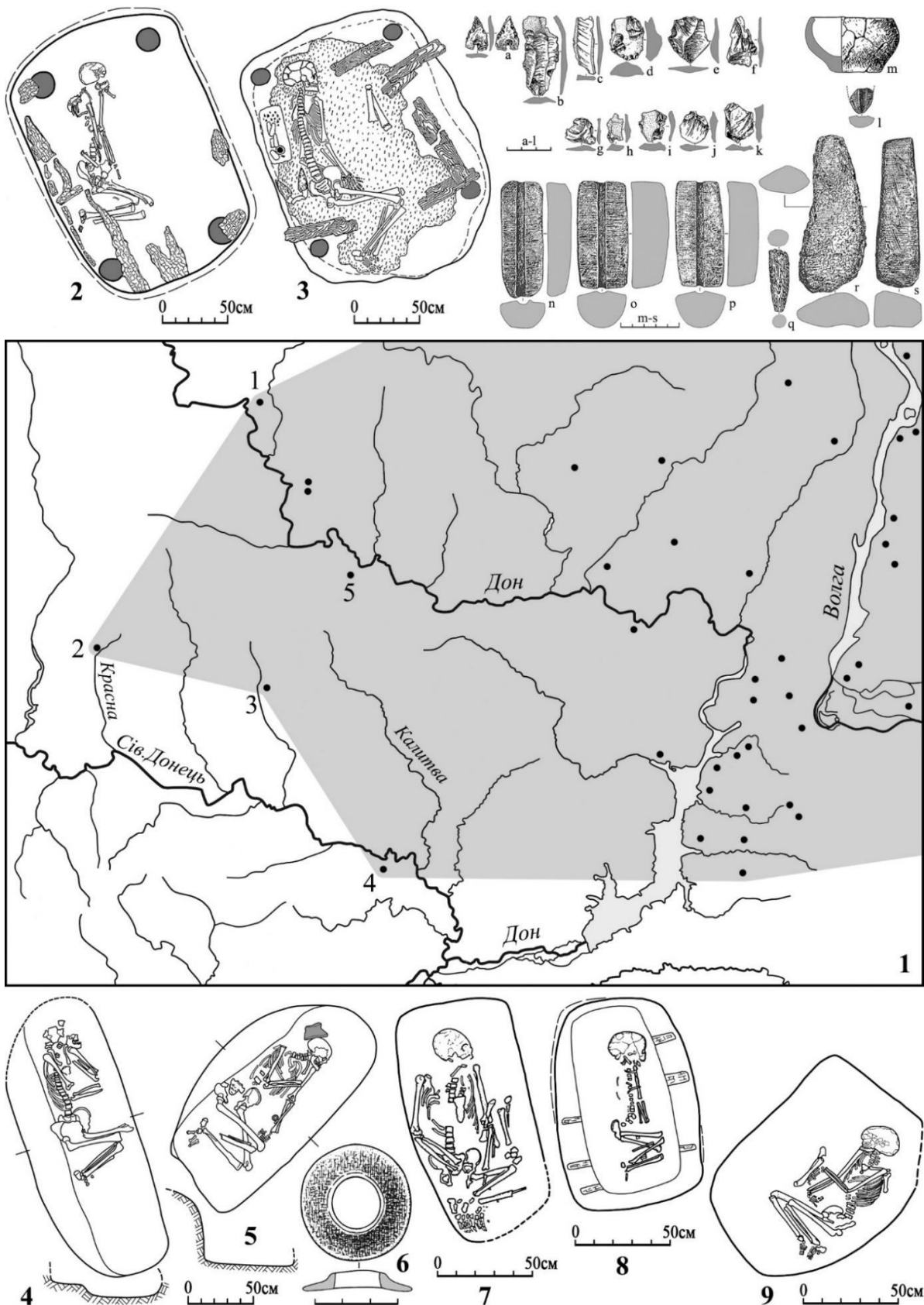

Рис. 1. Матеріали волго-донської бабинської культури: **1** – ареал ВДБК (1 – Липівка 1; 2 – Нижня Дуванка; 3 – Лимарівка; 4 – Ріпний I; 5 – Висока Гора); **2** – Нижня Дуванка 1/3; **3** – Висока Гора 5/1; **4-6** – Лимарівка 1/13, 1/20; **7-9** – Ріпний I 7/13, 7/5, 7/17.

поховання (Павлівськ II 2/38), а лимарівські захоронення, відкриті за 140 км від нього, можуть лише доповнити цей реєстр волго-донських бабинських комплексів IV обрядової групи.

2019 року реєстр волго-донських бабинських пам'яток поповнився цікавим захороненням у ямі зі стовповою конструкцією – Нижня Дуванка 1/3 з верхів'їв р. Красної (ліва притока Сіверського Дінця), дослідженим експедицією Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даня під керівництвом Ю.М. Бровендера (рис. 1: 2)¹ [2]. За обрядом воно є аналогічним яскравому похованню ВДБК з набором стрілороба Висока Гора 5/1 на правобережжі Середнього Дону (рис. 1: 3) [1, с. 28-30, рис. 21, 22] і є дуже значущим для оцінки культурної ситуації посткатакомбного часу в Доно-Донецькому межиріччі. Попри те, що відкрите минулого року поховання не містить культурно-діагностичної для ВДБК візитівки у вигляді кінцівок свійських копитних, цьому фактові не варто надавати абсолютного значення, адже цей маркер присутній далеко не у всіх захороненнях (63,4%) [15, с. 104-105]. Натомість північна орієнтація, слабо скорчена лівобічна поза небіжчика з випростаними до ніг руками повністю відповідають I обрядовій групі поховань ВДБК [15, с. 103]. Донедавна специфічна могильна споруда зі стовповими підпорками дерев'яного перекриття високогірського поховання видавалася унікальною на тлі решти могильників ВДБК. Після ж відкриття нижньодуванського захоронення в аналогічній споруді стає зрозумілим, що такі гробниці не є випадковістю, а вони системно практикувалися носіями ВДБК, на що натякає і наступна статистика: будучи виявленими у найменш дослідженій частині ареалу ВДБК, поховання зі стовпами складають 29% місцевих бабинських захоронень (2 з 7). Вочевидь, стовпові гробниці призначалися для захоронення небіжчиків з високим соціальним статусом, що для обох відомих комплексів засвідчується як конструктивно складним характером поховальних споруд, так і супроводженням їх курганним насипом (Висока Гора 5/1) і досипкою (Нижня Дуванка 1/3), а в першому випадку ще й рідкісним непересічним реманентом стрілороба у дерев'яному пеналі (катакомбна спадщина в Бабиному) [3, с. 102; 7, с. 191; 11, с. 121, 123-124; 17, с. 66-67]. Зосередженість же обох поховань зі стовповими конструкціями на крайній західній периферії ВДБК і повна відсутність подібних серед основного масиву комплексів Волго-Донського регіону, натякає на те, що цей тип поховальної споруди міг бути притаманним саме цій, Доно-Донецькій, частині ареалу ВДБК і в рамках культури згодом можуть виділитись локальні варіанти.

Запропоноване нами поповнення реєстру пам'яток ВДБК трьома новими комплексами з Доно-Донецької області певною мірою відбивається на конфігурації західної частини її культурного ареалу. Донедавна віхами західної ділянки умовного кордону ВДБК виступали наступні курганні поховання (з півночі на південь): Липівка 1 5/1, Павлівськ II 2/38, Павлівський 41/3, Висока Гора 5/1, Ріпний I 7/5, 13, 17 [14, рис. 1; 15, рис. 1]. Нові ж комплекси відсувають цю межу на захід, місцями майже на 140 км, і тепер вона визначається пунктами: Липівка 1 – Нижня Дуванка – Лимарівка – Ріпний I (рис. 1: 1). Зумовлена порівняно слабкою археологічною дослідженістю Доно-Донецького межиріччя обмеженість даних, наразі не дозволяє однозначно тлумачити наведені картографічні факти. Відтак крайні західні волго-донські бабинські комплекси можуть окреслювати як умовний кордон відповідного культурного ареалу, так і виступати маркерами найбільшого проникнення носіїв ВДБК на терени сусідньої бабинської культури (ДДБК). Об'єктивнішої оцінці ситуації

¹ Глибоко вдячний Ю.М. Бровендеру за люб'язну згоду на використання і публікацію комплексу ВДБК Нижня Дуванка 1/3.

В Доно-Донецькому бабинському порубіжжі може посприяти подальше накопичення джерельної бази.

Нові матеріали дають додаткові дані також щодо оцінки характеру взаємин між спільнотами двох сусідніх бабинських культур. Доведено, що в Донецько-Доно-Волзькому регіоні протягом фінального періоду середньої бронзи мали місце масштабні міграційні та демографічні зрушення, які супроводжувалися військовими протистояннями між сусідніми посткатакомбними культурами – ДДБК, ВДБК і лолінською. Одним із наслідків цих процесів був відхід людності ВДБК з теренів Донецько-Донського в Доно-Волзьке межиріччя, що відбувався під тиском потужної мілітарної міграції носіїв ДДБК [9, с. 49-57, 60-68; 12, с. 325-327; 13, с. 335-341, 349-353]. Водночас присутність у глибокому тилу захоплених мігрантами ДДБК територій одиничних поховань ВДБК, причому не ранніх, а періоду ПА, що надійно фіксується стратиграфічними даними – Ріпний I 7/5 або хроно-діагностичним інвентарем – Лимарівка 1/20 (рис. 1: 5-6, 8), натякає на те, що, попри відхід основної маси волго-донського бабинського населення на північ – північний схід, незначна частка його все-таки залишилась на своїх землях і перебувала тут разом з прибулими громадами дніпро-донської бабинської більшості [9, с. 66; 13, с. 339-340].

Висновки. Таким чином, поповнення реєстру пам'яток ВДБК новими комплексами з районів Доно-Донецького межиріччя дозволило дещо уточнити західні межі ВДБК, відсунувши їх від р. Калитви до р. Красної. Крім того, нові пам'ятки дозволяють стверджувати, що ареал ВДБК, раніше відомої лише на теренах Російської Федерації, простягався також на північно-східний регіон сучасної України, на теренах якої, таким чином, наразі представлені всі культури Бабинського кола.

Виявлена ситуація надає нові дані, важливі для оцінки взаємин потестарних об'єднань, які представляли сусідні бабинські культури. Зокрема вони натякають на те, що, за умов надійно доведеного наступу і переселення носіїв ДДБК на терени Донецько-Донського межиріччя, в результаті якого людність ВДБК мусила полишати ці території та відступати в Доно-Волзьке межиріччя, цей відхід волго-донського бабинського населення, вочевидь, не був абсолютним, а незначна його частка все-таки залишалась в регіонах, залюднених мігрантами ДДБК і перебувала тут до періоду ПА, практично до кінця існування ВДБК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березуцкий В.Д. Древности Богучарского края / В.Д. Березуцкий, В.В. Кравец, Н.Л. Новиков. – Воронеж, 2005.
2. Бровендер Ю. Розкопки кургану на півночі Луганщини / Юрій Бровендер // Археологічні дослідження в Україні 2019 р. – Київ, 2020.
3. Литвиненко Р.А. Погребения КМК с производственным инвентарем / Р.А. Литвиненко // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности (ККИО) и культурно-исторической общности многоваликовой керамики (КИОМК). – Запорожье, 1998. – С. 97–105.
4. Литвиненко Р.О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.04 / Ін-т археології НАНУ. – К., 2009. – 32 с.
5. Литвиненко Р.О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.04 / Ін-т археології НАНУ. – К., 2009. – 799 с. – Науковий архів ІА НАНУ. – Ф. 12. – Оп. 2. – № 879.
6. Литвиненко Р.О. Методика культурно-таксономічного групування пам'яток бабинського типу / Р.О. Литвиненко // Вісник Донецького національного університету. – Серія Б: Гуманітарні науки. – 2009. – № 1. – С. 141–150.

7. Литвиненко Р.О. Донецько-донський катакомбний компонент у бабинській культурогенезі / Р.О. Литвиненко // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – № 11. – Луганськ: Вид-во СНУ, 2011. – С. 179-200.
8. Литвиненко Р.А. Культурный круг Бабино: название, таксономия, структура / Р.А. Литвиненко // КСИА. – 2011. – Вып. 225. – С. 108–122.
9. Литвиненко Р.О. Бабинсько-криволуцьке порубіжжя / Р.О. Литвиненко // Донецький археологічний збірник. – № 16. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 2012. – С. 47–76.
10. Литвиненко Р.О. Східна периферія дніпро-прутської бабинської культури / Р.О. Литвиненко // Старожитності Північного Азов'я: матер. наук.-практич. конф., присвяченої 60-й річниці від дня народження українського археолога, краєзнавця Володимира Костянтиновича Кульбаки (1954-2009) (Маріуполь, 11-12 квітня 2014 р.) / за ред. Р.О. Литвиненка. – Маріуполь: Вид-во МДУ, 2014. – С. 28–41.
11. Литвиненко Р. Поховання культурного кола Бабине з виробничим реманентом / Роман Литвиненко // Наукові студії. – Вип. 8. – Львів; Винники, 2015. – С. 113-136.
12. Литвиненко Р.А. Война в посткатакомбном мире / Р.А. Литвиненко // Stratum plus. – № 2: Вражда и ваджра: сила и слава праистории. – Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2019. – С. 313–334.
13. Литвиненко Р.А. Посткатакомбная эпоха Восточной Европы: миграции или военные походы / Р.А. Литвиненко // Stratum plus. – № 2: Узы невозврата. Праисторические миграции в потоке культуры. – Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2020. – С. 333–357.
14. Мимоход Р.А. Посткатакомбный период в Нижнем Поволжье: содержание и дефиниции Р.А. Мимоход // Археология восточно-европейской степи. – Вып. 10. – Саратов, 2013. – С. 167–179.
15. Мимоход Р.А. Посткатакомбный период в Нижнем Поволжье: от криволукской культурной группы к волго-донской бабинской культуре / Р.А. Мимоход // КСИА. – 2014. – Вып. 232. – С. 100–119.
16. Санжаров С.Н. О некоторых пережиточных формах погребальных сооружений финальнокатакомбного времени Восточной Украины / С.Н. Санжаров, А.И. Привалов // МДАСУ. – № 5. – Луганськ: Вид-во СНУ, 2006. – С. 188–192.
17. Санжаров С.Н. Стрелочные наборы инструментов и сырья из катакомбных погребений Украины. – Луганск: Изд-во ВНУ, 2008. – 88 с.

ІТАЛІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ІТАЛІЇ

Трофименко М.В.

Італійська Республіка – країна з надзвичайно розвиненою м'якою силою: італійська мова, культура, кухня, мода, туристичні напрями тощо. Італія має унікальні механізми реалізації своєї публічної дипломатії (ПД), що включають широку мережу Італійських інститутів культури, шкіл, лекторатів в закордонних університетах.

Щоб з'ясувати витоки італійської культурної політики, потрібно звернутись до періоду великої еміграції кінця ХІХ ст., а точніше до закону 1889 р., за яким уряд Кріспі створив перші італійські школи за кордоном, які називали «Королівські школи» (Scuole Regie), доручивши організаційний та навчальний контроль за ними МЗС. З часом кількість італійських шкіл або італійських відділень при іноземних школах значно зросла, а в наступних прийнятих змінах до закону стосовно цього питання завжди залишалась законодавча ідея – в якій неважко помітити політичне значення – за допомогою навчання італійської мови робити внесок у збереження культурної ідентичності дітей емігрантів.

На сьогодні мережа італійських шкільних закладів за кордоном налічує 22 державні школи, 131 недержавну школу, що навчає за державними стандартами (scuola paritaria), 27 приватних шкіл, що навчають за вільними програмами (scuole non paritarie), 76 італійських відділень при іноземних школах (двомовних або багатомовних), 35 італійських відділень при

Європейських Школах, що загалом становить 291 заклад (в межах шкіл розглядаються всі рівні: дошкільний, початковий, середній першого та другого ступенів). Різниця полягає в тому, що на кожному зі шкільних рівнів наявна значна присутність іноземних учнів, частка яких у 2010 р. досягла 80% від загальної кількості слухачів. Це демонструє, наскільки на сучасному етапі змінилися наслідки створення італійських шкіл за кордоном і наскільки вивчення італійської мови поширилось не лише серед італійців, але й місцевого населення, а також засвідчує інтерес до італійської мови у нових поколіннях.

Одним з найбільш ефективних та дієвих акторів ПД Італійської Республіки є мережа Італійських інститутів культури [4]. Законодавчі витоки Італійських інститутів культури сягають наказу 1926 р. Ідея розповсюдження італійської культури була сформульована на законодавчому рівні у період фашизму. Офіційною метою цих закладів було поширення італійської культури за кордоном та розвиток інтелектуальних відносин з країнами третього світу, не приховуючи мету політично-культурного проникнення та пропаганди режиму: «поширення культури було Троянським конем у політиці» [2, с. 6].

З цих перших кроків стає зрозуміло, яким чином міністерство, маючи конкретну політичну мету, провадило міжнародну італійську культурну політику, враховуючи історичні обставини. Починаючи з часів після II Світової війни, італійська закордонна культурна політика зменшила пропагандистський характер та набула більш широкого спрямування, стала націленою розвивати взаємне пізнання та культурну співпрацю з іншими країнами. Жан Моне, один із ідеологів ЄС, ініціатор плану Шумана і голова Європейського об'єднання вугілля і сталі, у 60-х роках зазначав, що якби було можливим знов розпочати процес інтеграції Європи, то він обрав би шлях від культури, а не від вугілля та сталі. Моне усвідомлював, що культура була першою й найголовнішою об'єднувальною ланкою, здатною полегшити та посприяти інтеграції між народами.

Після вищезазначеного закону 1926 р. інші законодавчі акти не видавались аж до реформи Італійських інститутів культури, запровадженої законом № 401 від 22.12.1990 («Реформа Італійських інститутів культури та дії щодо поширення італійської мови та культури за кордоном»), який залишається діючим. Ним встановлюється, що «Республіка сприяє поширенню за кордоном італійської мови та культури з метою розвитку взаємного знання та культурної співпраці між народами в рамках відносин, які Італія підтримує з іншими державами. (Ст. 2, абзац 1), надаючи повноваження Міністерству закордонних справ – непорушними залишаються повноваження Ради міністрів та окремих державних адміністрацій, які діють в межах діючих законів» [5].

Наразі мережа Міністерства закордонних справ складається з 127 посольств, 93 консульств, 83 інститутів культури, 261 лектора, 291 навчального закладу, 161 італійського відділення, 21 наукового аташе та близько 150 археологічних місій. Крім того до мережі додаються комітети Товариства Данте Аліґ'єрі та організації, що керують курсами італійської мови відповідно до закону №. 153/71. Це велика мережа, яка повинна адаптуватися до нових зовнішньополітичних потреб, намагаючись подолати не лише низку структурних недоліків, але й географічне розповсюдження міністерських відомств за кордоном, яке більше не відповідає розвитку світу, політики та економіки.

В рамках вищезазначеної складної системи основних суб'єктів італійського культурного просування за кордоном ключовим інструментом є 83 італійських інститутів культури, за допомогою яких МЗС пропагує італійську мову, культуру та науку за межами національних кордонів.

Присутні в головних містах п'яти континентів 83 італійських культурних інститутів, які зараз діють, є ідеальним місцем для зустрічей та діалогу для інтелектуалів, художників та інших діячів культури, а також для простих громадян, як італійців, так і іноземців, які хочуть встановити або підтримувати стосунки з Італією.

Італійський інститут культури є не лише вітриною для Італії та джерелом оновленої інформації про систему країни, але і рушійною силою для ініціатив і заходів з питань

культурного співробітництва, важливим орієнтиром для італійських громад за кордоном та для зростаючого попиту на італійську культуру, яка сьогодні присутня по всьому світі.

Підтримуючи діяльність посольств та консульств, італійські інститути культури визначають найбільш підходящі інструменти для просування образу Італії як центру виробництва, збереження та розповсюдження культури від класичної епохи до сьогодення.

Конкретно кажучи, крім організації культурних заходів у різних сферах (мистецтво, музика, кіно, театр, танці, мода, дизайн, фотографія) італійські інститути культури:

- пропонують можливості бажаючим пізнати італійську мову та культуру шляхом організації курсів, управління своїми бібліотеками та пропозицію навчальних та інших видавничих матеріалів;

- створюють контакти та передумови для сприяння інтеграції італійських діячів до міжнародних процесів обміну та культурного виробництва;

- надають інформаційну та організаційну підтримку державним та приватним культурним діячам, як італійським, так і іноземним;

- підтримують ініціативи, що сприяють міжкультурному діалогу на основі принципів демократії та міжнародної солідарності.

МЗС Італії завжди розглядало географічний розподіл мережі італійських інститутів культури зі стратегічної точки зору. Через це мережа інститутів, прагнучи максимізувати прибуток від фінансових та людських ресурсів, що використовуються у сферах, що вважаються більш-менш пріоритетними, часто зазнавала розширення чи перерозподілу.

Зокрема, починаючи з 1990-х, у Києві, Вільнюсі, Любляні, Братиславі та Санкт-Петербурзі поступово відкривались нові офіси з конкретною метою: ініціювати нову політичну діяльність в країнах ЦСЄ після епохальних змін у цьому регіоні, які стали стратегічними для італійської та європейської дипломатії та набули особливого культурного та торговельного значення після падіння Залізної завіси. Таким чином, було зроблено спробу подолати раніше існуючий дисбаланс, який визначав надмірну концентрацію інститутів у Західній Європі з одночасним закриттям деяких представництв, таких як у Берні чи Бонні.

МЗС Італії зважаючи на стрімкий розвиток ринків Азії (Китаю та Індії) поширює мережу Італійських інститутів культури й на ці регіони.

Наразі, 51% італійських інститутів культури зосереджені в Європі, з них 33 інститути, що складає 39% – у країнах ЄС та 11% - у країнах, які не є членами Євросоюзу. На даний час в азійських країнах діють лише 10 інститутів культури (9%) [6].

Однак загалом слід «переглянути зовнішньополітичні пріоритети, надаючи інститутам роль першопрохідців, які на даний момент – як через залучені фінансові, так і людські ресурси - більше відповідають логіці «присутності», ніж «реальної ваги» (...) Необхідність чіткості та узгодженості загальних положень зовнішньої політики та дій зі створення, сьогодні як ніколи є одним із головних питань, які слід вирішити для того, щоб надати орієнтири та більшого значення місії інститутів» [3, с. 23–24].

Мережа італійських інститутів культури зараз стикається з необхідністю відновити свою культурну присутність відповідно до цілей, поставлених МЗС, та прогресивного та неминучого скорочення ресурсів.

Більшість міністерських ресурсів поглинаються за рахунок операційних та управлінських витрат. Крім бюджетних коштів, інші форми фінансування використовуються для здійснення культурно-мовної діяльності з просування. Зокрема, ефективна синергія з іншими структурами та інститутами може передбачити квоту самофінансування, яка дозволяє правильно реалізувати велику кількість якісних ініціатив.

Однак з аналізу фінансування МЗС за останнє десятиліття видно, що дотації на італійські інститути культури - у контексті міністерських фінансових ресурсів, що щорічно призначаються на різні види культурного просування та співробітництва - скромні та недостатні й потребують радикального перерозподілу.

Зокрема, як видно з наведеної нижче таблиці, бюджет колишньої Генеральної дирекції з питань культурного просування та співробітництва (нині Генеральна дирекція з питань

державної системи) Міністерства закордонних справ на 2018 фінансовий рік склав 188,75 мільйони євро, з яких розподіл на мережу 83 італійських інститутів культури становив лише біля 8% загального бюджету Генеральної дирекції [1, с. 82].

Найбільшу частину коштів використовують на школи за кордоном (39,58%), на внески до міжнародних органів та організацій (33,76%) та на вивчення італійської мови та розповсюдження італійської книги (11,26%).

Просування італійської мови та культури за кордоном призводить до позитивних наслідків для економіки країни, де інтелектуальні ресурси, культурна спадщина, творчість, інновації та дослідження є незамінним капіталом для відновлення та забезпечення зростання.

Для повного осмислення всіх можливостей, які може забезпечити просування культури в умовах все більш складного і конкуруючого міжнародного сценарію, необхідно адаптувати місію інститутів культури до цільових стратегій, здатних залучати всі складові державної системи.

Національна комісія з просування італійської культури за кордоном є невід'ємною частиною цієї діяльності як через роль, яку їй надає законодавча влада, так і через внески, пропозиції та думки, які вона покликана висловлювати міністру закордонних справ за допомогою своїх чотирьох робочих груп: мова, культура, наука, комунікації.

Визначення спільних стратегій є найважливішою умовою для системної політики просування культури, що відповідає цілям зовнішньої політики, яка виходить за рамки епізодів окремих ініціатив.

Поширення італійської мови та культури дозволяє забезпечувати національне лідерство у багатьох галузях (промисловості, науці, техніці) та просувати товари *made in Italy*.

Популяризація культурних, наукових та промислових переваг повинна бути частиною єдиної стратегії, спрямованої на посилення феномена «італійськість» в рамках «культурної економіки», яка робить саму культуру маховиком можливостей для італійської виробничої системи і навпаки.

Залучення італійців за кордоном, які, пройшовши фазу інтеграції протягом певного часу, є цінним фактором покращення іміджу Італії, стають додатковою силою, яку Італія активно використовує.

Виробнича система все більше збільшує свій вплив та внесок у просування італійської культури та творчості, що впливає з неї як інвестиції для розвитку всієї державної системи, активізуючи в цій галузі співпрацю з представниками ділових кіл.

Необхідність економії державних витрат призвела до постійного зменшення ресурсів для міжнародної проєкції країни. Також для забезпечення конкурентоспроможності італійської культурної пропозиції необхідно привести у відповідність місію та діяльність інститутів культури.

Потрібна координована та спільна діяльність з просування культури, яка, перш за все, передбачає активну участь дипломатично-консульської мережі та всіх діючих представництв, задіяних за кордоном: 83 італійських інститутів культури разом з усіма іншими учасниками, про які вже йшлося.

Цей процес вимагає зміцнення зв'язку між МЗС та іншими державними адміністраціями, місцевими автономіями, представниками економічної та виробничої сфери, зацікавлених в різних можливостях для здійснення культурної діяльності за кордоном (MIBAC, MIUR, MISE, торговельні палати, колишні офіси ICE, ENIT, місцева влада, RAI, представники економічної та виробничої сфер та італійці за кордоном тощо), для яких МЗС покликане відігравати центральну роль для оптимізації наявних ресурсів та спрямування їх на спільні цілі, відповідно до принципів зовнішньої політики.

У цьому контексті необхідним є:

- координаційна роль дипломатично-консульських представництв за кордоном як пунктів зв'язку державної системи Італії за межами національних кордонів;
- координація різних національних ініціатив за кордоном за допомогою Національної комісії.

Залучення цієї «мережі» з усіма її підрозділами є необхідною умовою сприяння все більшій взаємодії між підприємницькими, академічними, науковими та культурними ресурсами.

У цьому контексті інститути культури відіграють центральну роль. Їх місія, а також освіта та діяльність тих, хто ними керує, повинні бути адаптовані до цієї реальності.

На діяльнісному рівні інститути культури повинні в рамках координації та керівництва, що забезпечується посольствами:

- проводити масштабні заходи, тематичні роки та пропонувати теми, навколо яких повинні організовуватись ініціативи, координовані МЗС для просування глобального образу країни між традицією, сучасністю та винятковістю;

- забезпечити узгодженість та координацію з культурним програмуванням шляхом залучення всіх місцевих суб'єктів, що діють у культурній, академічній, науковій, підприємницькій, спортивній, аудіовізуальній, видавничій сфері та пресі;

- стимулювати та диверсифікувати пропозицію курсів італійської мови, що також відповідають потребам ділових кіл;

- сприяти активізації лекторатів італійської мови у закордонних університетах, у тому числі за рахунок конкуренції італійських компаній, які працюють або зацікавлені працювати у зазначених сферах;

- сприяти інтернаціоналізації італійської університетської системи та відносинам між бізнесом, університетами та дослідженнями;

- сприяти розвитку оперативного зв'язку з комітетами Данте Аліг'єрі та організаціями відповідно до Закону 153/71 як з метою просування мови, так і для організації культурних заходів;

- більш широко використовувати інноваційні засоби комунікації, такі як «соціальні мережі» та залучення молоді, посилюючи роль студентів, дослідників, фахівців, підприємців та інших італійських талантів у світі, а також іноземців, які в тих самих сферах, повертаючись з Італії до своїх країн, підтримують зв'язки.

Необхідно заохочувати організацію засідань регіональних італійських інститутів культури, для сприяння обміну досвідом, управлінням, визначення загальних стратегій діяльності, оцінки «хороших практик» та інноваційних рішень, виявлення та вирішення будь-яких недоліків та проблем. Для цього важливою є активна роль інститутів культури.

Зважаючи на зазначене, необхідно зауважити, що ПД Італії сконцентрована на просуванні культурних досягнень, вагомих здобутків Італії у кіно, кухні, моді, багатьох туристичних напрямів тощо. Італійська модель ПД представлена розгалуженою мережею Італійських інститутів культури, італійських шкіл, лекторатів. МЗС Італії активно використовує університети для просування своїх інтересів, пропаганди італійської мови, культури за кордоном. Загалом, варто зазначити, високу ефективність італійської моделі ПД навіть з урахуванням порівняно не високих обсягів фінансування. При цьому позитивним є також залучення італійських виробників до просування Італії за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Annuario Statistico 2018. Il Ministero degli Affari Esteri. URL: https://www.esteri.it/mae/resource/pubblicazioni/2018/10/annuario_statistico_2018_web_pass.pdf
2. Carrera A. Gli strumenti istituzionali per la promozione della cultura italiana all'estero. Salerno Editrice. 2002. 27 p.
3. Fondazione Rosselli. URL: <https://web.archive.org/web/20081220223153/http://www.fondazionerosselli.it/User.it/index.php?PAGE=Home>.
4. Istituti Italiani di Cultura. URL: https://www.esteri.it/mae/it/politica_estera/cultura/reteiiic.html
5. Riforma Degli Istituti Italiani Di Cultura E Interventi Per La Promozione Della Cultura e Della Lingua Italiane All'Estero. 1990. No 401. URL: https://www.esteri.it/mae/it/politica_estera/cultura/documentazione/normativa.html

6. The Network of Italian Cultural Institutes. URL: https://www.esteri.it/mae/en/politica_estera/cultura/reteii.html
7. Università Straniere partner in accordo con: Ucraina. URL: <https://accordi-internazionali.cineca.it/distribuzione.php?paese=804&tipo=US>
8. Trofymenko M. Public Diplomacy in the Countries of Central and Eastern Europe: Experiences for Ukraine / M. Trofymenko, A. Trofymenko // *Baltic-Black Sea Regionalisms : Patchworks and Networks at Europe's Eastern Margins* / ed. by O. Bogdanova, A. Makarychev. – Springer, Cham, 2020. – P. 235-243.

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ НАДАЗОВ'Я У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Коробка В.М., Коробка Ю.В.

Церква Святого Миколая в Кальміуській паланці була центром не тільки духовного, але й адміністративного життя її відомства (округи). Так, 1 жовтня 1758 р., на Покрову, полковник Кальміуської паланки Андрій Вербицький оголосив у храмі багатьом козакам наказ Коша щодо розшуку за особовими прикметами й затримання дезертирів – гусарів з Сербського гусарського полку та втікача з бахмутського тюремного острогу Кирила Ратченка [1]. А 23 серпня 1768 р., у неділю, полковник Кальміуської паланки Сидор Чалий зачитав біля церкви перед місцевим козаками та обивателями кошовий наказ стосовно недопущення гайдамаків «в Полшу» та заборону відпускати із зимівників служителів на гайдамацтво. Передбачалося застосовування у крайніх випадках арешту та доправлення до Кошу [2].

В опублікованому Петром Аваковим документі «Описі риболовецьких селищ і ватаг донських і запорозьких козаків» з Російського державного військово-історичного архіву, що відноситься до 1768 р. містяться відомості про те, що при гирлі річки Кальміус розташоване «ведомства ... войска Запорожскаго поселение, называемое полковая поланка, в которой церковь деревянная в столбах, забрата досками и оставлена вокруг оградой тынником» [3].

Напередодні російсько-турецької війни похідна церква Святого Миколая була розібрана й відправлена до Самарського монастиря [4]. У матеріалах для історико-статистичного опису Єкатеринославської єпархії, вочевидь помилково, указана дата евакуації церкви – 1767 р. Під словом «церква» потрібно розуміти не її будівлю, а вміст храму, начиння: антимінс, іконостас, ікони, ризи, священні книги тощо [5].

Навесні 1772 р., коли стало зрозуміло, що війна от-от завершиться, «на колишньому своєму при гирлі Кальміуса помешканні» з'являється та оселяється кальміуська старшина на чолі з полковником Петром Велегурою. Це було вагомою передумовою для відновлення православної парафії в нашому краї. Попри зруйнування Січі, Кальміус як населений пункт не спорожнів. 1776 р. губернатор Азовської губернії знайшов у ньому «множество православного народа», кам'яну каплицю та ієромонаха межигірського монастиря. І саме ці парафіяни клопоталися про повернення в Кальміус Свято-Миколаївської церкви [6].

1777 р. для служіння в Кальміусі було призначено священника Івана Філіппова. Разом з ним повернулось церковне начиння Свято-Миколаївської церкви. А за його смертю 1799 р. до Свято-Миколаївської церкви було призначено протоієрея Романа Кошевського з Олександрівської фортеці за власним бажанням та клопотанням [7]. Церква при Кальміусі згадується в ордері Г. Потьомкіна губернатору Черткову від 29 вересня 1779 р. [8].

За відомостями Феодосія Макаревського Свято-Миколаївська церква була зайнята православними переселенцями з Кримського ханату в 1780 р., вони «отобрали у Кошевского церковь его». Це викликало суперечки та скарги до церковного начальства. Але зрештою скромне приміщення церкви за наполяганням губернського начальства залишили за переселенцями, а церковне начиння було вивезено в Павлоград [9].

Існує міркування, що колишні жителі Кальміуса також переселилися в Павлоград. Утім, це тільки припущення. Наступність із козацьким періодом (особливо на початку опанування краєм переселенцями з Криму) полягала в безперервності українського етнічного

компоненту в розвитку продуктивних сил краю. Так, унаслідок неприхильності «маріупольських греків» до рибальства «одними тільки малоросіянами лов производится» [10].

Попри несприятливі обставини, парафіяни-українці здобули право на власний храм із богослужінням церковнослов'янською мовою. Так, 1791 р. у відповідь на прохання, як пише Феодосій Макареський, людей «малоросійської нації», українська громада Маріуполя отримала щойнозбудований за казенний кошт храм Марії Магдаліни [11].

Зібрані тут факти можуть збагатити простір пам'яті про наш край, про його історичну належність до України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рапорт полковника Кальміуської паланки Андрія Вербицького Кошеві про оголошення козакам паланки наказів Коша щодо розшуку і затримання дезертирів – гусарів Сербського гусарського полку Іоана Шевича, та втікача з бахмутського тюремного острогу Кирила Ратченка. 1 жовтня 1758 р., № 349 // Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / Гол. ред. П.С. Сохань. Київ, 2003. Т. 3. С. 515.
2. Рапорт полковника Кальміуської паланки Сидора Чалого Кошеві про зачитування в неділю біля церкви перед місцевими козаками кошового наказу стосовно недопущення гайдамаків «в Полшу», заборону відпускати із зимівників служителів на гайдамацтво, їхній арешт та доправлення до Коша. Кальміус. 29 серпня 1768 р., № 141. // Коліївщина: 1768–1769 роки у документальній та мемуарній спадщині (Архів Коша Нової Запорозької Січі ... Київ, 2019. Т. 1. С. 188–189.
3. Аваков П.А. Описание рыболовецких селений и ватаг донских и запорожских казаков в Северном Приазовье 1768 г. // Січеславський альманах: Збірник наукових праць з історії українського козацтва. 2014. Вип. 7. С. 112
4. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия / Феодосій Макаревський. Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского, 1880. Вып. 1: Нынешние уезды: Екатеринославский, Верхнеднепровский, Новомосковский и Павлоградский. С. 322. URL: http://history.org.ua/LiberUA/IstStOpEkGub_1880/IstStOpEkGub_1880.pdf
5. Кузьмук О.С. «Козацьке благочестя»: Військо Запорозьке Низове і київські чоловічі монастирі в XVII – XVIII ст.: еволюція взаємовідносин. Київ: ВД «Стилос», 2006. С. 79 – 80.
6. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии ... С. 322.
7. Там само. С. 461.
8. Ордер князя Потемкина – генерал-поручику Черткову. 29 сентября 1779 г., № 2829 // Дубровин Н. Присоединение Крыма к России: рескрипты, письма, реляции и донесения: в 4 т. Санкт-Петербург: типогр. Имп. Акад, наук, 1887. Т. 3: 1779 – 1780. С. 370 – 373.
9. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии ... С. 461–462.
10. Описание городов Азовской губернии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / Изд. под ред. А. Синявского. Екатеринослав, 1904. Вып. 1. С. 80. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/13103-vyp-1-god-pervyyu-1904>
11. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии ... Екатеринослав, 1880. Вып. 2: Нынешние уезды: Бахмутский, Славяносербский, Ростовский на Дону, Александровский и Мариупольский. С. 321–324.

«ВИВЧАЮЧИ ІСТОРІЮ»: ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Лаврова І.І.

Які вони, сучасні студенти? Що їх хвилює і що дивує? Чого їм бракує і що їх дратує? Як вони сприймають нашу історію і процес її вивчення? Що вони б хотіли змінити? І як би вони хотіли навчатися, якби самі мали можливість обирати?

Відповіді на ці питання ми спробували отримати шляхом «локального аналізу», проведеного серед студентів I курсу неісторичних спеціальностей на завершальному етапі вивчення ними дисципліни «Історія та культура України». І сьогодні спробуємо розібратись в одному з питань дослідження, з якого слід починати будь-які зміни – чого бракує нашим здобувачам вищої освіти?

В результаті дослідження, проведеного у 2019-2020 н.р. серед студентів I курсу економічного факультету та факультету інформаційних технологій ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», ми зробили такі відкриття.

Чверть студентів зауважили, що їм не вистачає ... часу! Одним – «*на практику*», іншим – «*вільного часу для відпочинку*». Схоже, ця проблема є універсальною у динамічному ХХІ ст., бо чимало викладачів теж скаржаться на брак часу. Це є викликом для сучасної освітньої системи, питанням щодо коригування способів її організації. Одним з можливих відповідей на цей виклик може стати запровадження елементів тайм-менеджменту для всіх учасників навчального процесу – і тих, хто навчається, і тих, хто навчає.

Майже п'ята частина опитаних заявили, що їм бракує певних елементів внутрішньої самоорганізації, а саме: «*мотивації*», «*уваги*», «*терпіння*», «*насаги*», «*витривалості*», «*самоконтролю*». Чи може викладач тут допомогти? Якщо йдеться про підвищення мотивації до навчання чи посилення уваги – так, може. Однак наполегливість, самоконтроль – це вже сфери роботи студентів над собою, самовиховання. Тим не менше, знаючи про такі результати саморефлексії здобувачів освіти, викладач може поставити перед собою завдання, аби через свій предмет сприяти розвитку сильних сторін особистості наших студентів. Бо інтерес з наполегливістю мають іти поруч.

Чого бракує сучасним студентам

Частині студентів, за їх самооцінкою, не вистачає таких особистих якостей, як: «*хорошого зору*», «*здорового сну*», «*пам'яті*».

Справжнім відкриттям для нас стали зізнання студентів, що вони хотіли б також вивчати «*історію світу*», «*історію Давньої Греції*», а «*не тільки історію України*». Їм не вистачає, як вони кажуть, «*глобальності*». Дійсно, із закінченням школи для багатьох, особливо для студентів технічних ЗВО, припинилося й вивчення всесвітньої історії. Втім, частина студентства з цим незгодна і має бажання продовжити вивчення історії світу. Цей факт не можна ігнорувати, бо він вказує на потребу у впровадженні такої дисципліни або створення інтегрованих курсів.

Нарешті, останні два блоки відповідей стосуються організації процесу навчання. Це те, що ми можемо і мусимо змінювати. Це те, заради, задля чого, в першу чергу, й проводилося дане дослідження. Це відповіді, що «не так» в теперішній освітній ситуації, на наших заняттях. І близько п'ятої частини студентів нам дають такі підказки.

Їм бракує цікавої практики: *«інтерактивів», «цікавих ігор», залученості і в цілому «практичних занять»*. Це важливе спостереження, адже саме через практику, через опрацювання інформації, за таксономією Блума, найкраще засвоюється матеріал в процесі навчання. Дані висновки є приводом до перегляду форм та змісту занять, до перенесення акцентів на практику, на аналіз, синтез та оцінку навчального матеріалу, його застосування для вирішення різноманітних задач.

Декоtrim не вистачає *«повідомлень від студентів»*, і вони висловлюють побажання *«щоб усі могли говорити, висловлюватися, навіть ті, хто погано знає історію»*. Це величезний виклик до наших лекційних і практичних занять – дати більші можливості студентам бути активними: говорити, дискутувати, висловлюватися, комунікувати.

Частина студентів хотіла б більше електронного контенту та відеоматеріалів, що віддзеркалює їх спосіб життя. Сучасні освітні ресурси та інструменти дійсно створюють широкі можливості, аби пов'язати вивчення історії з цифровим світом. Використання інноваційних освітніх технологій здатне зробити процес навчання не лише корисним, але й захопливим.

Ділячись своїми думками і відчуттями, студенти інколи жартують. Одним не вистачає *«тришечки грошей»*, інші хотіли б на заняттях таких приємностей, як *«чай, кава, печиво»*. А може, це не такий вже і жарт? В холодні осінні та зимові дні таки приємно зігрітися чашечкою чаю або кави. Наявність таких зручностей є важливим елементом освітнього середовища.

Нарешті, близько чверті студентів заявили, що їм всього достатньо. Вони не відчують браку чогось під час навчального процесу.

Відповіді на питання дослідження були відкритими, адже ми хотіли отримати «нове знання»: як саме скажуть студенти, чого їм не вистачає. Кількісні характеристики носять приблизний характер. В різних студентських аудиторіях вони можуть коливатися. Однак якісні дані нам показують загальну картину очікувань та суджень нашої студентської молоді.

Підсумуємо. Сучасним здобувачам вищої освіти не вистачає часу, елементів внутрішньої самоорганізації (мотивації, самоконтролю, уваги, терпіння), певних особистих якостей (пам'яті, хорошого зору, здорового сну), активнішого й цікавішого навчального процесу (практики, інтерактивів, ігор), сучасного електронного або відео-контенту і навіть певних зручностей, комфорту. Останні пункти – це те, що якраз ми, викладачі, можемо змінити. Те, над чим наразі працюємо.

Результати проведеного «локального аналізу» щодо оцінки студентською молоддю навчального процесу є першою сходинкою у дослідженні самого процесу пізнання. Чесні чисті зізнання студентів – це цінне джерело для здійснення педагогічної рефлексії: осмислення викладачем свого досвіду викладання, самоаналізу та пошуку оптимальних шляхів та методів педагогічної діяльності.

«ФІНЛЯНДСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА» Й УРЯД У ТЕРІЙОКІ

Малишев В. О.

«Фінляндську демократичну республіку» (далі – ФДР) – фінський маріонетковий уряд у Терійокі – було створено 1 грудня 1939 року під час «Зимової війни» Радянського Союзу проти Фінляндії як інструмент зовнішньої політики СРСР. Створення такої маріонетки для Радянського Союзу мало декілька цілей. У разі військового успіху, лояльний уряд повергнутої держави із «великим задоволенням» приєднався б до переможців. Правда, цього не сталось через героїчний супротив усього народу Фінляндії, який вистояв у боротьбі за свою незалежність. Такий поворот теж можна було використати. Маріонетковий уряд ФДР

ставав значним важелем впливу і дипломатичного тиску на незалежну Фінську державу. Існування такої маріонетки свідчило про претензії «червоної імперії» на загарбання нових земель, розширення сфери свого впливу.

Актуальність теми полягає в тому, що агресія Радянського Союзу проти Фінляндії й використання радянською владою маріонеткової республіки задля виправдання своєї агресії, включення нових територій у сферу свого впливу чи безпосереднє поглинення їх до свого складу, є схожим із діями сучасної Росії у ході збройної агресії проти України.

«Зимовій війні» між СРСР та Фінляндією присвячена низка наукових праць, однак, питання створення, функціонування та ролі Фінляндської демократичної республіки, здебільшого, не є предметом окремих наукових досліджень. Радянський, фактично офіційний, погляд на обставини виникнення війни та створення Фінляндської демократичної республіки подається у праці І. Коблякова [4].

Так, причини створення та роль ФДР описані у спільній праці істориків Росії та Фінляндії «Зимняя война 1939-1940. Политическая история» (Москва, 1999), яка здебільшого зосереджена на політичних мотивах конфлікту між СРСР і Фінляндією.

Дуже важлива інформація для розкриття теми дослідження надається в праці фінського дипломата та політичного діяча В. Таннера ««Зимняя война». Дипломатическое противостояние Советского Союза и Финляндии. 1939–1940» (Москва, 2003), у праці розглянуто головні причини, етапи та події дипломатичного протистояння країн під час конфлікту, описано вплив створення Фінляндської демократичної республіки на подальші політичні події.

У статті П. Кабанена розглянуто хід та вплив перемовин 1938–1939 років на подальші події, фактично, ще під час цих перемовин СРСР демонструє свою недовіру та ворожість щодо Фінляндії [3]. Інтерес для дослідження має праця О. Козлова, в якій, окрім нейтрального аналізу подій війни 1939–1940 рр., розглянуто питання створення, функціонування та ролі ФДР у конфлікті [6].

Сучасний погляд на причини та ідеї створення нової «Червоної Фінляндії» сформульовано українським дослідником Д. Ковальовим, у якій дії Радянського Союзу порівнюються з діями Росії під час збройної агресії проти України [5].

Отже, активне дослідження подій, пов'язаних із маріонетковою Фінляндською демократичною республікою, продовжується і в наш час, вона як предмет дослідження починає поступово просочуватися із середини «Зимової війни».

Мета нашого розгляду – вивчення головних аспектів створення та ролі Фінляндської демократичної республіки.

Причини як самої війни 1939–1940 років, так і самого створення маріонеткової республіки, сягають перемовин між СРСР та Фінляндією у березні, жовтні-листопаді 1939 року. Під прикриттям вирішення територіального питання, а саме питання «близькості» Ленінграду до радянсько-фінського кордону, радянські дипломати усіяко тиснули на Фінляндію [3 с. 43-45]. Проте, «територіальне питання» було лише прикриттям для радянських дипломатів. Під час березневих перемовин Радянський Союз усіяко намагався нав'язати Фінляндії договір «про дружбу і взаємодопомогу», за зразком таких, які були нав'язані Литві, Латвії та Естонії, проте виявились зрештою прямим елементом тиску на країни Балтії. Утім, фінські дипломати, посилаючись на нейтралітет своєї держави, відмовлялись від підписання подібного договору. Питання переносу кордону в листопаді 1939 року також зайшло у глухий кут на перемовинах у Москві, коли радянська делегація вимагала від Фінляндії переносу кордону від Ленінграду, що мало б наслідком втрату аж 70 тисяч квадратних кілометрів та частково позбавляло Фінляндію її головної лінії укріплень, названої пізніше «Лінією Маннергейма». Водночас, радянська верхівка бажала орендувати строком на 30 років півострів Ханко, з розміщенням там військової бази. В обмін за втрачені території СРСР обіцяв передати Східну Карелію [4 с. 46–48]. Зрозуміло, такі вимоги за умов нормальної дипломатії були неприйнятні. Фінські дипломати повернулись додому ні з чим та очікували нового етапу перемовин, якому так і не судилось статися.

Радянська пропаганда ще в середині листопада почала активну антифінську агітацію, в якій закликала покінчити з дипломатією та «силою забезпечити безпеку Ленінграду». 26 листопада 1939 року спецпідрозділом НКВС було сфабриковано «Майнільський інцидент» – «обстріл» радянської прикордонної частини поблизу селища Майніла. Використавши цей привід, Радянський Союз розірвав договір про дружбу та ненапад між СРСР та Фінляндією, повністю ігноруючи аргументи фінських дипломатів про непричетність до інциденту та пропозицію про створення спільної комісії для розслідування причин обстрілів. І вже 30 листопада, без оголошення війни, радянські війська перейшли кордон СРСР та Фінляндії. А 1 грудня у газеті «Правда» з'являється повідомлення, якому дано назву «радіоперехоплення» від уряду Фінляндської демократичної республіки у селищі Терійокі, що було одним із перших селищ захоплених РСЧА. У повідомленні йшлося про боротьбу з залишками «бандитського» уряду Каяндера-Ерко-Таннера та містився заклик до фінського пролетаріату повставати на боротьбу проти капіталістичної влади в країні. Водночас декларувалася дружба між новою «демократичною» Фінляндією та Радянським Союзом [1].

Головою уряду в Терійокі було оголошено О. Куусінена, учасника революції 1918 року в Фінляндії, секретаря Комінтрену, який вже багато років входив до верхівки ВКП (б), а серед фінів отримав репутацію зрадника Батьківщини. Від початку радянське керівництво планувало поширити сферу ФДР на територію всієї Фінляндії та оголосило, що лише уряд Терійокі є законним для замирення. На наступний день після проголошення Фінляндської демократичної республіки було підписано договір «Про дружбу і взаємодопомогу між Радянським Союзом і Фінляндською демократичною республікою», за яким уряд Куусінена йшов на всі вимоги радянських дипломатів і погоджувався на всі пропозиції, що були запропоновані фінським дипломатам під час перемовин у листопаді 1939 року [2].

На вимогу Ліги Націй припинити війну та відновити дипломатичні перемовини від 4-го грудня 1939 року, Молотов відповів, що «СРСР та ФДР і так не знаходяться у стані війни, СРСР лише допомагає уряду ФДР у боротьбі з залишками прихильників минулого уряду Фінляндії, який поспіхом залишив країну» [7 с. 178–181]. Після чого радянська дипломатія дуже довго ухилялася від спроб Фінляндії відновити мирні перемовини, посилаючись на те, що Радянський Союз визнає владу лише Фінляндської демократичної республіки, яку визнало, окрім влади Кремля, тільки дві країни, Монголія та Тува, що знаходилися в безпосередній сфері впливу СРСР.

Маріонетковий уряд Куусінена був лише ширмою для виправдання вторгнення радянських військ, в дійсності він не мав жодної влади, не провів жодної реформи. Фінська народна армія була цілковито підконтрольна Радянському Союзу та РСЧА. Її чисельність під кінець війни становила лише 20 – 25 тисяч. Вона не мала ніякого впливу на хід війни [5 с. 13–15].

Створення маріонеткової республіки для СРСР мало за ціль лише замаскувати справжнє бажання радянського керівництва до захоплення нових територій, підкорення нових держав. Після поразок РСЧА у грудні 1939 року – січні 1940 року та поступової зміни міжнародної ситуації не на користь СРСР, а саме виключення Радянського Союзу зі складу Ліги Націй та підготовки англо-французького корпусу для допомоги Фінляндії, цінність маріонеткового уряду в Терійокі значно зменшилась. Уже у березні 1940 року, під час мирних перемовин у Москві, про Фінляндську демократичну республіку не було жодного згадування серед радянських дипломатів, перемовини відбулися з представниками чинного уряду Фінляндії. Після підписання миру, Молотов у своєму виступі оголосив про «саморозпуск» уряду Куусінена, що було фактичною ліквідацією ФДР. Однак, невдовзі на території Східної Карелії та частині окупованих за Московським миром фінських територій, була створена нова Карело-Фінська радянська республіка, яка була прямим продовженням Фінляндської демократичної республіки, про що свідчило хоча б те, що головою президії Верховної Ради Карело-Фінської РСР був призначений О. Куусінен.

Отже, Фінляндська демократична республіка була лише прикриттям агресії СРСР від обурення та активних дій світової спільноти, яка у той час була заклопотана розгортанням

нової світової війни. Уряд Куусінен не мав дійсної влади, усі рішення приймалися Кремлем, навіть армія так званої «демократичної республіки» була сформована Радянським Союзом і підпорядковувалась виключно РСЧА. Від одного важеля тиску на Фінляндію (ФДР) Радянський Союз прийшов до іншого – новоствореної Карело-Фінської республіки. Використання радянських методів СРСР під час «Зимової війни» повністю збігається з сучасними діями Росії під час збройної агресії проти України. Від створення маріонеткових республік, задля прикриття своєї агресії та своїх імперських ідеалів «допомогою цивільному населенню», до повного контролю Кремля над владою та збройними угрупованнями проросійських сил на Сході України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларация народного правительства Финляндии. (Радиоперехват. Перевод с финского) // Правда. 1 декабря 1939. № 332. URL: aroundspb.ru/finnish/docs/fdr_dec.php (дата звернення: 10. 03. 2020).
2. Договор о взаимопомощи и дружбе между Советским Союзом и Финляндской демократической республикой. Газета «Известия» № 279, от 3-го декабря 1939 года. URL: aroundspb.ru/finnish/docs/fdr_dog.php (дата звернення: 10. 03. 2020).
3. Кабанен П. Двойная игра: Советско-финляндские переговоры 1938–1939 годов // Москва: Родина, 1995. № 12. С. 43-48.
4. Кобляков И. Внешняя политика СССР в период «странной войны»: сентябрь 1939 – апрель 1940 г. // Советско-финляндские отношения. Москва: Новая и новейшая история, 1975. №4. С. 38–53.
5. Ковальов Д. Фінляндська Народна Республіка як більшовицька авантюра // Збірник наукових праць. Одеса: Полілог, 2016. №3. С. 11–22.
6. Козлов А. Советско-финская война. Взгляд с той стороны. Рига: «Tornado», 1997. 46 с.
7. Таннер В. Зимняя война. Дипломатическое противостояние Советского Союза и Финляндии. 1939–1940 / пер. с англ. В. Д. Кайдалова. Москва: Центрполиграф, 2003. 352 с.
8. Чубарьян А., Вехвилайнен О. Зимняя война 1939–1940. Политическая история. Москва: Наука, 1999. 377 с.

ОРНАМЕНТАЦІЯ КЕРАМІКИ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Моргун А.А.

Найбільш інформативною категорією археологічних знахідок виступає кераміка. Глиняний посуд в рамках конкретної археологічної культури відрізняється певним консерватизмом і виступає в якості найбільш виразної її ознаки. Однією з головних особливостей керамічних посудин зрубної культури доби пізньої бронзи є її орнаментация. Орнамент є важливим інформативним джерелом будь-якої з археологічних культур. Дослідження орнаментации зрубних племен почалося відразу після відкриття даної культури і продовжується до цього дня.

Умовно дослідження орнаментации посуду зрубної культури можна розділити на три періоди, кожен з яких характеризується появою нових робіт з цієї тематики. Перший період починається з робіт В. О. Городцова, який не тільки виділив зрубну культуру але і звернув увагу на її орнамент. Ще у 1907 р. дослідник опублікував знайдену ним при розкопках поховання зрубної культури посудину, на якій було зображено ряд загадкових знаків. Археолог інтерпретував їх як знаки невідомої писемності і вказав, що є ще ряд подібних посудин, відомості про яких варто було б зібрати і обробити [2, с. 243].

Наступною, хто звернув увагу на орнаментацию, була В. В. Гольмстен [1]. У своїй статті вона намагалася дати характеристику посудини, однак, на думку О. О. Формозова, ця спроба була не вдалою. Причина була в тому, що дослідниця описала посудину, яку не

бачила в живу. Внаслідок цього в статті йдеться про знак у вигляді подвійної спіралі на посудині, хоча в дійсності такого знаку на неї немає [12, с. 182].

Другий період досліджень розпочався після Другої світової війни. У цей час активізується робота археологічних експедицій. Це призводить до накопичення археологічних матеріалів, в наслідок чого з'являються узагальнюючі роботи, які включають в себе ілюстрований матеріал і малюнки посудин зі знаками. Досягнутий рівень накопичення джерел стосовно зрубної культури знайшов найбільш повне відображення в узагальнюючій роботі О. О. Кривцової-Гракової [4].

Одним з найважливіших підсумків цього періоду стає виділення і осмислення великих культурно-історичних спільнот епохи бронзи, в числі яких і зрубна [3, с. 11]. Також цей період характеризується першими спробами археологів і лінгвістів розшифрувати зрубні знаки. У цей час виходить стаття О. О. Формозова, в якій дослідник проводить аналіз зрубної кераміки з орнаментом. Він один з перших звернув увагу на орнаментацию і запропонував вважати її різновидом зачатків письма [12]. Однак, на думку К. І. Титаренка, пропозицій з прочитання або розуміння семантики цих знаків їм не пропонувалося [10].

В наступній своїй статті О.О. Формозовспробував осмислити знакові композиції прив'язавши їх до міфологічних сюжетів [11], а лінгвіст Т. Ф. Турчанинов, виходячи з іраномовності зрубних племен, зробив спробу прочитати написи на зрубних посудинах, опублікованих О. О. Формозовим [3, с. 10].

Починаючи з 70-х рр. ХХ ст. і до наших днів триває третій період. Він характеризується значним накопиченням археологічного матеріалу, в результаті великомасштабних археологічних розкопок. Також не припиняються спроби розшифрування знаків зрубних племен. В наслідок чого з'являється багато спеціалізованих робіт, присвячених цій тематиці.

Розробка проблеми феномена зрубних посудин зі знаками в цей період йде по декількох напрямках, які пов'язані з прагненням з'єднати зображену на них інформацію з світоглядними уявленнями зрубних племен. З такою ідеєю була написана праця В. В. Отроценка [7], в якій він розглядав символи, метою яких, на думку дослідника, було показати світогляд зрубних племен.

Такі дослідники як: В. П. Андрієнко, М. О. Чмихов, Я. П. Гершкович, В. Л. Євдокимов, розглядали деякі орнаментальні сюжети зрубної культури з позиції відображення в них календарних уявлень зрубного населення [3, с. 16–17].

У цей період остаточно утвердилася концепція, згідно з якою населення зрубної культури було пов'язано з індоіранцями. Це дозволило таким дослідникам як В. В. Отроценка, А. М. Усачук, В. М. Горбовта ін. розглядати знаки зрубних племен, спираючись на писемність і орнамент індоіранців. Так В. В. Отроценка в своїй роботі зазначив, що використання свастики зрубною культурою репрезентує індоіранський етнічний масив [8, с. 15].

Розглядаючи знаки зрубної культури як писемність, В. К. Кульбака зробив спробу її розшифрувати. Їм було висловлено припущення про те, що знаки можуть бути основою найдавнішої індоарійської писемності. Провівши аналіз санскритської писемності та знаків, зображених на одній зі зрубних посудин, археолог дійшов висновку про те, що напис виконано «найдавнішою в мире прасанскритською писемністю» [5, с. 50].

Грунтовний аналіз зрубних керамічних виробів зробила О. Ю. Захарова у своїй монографії «Сосуды со знаками срубнойобщностиэпохипозднейбронзы» вона описала різні типи орнаментів та виокремила значущість орнаментальної цінності у духовній та матеріальній культурі [3].

За останній час з'явилося дуже багато робіт присвяченихдосліджуваній темі. Так, наприклад, О. Д. Молчалов. детально розглядає та аналізує посудини зрубної культури лісостепоного Заволжя, описуючи не тільки саму кераміку, а ще і орнаменти [6]. Такі науковці як: Ю. Б. Полідович, А. М. Усачук та В. В. Циміданов у своїй роботі розібрали орнамент завитка, який вони дослідили окремо та у зв'язці з іншими орнаментами [9]. Також

треба зазначити праці К. І. Титаренка, в яких дослідник описує спроби людності пізньої бронзи зображувати письмена та знаки, які можна трактувати як зачатки письма у давніх народів [10].

Отже, орнаментация кераміки срубної культури завжди привертала увагу дослідників. З самого початку археологи і лінгвісти намагалися дослідити і проаналізувати її. У наш час накопичилося достатньо робіт присвячених цій тематиці, однак не всі аспекти достатньо проаналізовані. Тому ця тема вимагає подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гольмстен В.В. Об элементах орнаментации керамики родового общества юга СССР. Т.1, 1941. С. 1–8.
2. Городцов В.А. Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии 1903г. // Труды XIII Археологического съезда. М., 1907. Т. I. С. 211–285.
3. Захарова Е.Ю. Сосуды со знаками срубной общности эпохи поздней бронзы. Воронеж: ЦЧКИ, 2000. 163 с.
4. Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы. М: АН СССР. № 46. 1955. 79 с.
5. Кульбака В., Качур В. Соматичні культи бронзового віку півдня Східної Європи. Маріуполь, 1998. 60 с.
6. Молчалов О. Д. К вопросу о сосудах со знаками срубной культуры // *Вопросы археологии Поволжья*. Вып. 3. Самара. С. 306–315.
7. Отрощенко В.В. Элементы изобразительности в искусстве племен срубной культуры // С А. 1974. № 4. С. 72–81.
8. Отрощенко В. В., Корпусова В. М. Свастика в знакових системах доби міді-бронзи в Україні // *Магістеріум*. Київ : КМ Академія, 2003. Вип. 11. С. 13–18.
9. Полидович Ю. Б., Усачук А. Н., Цимиданов В. В. Завитки в орнаментации срубной культуры // *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. № 3. 2015. С. 23–31.
10. Титаренко К. И. Письменность срубной культуры. Днепропетровск, 2004. сайт URL: <http://www.kladina.narod.ru/titarenko2004/titarenko2004.htm>
11. Формозов А. А. Материалы к изучению искусства эпохи бронзы юга СССР // С А. №2. 1958. С. 137–142
12. Формозов А.А. Сосуды срубной культуры с загадочными знаками // *Вестник древней истории*. № 1. 1953. С. 182–193.

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ»

ВПЛИВ КЛІМАТИЧНОГО ФАКТОРУ НА УМОВИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII ст.

Гончаренко І.М.

Повсякдення людини складає не тільки людський світ, але й світ тварин, рослин, природи. Саме природа детермінує життя людини, саме вона впливає на спосіб її життя, на повсякденні практики. Важливим фактором впливу на життєдіяльність людей є кліматичні умови, які визначають стратегії виживання людини.

Проблема впливу кліматичних умов на повсякденне життя жителів українських земель у ранньомодерний час на сьогодні є малодослідженою. Як правило, вивченням кліматичних змін в історичний період займаються представники природничих наук, а в сучасній українській історіографії ця тематика представлена мало. Серед праць, присвячених проблемам вивчення клімату другої половини XVI – XVII ст., слід назвати книгу С.В. Кірікова «Человек и природа восточно-европейской лесостепи в X– начале XIX в.» [9].

Друга половина XVI – XVII ст. хронологічно входить у так званий малий льодовиковий період (LittleIceAge) – кліматичний інтервал, який тривав з початку XIV століття до середини XIX століття. У цей час гірські льодовики розширилися в Європі, Новій Зеландії та Америці, і середньорічні температури в північній півкулі знизилися на 0,6 ° С в порівнянні з середньою температурою між 1000 і 2000 роками. Термін «Малий льодовиковий період» був введений в наукову літературу американським геологом голландського походження Ф. Е. Меттсом в 1939 році [2]. Науковці стверджують, що в Європі в цей період спостерігалось певне похолодання, але вважають, що воно мало локальний характер. Особливо холодними були часи, які припадали на періоди спаду сонячної активності. Зокрема, до таких спадів можна віднести мінімум Маундера – тривалий період зниженої сонячної активності, який охоплював 1645 – 1715 роки. В цей час на поверхні Сонця практично не було плям [10]. Кліматологи зазначають, що на кліматичні процеси впливає багато факторів, але на сьогодні доведено, що найбільш важливу роль в погодно-кліматичних змінах грають насамперед електромагнітне випромінювання Сонця і сонячний вітер, які здатні порушувати глобальну циркуляцію атмосферних процесів [11, с. 5].

Якщо в західноєвропейській історіографії визнано, що малий льодовиковий період мав місце і суттєво погіршив умови життя в Західній Європі, то наявність похолодання на українських землях недостатньо з'ясована. З історичних джерел відомо, що в досліджуваний період спостерігалися суворі зими. Г. де Боплан розповідає про мороз, який протягом кількох років був таким сильним, що не витримували не тільки люди, але й коні чи інші свійські тварини. Вражені морозом вважали, що легко відбулися, якщо не втратили життя, а «відкупилися» лише частиною тіла: пальці на руках чи ногах, ніс, щоки, вуха. Він описує два види смерті від морозу: перша швидка, але легка, бо помирають уві сні. Інша – довга та мучительна від обмороження, коли все тіло промерзає наскрізь. Боплан стверджує, що промерзав навіть шлунок та кишечник, посилаючись навіть на результати розтину тіл [4, с. 93-94].

Такий мороз трапився 1646 р., коли польське військо втратило 2 тис. чоловік, половина з яких померла, а інша – залишилася каліками. Мороз вразив також і коней, понад 1000 з яких відморозили ноги. Сам Боплан спасався тим, що тримав в ногах собаку, закривав ноги великою вовняною ковдрою або вовчою шкурою. Обличчя, руки та ноги він протирав спиртом. Місцеве населення спасалося також споживанням гарячої страви тричі на день. Вона складалася з гарячого пива з невеликим додатком масла, перцю та хліба [4, с. 95].

С.В. Кіріков пише, що зима 1619-20 рр. була дуже суровою і сніжною, у Київському воєводстві померзли і люди, і тварини. Зима 1631-32 р. також була морозною. 1643 року зима на Київщині почалася 16 листопада, за добу випало снігу по груди коню, зима ця тривала до початку травня. 1645 та 1648 р. взимку померзло багато татар та їх полоняників, багатьох пригнали до Криму з відмороженими кінцівками. Лютими були зими 1651-52, 1655-56, грудень 1665, зими 1667-1668, 1676-77 рр. Узимку 1679-80 р. випало так багато снігу, що кіньми не усюди можна було проїхати. Зимою 1695-96 рр. знову випало багато снігу, і на Чернігівщині ще наприкінці квітня лежав сніг[9, с. 68-69].

Самійло Величко зазначає, що «...1656-го зима пройшла із щедрими снігами і морозами» [5, с. 173], однак вказує й на інші погодні умови: «Зима видалася у той рік (1652-53 рр.) з відлигами, постійними сльотами і приморозками...»[5, с. 107].

Щоб краще з'ясувати картину, ми можемо скористатися дослідженнями з реконструювання клімату за непрямыми даними, як історичними (архівні документи, літописи), так і природними (дендрохронологічні, аналіз торф'яних та озерних відкладень тощо). Рядом дослідників були вираховані середні температури в районі Києва за 780 років. Встановлено, що найнижчими у другій половині XVI – XVII ст. середні зимові температури були в 1625-1670 рр. [13, с. 107]. З результатами дослідження можна познайомитися в таблиці 1:

Таблиця 1. Середні тридцятирічні температури повітря (Київ), °С [13, с. 107]

Тридцятиріччя, рр.	Зима	Літо
1531-1560	-5,3	18,5
1561-1590	-5,2	18,3
1591-1620	-5,7	17,9
1621-1650	-5,7	18,4
1651-1680	-6,2	18,3
1681-1710	-5,5	18,4

Дослідники стверджують, що на території України в цей період частіше траплялися десятиріччя із суворими зимами, ніж с теплими. Більш характерними були зими з нормальним термічним режимом, хоча відбулося і п'ять екстремально холодних зим підряд – у 1675-1679 рр. [13, с. 110]. Для порівняння, за сучасними даними у Києві середня температура липня, найтеплішого місяця року, становить 19.6 °С. Січень є найхолоднішим місяцем, з температурою в середньому -5.6 °С[1].

Як бачимо, дійсно у 1651-1680 спостерігається певне похолодання взимку не менш ніж на 0,6 °С, однак не можна сказати, що клімат був набагато суворішим за сучасний. Також сурові зими не впливають на врожаї зернових, але суттєво псують виноградну лозу. На врожаї значно більше впливають кліматичні умови теплого сезону: інсоляція та вологість (див. таб.2).

Таблиця 2. Число випадків з екстремальними весняно-літніми періодами по опадам

[13, с. 111]

Тридцятиріччя, рр.	Число випадків	
	Сухих	вологих
1531-1560	1	1
1561-1590	2	1

1591-1620	2	3
1621-1650	5	0
1651-1680	4	1
1681-1710	3	4

З таблиці видно, що у 1621-1680 спостерігалась надзвичайна кількість сухих сезонів, що могло суттєво позначитися на врожайх. Недостатність інсоляції при спаді сонячної активності завжди негативно позначається на рості рослин, окрім того російський дослідник Г.К Леві стверджує, що сплески епідемій, епізоотій та голодоморів тяжіють до гранд-мінімумів сонячної активності [12, с. 19]. Дійсно, протягом малого льодовикового періоду і Європу, і Азію неодноразово спустошували страшні епідемії. З середини XIV ст. спалахували епідемії чуми на українських землях, досить загрозливою ситуація була під час маундерівського мінімуму. Під загрозою чуми Богдан Хмельницький у 1652 році зняв облогу Кам'янця-Подільського. У наступному році «морове повітря» охопило усю Україну й привело до високої смертності. У 1654-1655 рр. лютувала страшна епідемія в Московському царстві. Наприкінці 1673 року чума поширилась на Січі. У 1681 та 1690 рр. гетьманська влада була змушена ввести карантинні заходи для протидії розповсюдженню хвороби. Однак, як слушно зауважив Ж. Делюмо, чуму та інші «моріві» хвороби пов'язували перш за все із голодом та війною [3; 6, с. 210; 7; 8].

Таким чином, у другій половині XVI – XVII ст. відбувалися кліматичні зміни, які призвели до певного похолодання, що могло позначитися на якості життя жителів українських земель. Кліматичні зміни були аналогічними до тих, що відбувалися в той самий час в Західній Європі. Вплив похолодання на врожайність, виникнення голоду та захворюваність потребують подальших досліджень, у тому числі з використанням праць з природничих наук, однак клімат у досліджуваній період став більш суворим, особливо під час маундерівського мінімуму, що не могло не погіршити умови життя людей на українських землях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Climate-Data.org URL: <https://ru.climate-data.org/%d0%b5%d0%b2%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b0/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%b8%d0%bd%d0%b0/%d0%ba%d0%b8%d0%b5%d0%b2/%d0%ba%d0%b8%d0%b5%d0%b2-218/#temperature-graph> (дата звернення 25.03.2020)
2. Encyclopaedia Britannica URL: <https://www.britannica.com/science/Little-Ice-Age/Changes-in-large-scale-atmospheric-patterns> (дата звернення 25.03.2020)
3. Андреева С.С. Організація боротьби з чумою на запорозько-татарському прикордонні за часів Нової Січі. URL: <http://web.znu.edu.ua/pu/uk/articles/101.pdf> (дата звернення 25.03.2020)
4. Боплан Г.Л. де. Опис України. К. : Наук. думка, 1990. 256 с.
5. Величко С. В. Літопис. Т.1. К. :Дніпро, 1991. 371 с.
6. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. К. :Вища школа, 1991. 430 с.
7. Высоцкий Н. Ф. Чума при Алексее Михайловиче 1654—1655. Казань : тип. Имп. ун-та, 1879. 25 с.
8. Делюмо Ж. Ужасы на Западе. М. : Голос, 1994. 416 с.
9. Кириков С.В. Человек и природа восточно-европейской лесостепи в X- начале XIX в. М. : Наука, 1979. 183 с.
10. ЛеРуаЛадюри, Э. История климата с 1000 года. Л.: Гидрометеиздат, 1971. 280 с.

11. Леви Г.К и др. Малый ледниковый период. Часть 2. Геофизические и природно-климатические аспекты. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malyy-lednikovyy-period-chast-2-gelifizicheskie-i-prirodno-klimaticheskie-aspekty/viewer>(дата звернення 23.02.2020)
12. Леви Г.К и др. Малый ледниковый период. Часть 3. Природно-климатические, геоэкологические и социально-экономические аспекты. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malyy-lednikovyy-period-chast-3-prirodno-klimaticheskie-geoekologicheskie-i-sotsialno-ekonomicheskie-aspekty/viewer>(дата звернення 23.02.2020)
13. Чернавская М.М. и др. Изменчивость климата Европы в историческом прошлом. М.: Наука, 1995. 224 с.

«ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРА КУПЕЦТВА НА ТЕРЕНАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД: 70-Х – 90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ»

Корнієнко О.О.

Купецтво протягом сторіч відіграло помітну роль в економічному, суспільно-політичному і культурному житті нашою народу. Довгий час купець був уособленням вітчизняного підприємця. Тому, в зв'язку з сьогоденним формуванням господарської еліти українського суспільства вивчення історії купецтва стає особливо актуальним.

Значення вивчення історії купецтва зумовлюється й необхідністю зняти давнє тавро, що тяжіє над вітчизняними підприємцями ще з дорядянських часів. А також саме радянських часів, коли підприємницька діяльність була заборонена, а всі підприємці отримали назву: «спекулянти». Не зважаючи на сучасні публікації, що змальовують більш правдивий і привабливий образ українського підприємця як патріота й мецената, у масовій свідомості все ще зберігається упередженість до підприємця, панують нав'язані радянською пропагандою стереотипи та образи хижих, жадібних, обмежених, деспотичних людей. Тому одним із важливих завдань сучасної історичної науки є висвітлення справжніх рис українського купецтва, представники якого, такі, як Терещенки, Ханенки, Симиренки, Харитоненки, Яхненки, мали гострий розум, і, що головне, чудово усвідомлювали зв'язок між особистим добробутом і громадськими інтересами.

В усі часи купецтво становило основу підприємництва. У феодальній Європі купецтво стало головною рушійною силою економічного розвитку, було основним фактором зростання середньовічних міст, розвитку капіталістичних відносин. Україну, як і інші Європейські держави, не оминула ця тенденція. Але вона має свою специфіку та унікальність. Через те, що українські землі були під зверхністю Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії протягом віків це не могло не залишити слід, та не могло не вплинути на розвиток українського купецького стану. Це зумовило відсутність у купецтва чіткої й сталої організації з яскраво вираженими етнічними ознаками, усунення від політичного керівництва в державі, неможливість перебувати на вищих і середніх адміністративних посадах [4 с.21].

У Російській імперії діяльність купецтва вже із XVII ст. контролювалася владою, яка почала розуміти значення торгівлі в економіці держави. Російський уряд почав дбати про добробут купецького класу, безупинно заохочуючи приватне підприємництво і місцеву буржуазію. В указах, статутах, положеннях та інших законодавчих актах, що видавалися російським урядом, червоною ниткою проходила теза, лаконічно висловлена російським письменником-публіцистом, ідеологом купецтва початку XVIII ст. І.Т.Посошковим у найбільш відомому його творі «Книга о скудости и богатстве»: «Купецтвом будь-яка держава збагачується, а без купецтва жодна й мала держава бути не може». Він закликав уряд забезпечити розвиток купецької ініціативи, свободу торгівлі; при цьому наголошував на становому привілеї купецтва здійснювати торгівельні операції [7 с.27].

На українських землях, які ввійшли до складу Російської імперії, юридичне оформлення гільдійського купецтва як окремого стану відбулося наприкінці XVIII ст. В

основу юридичного оформлення був покладений не спадковий, а майновий принцип. Згідно з маніфестом від 17 березня 1775 р. та сенатським указом від 25 травня того ж року, були чітко зафіксовані розміри купецьких капіталів, необхідних для зарахування до кожної з трьох гільдій. Належність до тієї чи іншої гільдії визначала й масштаб торгово-промислової діяльності купців. Усі торговці в містах із капіталом меншим ніж 500 руб., не зараховані до гільдій, називалися міщанами. «Жалувана грамота містам» від 21 квітня 1785 р., яка закріпила правовий статус населення міст незалежно від професійної діяльності, декларувала єдиний міщанський стан [1 с.77].

У результаті законодавчої діяльності уряду в дореформений період в українських містах оформився міський прошарок, найбільш заможна частина котрого належала до купецтва. До середини XIX ст. чітко визначилася межа між купецтвом і міщанством, яка відділила одну верству від іншої – це, перш за все, статки й підприємницька діяльність. Скасування кріпацтва й суттєві перетворення в соціально-економічному житті суспільства неминуче спричинили зміни в торгово-промисловій політиці уряду та в правовому статусі купців. Законодавством 1860-х рр. було ліквідовано станові обмеження в торгово-промисловому підприємстві, позаекономічні перешкоди для вступу до купецького стану, формально об'єднано заняття майже всіма видами підприємницької діяльності з належністю до нього [3 с.44]. Так, із 1 січня 1863 р. набуло чинності положення «Про збори за право торгівлі та інші види промислів», а закон від 9 лютого 1865 р. вніс деякі уточнення. Згідно з цими актами, права купців надавалися громадянам, які сплатили патентні й білетні торгово-промислові збори. Розбагатілий міщанин чи селянин майже автоматично ставав купцем. Відтепер встановлювалися тільки дві купецькі гільдії – 1-а та 2-а [2]. Відкривати й утримувати торгові та промислові заклади можна було тільки після отримання гільдійського свідоцтва. Свідоцтво 1-ї гільдії давало право здійснювати оптову торгівлю російськими й іноземними товарами по всій імперії, засновувати фабрично-заводські підприємства. Купець 2-ї гільдії мав менші можливості: міг здійснювати роздрібну торгівлю тільки за місцем запису, утримувати промислові підприємства й отримувати підряди на суму до 15 тис. руб [6 с.73].

Значні зміни в правовому становищі купецтва відбулися після прийняття «Положення про державний промисловий податок» від 8 червня 1898 р., яке набуло чинності з 1 січня 1899 р. Закон дозволяв займатися підприємництвом й без гільдійських свідоцтв [5 с.155]. На відміну від попередніх податків, об'єктом обкладання ставав не підприємець, а підприємство. Тепер для занять торгово-промисловою діяльністю не треба було бути купцем – право на неї надавали промислові свідоцтва. Податки бралися з кожного промислового й торговельного підприємства, незалежно від їх кількості у власника. Державному промислому податку, який поділявся на основний і додатковий, підлягали всі види підприємств.

Отже, можна зробити висновок, що законодавство 1860-х рр. формально ліквідувало станові обмеження в торгово-промисловому підприємстві, надавши представникам усіх суспільних прошарків рівні можливості в цій сфері діяльності. У пореформений час купецтво, як найбільш фінансово спроможний прошарок, активно залучається до промислової діяльності, вкладає свої капітали в найприбутковіші галузі вітчизняної економіки, успішно їх розвиває. Із виданням «Положення про державний промисловий податок» у 1898 р. поняття «купець» і «підприємець» перестали бути ідентичними. До цього часу право на заняття комерційною діяльністю формально вважалося прерогативою купецького стану, і всі більш значні комерсанти та промисловці з інших соціальних прошарків мали офіційно перейти до постійного чи тимчасового купецтва. Після 1898 р. розпочався процес «кристалізації» й перетворення купецтва на нову соціальну структуру, коли належність до нього перестала бути обов'язковою для заняття підприємницькою діяльністю. Тим самим купецьке звання стало анахронізмом, яке вказувало лише на стану, а не на професійну належність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грамота на права и выгоды городам Российской империи // Российское законодательство X-XX веков: в 9-ти т. – Т.5. – М., 1987. – С. 68–128. – URL:[https://archive.org/details/Russian Legislation of the 10th 20th centuries Chistyakov Vol 5 Legislation of t](https://archive.org/details/Russian%20Legislation%20of%20the%2010th%2020th%20centuries%20Chistyakov%20Vol%205%20Legislation%20of%20t)
2. Полное собрание законов Российской империи (первое и второе собрание) – URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html
3. Боженко А. Купецтво vs дворянство: еліта м.Харкова у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / А.Боженко// Місто: історія, культура, суспільство. – 2017. – №1. – С. 39-48. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/miks_2017_1_6
4. Бондаренко О.В. Купецтво Російської імперії дореформеної доби (дореволюційна та радянська історіографія) / О.В. Бондаренко // Гуржіївські історичні читання – 2011. – Вип.4. – С. 20-23. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2011_4_7
5. Гуржій І.О. Купецтво Києва та Київщини нового часу в сприйнятті сучасників / І.О. Гуржій // Гуманітарний вісник. Сер.:Історичні науки. – 2015. – Число 23, Вип.7. – С. 147-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2015_23_7_17
6. Донік О.М. Чисельність та етнічно-конфесійний склад купецтва України в XIX – на початку XX ст / Донік О.М. // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 71-96. – URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2009_5_71
7. Морозов О.В. Українське купецтво Російської імперії в торговельно-митних угодах XVIII – початку XX ст. / О.В. Морозов // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2011. – №1. – С. 25-31. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2011_1%286%29_3

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР. НА ОДЕСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОКРУГ

Мельников Е.О.

Південним українським землям приділялася велика увага ще з часів царювання Катерини II. Саме на території, яка на сучасному етапі історії входить до складу України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області) та в Криму протягом другої половини XVIII – середини XIXст. відбувалосьжорстке протистояння двох імперій – Османської та Російської. У другій половині XIX ст. було створено Одеський військовий округ. Протягом тривалого періоду він підпорядковувався урядам трьох держав – Російської імперії, Радянського Союзу та України. Після відходу від військово-окружної системи та реформування ЗСУ, анексії Криму, стратегічне положення південних областей України та вихід до Чорного моря залишається актуальним для обороноздатності країни.

В історіографії згадана проблема досі не отримала належного опрацювання. Попре зазначене, існують дослідження дотичної проблематики[1; 2].Мають місце й опрацювання важливих аспектів реформування російської імператорської армії до початку російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр. та після її завершення[3; 4; 5].

12 лютого 1862 року було створено Одеський військовий округ. Він обіймав територію Таврійської, Херсонської. Катеринославської губерній з центром у місті Одеса. Протягом 1860-х – 1870-х рр. на українських землях, які входили до складу Російської імперії,відбувалося поступове військово реформування. Впровадження окружноїсистеми призвело до спрощення управління в міністерстві, удосконалення роботи артилерійського, медичного та інтендантського відомств.У Одесі відкривалися та реформувалися військово-навчальні заклади для поповнення армії професійними офіцерськими кадрами, випускники яких згодом брали участь у подіях російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

У зв'язку з військовими діями Туреччини на Балканах проти сербського народу та наближенням проведення Константинопольської конференції щодо урегулювання конфлікту й надання автономії державам з християнським населенням, 2 листопада 1876 р. у військових округах наукраїнських землях була оголошена мобілізація. Військово реформування на півдні України було перервано. За дослідженням російського дослідника М. Корольова,

мобілізаційний процес здійснювався у три етапи. На першому етапі тривав збір людей і коней у місцях призову, а на другому етапі до частин, які вирушали на фронт, приєднувалися солдати та коні з запасних частин. Останнім кроком було «розгортання частин на позиціях біля ймовірних плацдармів війни» [5].

Одеський військовий округ готувався до війни з Туреччиною, і передбачався як тилова база російських військ для забезпечення Дунайської армії. Згідно з листуванням зі Штабом Одеського військового округу, командирів військових частин, коменданта і міського голови міста Миколаєва про пересування та розквартирування військових частин на територію округу повинні були прибути чисельні сили.

У листі від штабу Одеського військового округу міському голові міста Миколаїв від 13 грудня 1876 року за № 153 йшлося про важливе затверджене положення «про управління арміями у воєнний час, в якому з'ясовані і дані вказівки про стосунки військових начальників областей, зайнятими військами». За листом можна дізнатися, що міським і земським установам потрібно було вжити «всіх заходів до забезпечення найшвидшим і у всіх відносинах задовільним виконанням потреб військового управління і тим чинити всілякі з їх боку сприяння успішному здійсненню того завдання, для досягнення якої зроблена мобілізація військ» [6, с. 16].

Загалом до лав царської армії було мобілізовано з Одеського округу до 10 тисяч осіб. Упродовж листопада – грудня 1877 р. відбулася друга мобілізація під час якої війська поповнили 15 200 осіб. Для проходження військової підготовки усі новобранці направлялися до запасних частин [4]. Українське населення, що проживало у межах Одеського військового округу за законом про військово-кінну повинність постачало у частини коней. В українських селян царський уряд здебільшого реквізував необхідних для потреб армії коней без відшкодування їхньої вартості [4].

Політичні амбіції царського уряду та розв'язання війни з Туреччиною виявилися великим випробуванням для українців. Населення постачало до армії необхідні припаси, худобу, призивалося до служби. Царський уряд використовував ресурси України у власних інтересах, а українські землі перебували під загрозою ведення військових дій. Біля Одеси та на Кримському півострові проводилися оборонні заходи для протидії атакам турецького флоту, висадки десанту тощо. Треба зазначити, що під час військових дій у російській армії використовувалась кримськотатарська кіннота

З листопада 1876 р. до середини квітня 1877 р. у Бессарабській та Херсонській губерніях були розташовані військові сили Дунайської армії. Станом на 10 квітня 1877 р. «Бессарабська губернія, приморські повіти Херсонської та Таврійської губерній та Кримській півострів були оголошені на воєнному стані» [8, с. 1].

Грошове забезпечення розквартированих на півдні України військовослужбовців до початку війни з Туреччиною здійснювалось інтендантствами округів, розташованих на українських землях. Згодом фінансуванням стало займатися польове казначейство.

Інтендантське постачання з Одеського округу до військ у Румунії відбувалось шляхом «від станції Роздільна – Кишинів – Унгени – Ясси». На території Румунії залізнична колія не була такою широкою, як на території Російської імперії, тому усі припаси перевантажували, втрачаючи час [8, с. 2].

Заготівля провіанту для військових частин Одеського округу здійснювали інтенданти переважно через закупівлю у магазинах зерна, борошна. В окрузі діяло 26 продовольчих магазинів. У місцях, де магазинів не було, підрядники завозили до частин все необхідне. Істотним недоліком напередодні війни, була повна відсутність у розпорядженні інтендантства установ для переробки зерна, випікання хліба. Терміново цей недолік було вирішено побудуванням печей та навчанням людей у справі випікання хлібу [314, с. 5]. Великі продовольчі бази були зосереджені спочатку у Києві (Київський військовий округ), а згодом – в Одесі, Роздільній, Акермані. Для забезпечення флоту на Чорному морі продовольство перебувало на складах Миколаєва, Севастополя та Керчі [3, с. 474–479].

В Одеському окрузі діяли госпіталі другого класу у Херсоні та Тирасполі. Вони мали змогу прийняти 10–15 поранених офіцерів та 300–400 нижніх чинів. Госпіталі першого класу діяли у Сімферополі, Бендерах, Керч-Єнікале та мали 5–7 офіцерських місць та 100–200 для нижніх чинів з відділенням у Ростові-на-Дону. Окрім госпіталів для розташування поранених діяли Сакське госпітальне відділення та санітарні станції у Євпаторії, Таганрозі, Новій Одесі, а у війську працювали полкові лазарети та «околки для слабосильних команд». Впродовж 1877 року медичні військові заклади Одеського округу прийняли 34 312 пацієнта.

У результаті підписаних мирних угод Росії з турецькою стороною у 1878 р. змінювалась територія Одеського округу. На частину Бессарабії, яка увійшла до складу округу, поширювалися всі російські військові установи.

Війна з Туреччиною 1877–1878 рр., у якій здобула перемогу Російська імперія, була великим випробуванням для Одеського військового округу. Завдяки реформам 1874 р. про всестанову повинність мобілізаційні заходи були швидко проведені. На практиці було доведено, що солдати були добре навчені та злагоджено діяли у бойових умовах. Нестачі у патронах також не відчувалося. На цей факт вказувала підготовка військовослужбовців у тотальній економії набоїв та використання їх для прицільної стрільби.

Частини фортець, розташованих у Одеському окрузі, на високому рівні забезпечили патрулювання узбережжя та не допустили проведення десантних операцій. Берегова артилерія показувала високі результати, а артилеристи навіть під час військових дій продовжували навчання.

Заздалегідь підготовлене інтендантське постачання витримало напругу військового часу, але різні залізничні колії у межах Одеського округу та Румунії гальмували вчасне отримання Діючою армією усього необхідного у перші місяці війни. За спогадами учасників подій, у перші місяці перебування на території суперника ставали непридатними для подальшого використання одяг та інші елементи обмундирування. Відсутність гарних повозок у діях гірської місцевості призвело до недоотримання постачання, а продукти солдати іноді купували за власні кошти за високими цінами [7].

Госпіталі Одеського округу діяли за встановленим розпорядком та приймали поранених бійців та офіцерів. У Діючій армії в перші місяці санітари та медична служба проявила себе добре, але при широкомасштабних наступах і похолоданні у лазаретах не вистачало місця для поранених. Евакуація до Одеського, Київського округів затримувалася через відсутність візків та велику відстань до місць розташування госпіталів.

Війська Одеського округу достатньо забезпечувалися набоями та різними видами вогнепальної зброї до війни з Туреччиною. Російська імперія головним вектором своєї політики у 70-ті роки XIX ст. обрала допомогу балканським народам, що сприяло певному постачанню на українські землі більш новітньої зброї, прискорювало реформування військово-окружної системи тощо. Однак кавалерійські та піхотні частини мали різні зразки зброї і це на практиці давало негативні результати. Наприклад, гвинтівки Крнка та Бердана не використовувались для ведення вогню на далекій відстані.

Залучені частини до Діючої армії з українських земель гідно протидіяли супернику, поступаючись туркам у технічному оснащенні (гвинтівки англійського виробництва, які використовували турки були більш далекобійними). Військовослужбовці були навчені штиковому веденню бою, тому здебільшого не використовували гвинтівки, а йшли у рукопашну, що призводило до великих втрат.

На думку російського дослідника М. Корольова, війна змінила тактику російської армії. У піхотинців сформувався тактичний ланцюг під час наступу прицільного вогню супротивника з близької відстані. Турецькі укріплення проривалися засобом використання ешелонованого наступу. Кавалерія погано справлялася з розвідкою, а наїзники не вміли стріляти з коней [5, с. 71].

Доцільно зауважити, що незважаючи на перемогу над Туреччиною організація російських військ станом на 1877–1878 рр. не відповідала повною мірою потребам свого часу

й відставала від європейських країн в технічному оснащенні та у тактиці введення бою. Армія потребувала подальшого реформування. Мобілізаційні заходи та тривалість війни довели, що у резерві треба тримати заздалегідь навчених людей. Резерв у подальшому повинен був не тільки нести охорону узбережжя Чорного моря або губерній, в яких він дислокувався, але й поповнювати живою силою Діючу армію. Артилерійські частини Одеського військового округу потребувала переозброєння новими гарматами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айрапетов О. Р. Испытание войной: реформы и вооруженные силы России и Турции в 1860 – 1870-е гг. Российская история. 2016. № 6. С. 15–27.
2. Бегунова А. И. Русская кавалерия в русско-турецкой войне 1877–1878 гг. Сержант. 1999. № 12. С. 3–3.
3. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал. Москва: Наука, 1973. 432 с.
4. Безугольный А. Ю., Ковалевский Н. Ф., Ковалев В. Е. История военно-окружной системы в России. 1862–1918. Москва: Центрполиграф, 2012. 502 с.
5. Королёв М. А. Преобразование армии и флота Российской империи в контексте военных реформ (вторая половина XIX – начало XX вв.) : дис. канд. историчних наук: 07.00.02 «Отечественная история». Москва, 2009. 214 с.
6. Переписка со Штабом Одесского военного округа, командующими воинских частей, комендантом и городским головой города Николаева о передвижении и расквартировании воинских частей. 14 сентября 1876 г. – 26 сентября 1878 г. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 356 (Канцелярія миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонської губернії). Оп. 1. Спр. 122. Арк. 1–85.
7. Сборник военных рассказов, составленных офицерами-участниками войны. 1877–1878 гг. URL: <http://www.adjudant.ru/rtwar1877-78/stories2-10.htm> (дата звернення: 22.03.2017).
8. Сборник материалов по Русско-турецкой войне 1877–1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 96. Отчет по интендантской части. Санкт-Петербург, 1910. 564 с.

К ВОПРОСУ О БОЕВЫХ ПОРЯДКАХ ПРОТИВОБОРСТВУЮЩИХ АРМИЙ В ПОЛТАВСКОМ СРАЖЕНИИ 1709 Г.

Тарасов С.В.

Полтавское сражение предопределило исход Северной войны 1700-1721 гг., а вместе с нею и расстановку сил в Восточной и Северной Европе и историю стран указанного региона (и Украины в том числе) на века вперед. Потому битва под Полтавой, её ход, тактические приёмы, употреблявшиеся обеими сторонами, случайности, возникавшие на поле боя, всегда привлекали внимание историков и военных специалистов. Но несмотря на то, что с того момента прошло более трёх столетий, некоторые моменты до сих пор представляются спорными. И, в первую очередь, это касается боевых порядков противоборствующих сторон, в момент решающего столкновения, когда главные силы двух армий сошлись на Полтавском поле в 9 часов утра 27 июня (8 июля н. ст.) 1700 г. А ведь от расстановки сил в сражении «ордера баталии» зависит его тактика и его результат. Полки в одной и той же армии, принадлежавшие к одному и тому же роду войск различались не только деталями обмундирования, но и организацией и даже вооружением.

Полтавскому сражению посвящена обширная историография, но вопросу изучения расстановки полков и дивизий в бою, уделяется не так много внимания, как следовало бы

ожидать. Очень часто даже такие серьезные авторы как С. М. Соловьёв не обращали внимание на подобного рода «мелочи» [14, с. 262]. Как правило авторы указывали, что армии противоборствующих сторон выстроились друг против друга в линию (либо в две линии). В центре находилась пехота, на флангах – кавалерия. Это касается даже специальных работ [4, с. 114; 15, с. 112]. Лишь изредка в трудах о Полтавском сражении и Северной войне описываются боевые порядки в деталях, с указанием названий участвовавших полков. Но и в этом случае русские авторы, говоря о построении шведской армии, в основном ограничиваются общим описанием. Изредка исследователи вступают в полемику друг с другом [5, с. 457-459]. Вопрос о боевых порядках, тесно связан с вопросом о численности армий. К сожалению объём доклада не позволяет говорить об этом достаточно подробно.

Самим Петром Сражение было описано в «Обстоятельной реляции о Полтавской битве» и в «Истории Свейской войны». К сожалению столь важное свидетельство является предельно кратким. Из него мы узнаём, что армия выстроилась в две линии, в центре – пехота, на флагах – кавалерия. Названы командующие, указано, что часть войск оставлена в лагере. «Обстоятельная реляция» подробнее описывает расположение и манёвры русских войск, чем «История Свейской войны» («Журнал, или Подённая записка императора Петра Великого»), но в последней указывается какие конкретно полки остались в лагере в резерве [2, с. 161-162; 8, с. 259-260].

И. И. Голиков в своём многотомном труде даёт довольно подробное описание боевых порядков противоборствующих сторон. В центре находились оба гвардейских полка, 3-й, 4-й и 5-й гренадерские, Ингерманландский, Астраханский, Шлиссельбургский, Нарвский, Новгородский, бутырский и Московский. Правое крыло составляли Архангелогородский, Невский, Белозерский, Вятский, Нижегородский, Сибирский, Владимирский, Московский, 6-й и 7-й гренадерские, и Генеральский шквадрон. Левое – Сибирский, Псковский, Казанский, Вологодский, Нижегородский, 8-й гренадерский, Ярославский, Новгородский, Ингерманландский, Киевский и Лейб-Регимент [3, с. 213-214]. Описание несколько путаное. Например, И. И. Голиков не указывает перечисляет он полки слева направо, или справа налево, или просто указывает полки, входившие в ту или иную группировку. Кроме того, он делает очень ценное замечание: «Вдвойне показанные полки были одни пехотные, а другие конные» [3, с. 214]. Какая часть была пехотной, а какая кавалерийской должен был догадываться сам читатель. Королевская армия, по Голикову так же выстроилось в две линии. В центре пехотные полки: Ивормоляжский, Далекарский, Упландский, Остергосткий, Кармсанлярнский, Вестмарлянский, Вестшкосткий, Вестерготский, Зидерманлянский, Юнкепинский, и гвардейский. Правое крыло составляли рейтарские полки: Дикеров, Алефендеров, Шлиппенбахов, Таубов, Штрейтефельдов, Адолфанов-Шведский, Адолфанов-Лифляндский, Корельский Остерготский, Смоленский Лейб-Регимент, дарбанты, Лейб-драгунский полк и иррегулярные формирования. Левое крыло – пехотный Эншетский, и драгунские Меерфельдов, Гиденшернов, Верншетский, Гельмский, Обальянский, и Крузов. Как и правый фланг, левый заканчивался иррегулярными формированиями [2, с. 215-216]. (Орфография И. И. Голикова в названиях шведских полков по большей части нами сохранена).

По А. П. Карцову, царь вывел из лагеря для сражения 42 батальона, оставив 9 батальонов в резерве. Остальные батальоны выполняли свои тактические задачи. Два из них, например, занимали редуты. Всего в русской армии по мнению Карцова было 58 батальонов и 17 кавалерийских полков. (Впоследствии было доказано, что цифра оказалась заниженной). Указанные 42 пехотных батальона стали в центре под началом Б.П. Шереметева, на правом фланге находилось 11 кавалерийских полков под командованием А.Х. Боура, на левом – 6 полков кавалерии под командой А.Д. Меншикова. Карл XII, армия которого численно уступала армии Петра I выстроил свою пехоту в одну линию, а кавалерию на флангах в две линии [4, с. 113-114].

Ещё одну версию боевого порядка русской армии приводит в своей книге А.Ф. Павловский, основатель музея Полтавской битвы. По Павловскому перед русским лагерем

построились 17 кавалерийских полков и 40 батальонов пехоты. На флангах кавалерийские полки. На правом – 11 под командованием Бауера (Боура), на левом – 6 под командованием Меншикова. В центре пехота. 12 батальонов дивизии Голицына. Полки: Преображенский, Семёновский, Ингерманландский и Астраханский. В самом центре было 16 батальонов дивизии Репнина в две линии. «В составе первой линии вошли 2 батальона гренадер, два батальона Киевского полка, два батальона Нарвского, один Шлиссельбургского, один Новгородского и один Бутырского. В состав второй линии вошли два батальона Белгородского полка и по одному батальону Киевского, Нарвского, Шлиссельбургского, Новгородского и Бутырского пехотных полков» [9, с.30]. Левее наступали 12 батальонов дивизии Алларта. Полки: Гренадерский, Псковский, Сибирского, Нижегородского, Московского и фон Дельдина [9, с.30]. Здесь А.Ф. Павловский допускает явную неточность в названии одного из полков. В 1708 г. большая часть пехотных полков полевой русской армии, ранее именовавшиеся по фамилиям командиров, получили названия по именам городов, либо по другим топонимам Русского царства [13 с. 11]. К моменту Полтавского сражения полк фон Дельдина назывался Казанским [12, с. 35].

Юбилей 1909 г. подтолкнул к усиленному изучению Полтавского сражения. Одним из результатов явилась статья Н.Л. Юнакова «Полтавская операция 1709 года». Там в частности приводится схема «Боевой порядок русской армии в Полтавском сражении». По Н.Л. Юнакову в русской армии был 61 пехотный батальон и 24 кавалерийских полка из которых непосредственно в бою главных сил принимали участие 42 батальона и 17 кавалерийских полков, расположенных следующим образом. Части были расставлены следующим образом (справа налево): Генеральный шквдрон, конногренадерский Рожнова, конногренадерский Роопа, драгунские: Московский, Владимирский, Сибирский, Нижегородский, Вятский, Белгородский, Невский, Архангелогородский, конногренадерский Кропотова, пехотные: гренадерский Бильса, Преображенский, Семёновский, Ингерманландский, Астраханский, гренадерский кн. Репнина, Киевский, Шлиссельбургский, Нарвский, Новгородский, Бутырский, Московский, Сибирский, Псковский, Казанский, Белгородский, Нижегородский, гренадерский Буша, драгунские: Ярославский, Новгородский, Вологодский, Ингерманландский, Киевский и Леб-Регимент. Армия выстроилась в две линии. Батальоны в пехоте с нечётными номерами стали в первую линию, с чётными – во вторую. Большинство полков имели два батальона, но Семёновский, Ингерманландский, Киевский, Нарвский, Московский имели трёхбатальонный, а Преображенский – четырёхбатальонный состав. Единственный батальон гренадерского Бильса встал в первую линию. Таким образом в первой линии было 24 батальона, во второй – 18. В лагере оставались двухбатальонные пехотные полки: Апраксин, Троицкий, Ренцелев, Лефортов и один батальон гренадерского полка де Буа [18, с. 20-21]. Таковую же схему даёт и Б.С.Тельпуховский [16, с. 126]. При этом Н.Л. Юнаков указывает, что ему не удалось установить месторасположение конногренадерских полков, и он расставил их предположительно. В наше время П.А. Кротов ссылаясь на официальную карту-схему из царской канцелярии утверждает, что все три конногренадерских полка располагались на оконечности правого фланга [6, с. 41].

Петер Энглунд в своей монографии, не даёт подробного описания русского боевого порядка, но называет некоторые русские полки. По шведским данным во время решающего столкновения стали отступать шесть русских полков, приводя названия которых П. Энглунд явно пользуется схемой Юнакова. Что касается шведского боевого порядка, то по П. Энглунду он выглядит следующим образом. Из 18 батальонов, отправившихся в бой не смогли прорваться через линию редутов и капитулировали с генералом К.Г. Роосом. Таким образом к началу решающего столкновения Карл располагал 12 батальонами. Из них в атаке принимало участие 10, так как Вестманландский полк был послан на помощь К.Г. Роосу и не успел вернуться [17, с. 155]. Батальоны выстроились в одну линию. Расположились они следующим образом (с правого фланга): 1-й батальон Лейб-гвардии полка, гренадерский батальон Лейб-гвардии, единственный батальон Скараборгского полка, единственный

батальон Кальмарского полка, 2-й и 3-й батальоны Лейб-гвардейского полка, два батальона Уппландского полка, единственный батальон Эстгётского полка 2-й батальон Нерке-Вермландского полка [17, с. 155-157]. Пехотой командовал А.Л. Левенгаупт. По шведским данным шведская кавалерия из-за неудобной местности не смогла занять места на флангах [17, с. 152]. Большая часть конницы оказалась в тылу. На фланги сумели выйти лишь шесть полков. На правый – Драгунский Ельма, Северосконский, и Лейб-гвардии конный, под командованием М.Г. Крёйца, на левом – рейтарские Лена Обу, Эстергётландский, и Сконский драгунский под командованием Х.Ю. Гамильтона [17, с. 175; с. 184-185].

Порфирьев в своих работах давал общее описание русского боевого порядка (без указания названий полков), совпадающее с описанием Юнакова. Что касается шведского построения, то по Порфирьеву он была выстроена в две линии. На правом фланге королевской армии было 15 эскадронов, на левом – 14, в центре – в первой линии – 15 батальонов, во второй – 3 батальона [10, с. 204; 11, с. 76]. А.А. Васильев, в конце 80-х гг. критиковал Порфирьева за неверное описание шведского боевого порядка [1, с. 67]. Но в наше время появилась гораздо более серьёзная монография, чем работы Порфирьева – книга В.А. Молтусова «Полтавская битва». Несмотря на то, что ему прекрасно знакома книга П. Энглунда, он даёт вариант шведского боевого порядка почти полностью совпадающий с тем, который приводит Порфирьев. При этом он сообщает, что в центре у шведов было 18 батальонов, из которых 15 в первой линии. «Эта цифра неоднократно выверена и согласуется с подробными русскими источниками. Трудность составляет только прочтение и идентификация названий некоторых полков», – пишет В.А. Молтусов [7, с. 331]. Первую линию составляли полки (с правого фланга) гвардейский (4 батальона), Далекарский (2 батальона), Уппландский (2 батальона), Остготский (1-й батальон), Вестерботтенский (2 батальона), Скарабогский (Вестготский 2 батальона), Вестманландский (2 батальона). Во второй линии Остготский (1-й батальон), Калмарский (один батальон), Йенчепингский (один батальон). На правом крыле были драгунские полки Таубе и Хельма, рейтарские: Южно-Сконский, Северо-Сконский, Смаландский, Лейб-Регимент и Лейб-драгунский полк и рота лейб-драбантов. На левом крыле наступали драгунские полки Дюкера, Гюллиншерна, рейтарские: Уппландский, Або-Бьернборгский, Нюландский, Остготский, и Сконский драгунский [7, с. 331-337].

Русская пехота построилась в две линии, в следующем порядке (с левого фланга). Гренадерский Бука, Сибирский (1-й батальон), Казанский (1-й батальон), Псковский (1-й батальон), Московский (два батальона), Бутырский (1-й батальон), Новгородский (1-й батальон), Шлиссельбургский (1-й батальон), Нарвский (два батальона), Киевский (два батальона), гренадерский Леси (два батальона), Астраханский (1-й батальон), Ингерманландский (два батальона), Лейб-гвардии Семёновский (два батальона), Лейб-гвардии Преображенский (два батальона). Вторая линия пехоты включала вторые батальоны тех же полков, но только один гренадерский с левого крыла, и третьи Московского, Нарвского, Казанского, Киевского и Семёновского и два батальона Преображенского и Ингерманландского полков. Кроме того во второй линии стояли полностью Нижегородский и вологодский полки. На правом фланге (слева направо) расположились драгунские полки: в первой линии: Архангелогородский, Новотроицкий, Московский, Гренадерский полк, «Фельдмаршалский эскадрон» (он же: «Домовая рота») Шереметева, Генеральный эскадрон Меншикова. Вторая линия драгунские: Нижегородский, Невский, Вологодский, Владимирский. На левом фланге были Леб-Регимент, Новгородский, Вятский, Ингерманландский, Киевский, Ярославский [7, с. 339-342].

Следует заметить, что по русским подсчётам количество батальонов в шведской армии равнялось 26, из которых в главном боевом столкновении произошедшем в 9 утра принимало участие 18 [4, с. 110; с. 113; 9, с. 20; с. 30; 10, с. 193; с. 204; 11, с. 55-56; с. 76]. При этом не учитывалось, что из-за больших потерь некоторые двухбатальонные полки были сведены в однобатальонные [1, с. 66] потому в решающем столкновении участвовало лишь 10. Молтусову известны шведские данные, но он доверяет русским данным о количестве

батальонов. П.А. Кротов критикует точку зрения В.А. Молтусва, почему-то называя её «новой» [5, с. 457], хотя это «хорошо забытая» точка зрения Порфирьева. По мнению, П.А. Кротова карта, которую использовал в своей работе и на которую ссылается В.А. Молтусов, является лишь подготовительным вариантом, для последующей официальной карты-схемы и имеет ряд грубых неточностей. Например, «Домовая рота» Шереметева на официальном гравированном плане вообще отсутствует и не входит в перечень кавалерийских частей, принимавших участие в сражении. Часть полков показана целиком в первой, либо во второй линии, когда на официальном плане батальоны и эскадроны этих полков находятся в обеих линиях [5, с. 458]. Однако сам П.А. Кротов схемы либо описания боевых порядков не приводит.

В дальнейшем следовало бы продолжить анализ всех выявленных источников, исходящих от обеих сторон, для окончательного решения о построении шведской и русской армий в решающий момент сражения под Полтавой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильев А.А. О составе русской и шведской армий в Полтавском сражении // Военно-исторический журнал. – 1989. – № 7. – С. 62-67.
2. История Свейской войны (Подённая записка Петра Великого). – Вып. 1. – М.: Издательство Круг, 2004. – 632 с.
3. Голиков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого Преобразителя России. – Т. 11. – М.: В типографии Степнова, 1839. – 507 с.
4. Карцов А.П. Военно-исторический обзор Северной войны. – СПб.: В типографии Военно-учебных заведений, 1851. – 134 с.
5. Кротов П.А. Полтавская битва. – М.: Яуза-каталог; Якорь, 2018. – 640 с.
6. Кротов П.А. Резонанс генеральной баталии // Родина. – 2009. – № 7. – С. 34-41.
7. Молтусов В.А. Полтавская битва. – М.: Кучково поле, 2009. – 512 с.
8. «Обстоятельная реляция» о Полтавской битве // Письма и Бумаги императора Петра Великого. – Т.9. – Вып.1. – Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1950. – С. 258-276.
9. Павловский И.Ф. Полтавская битва 27 июня 1709 года. – Полтава: Типография И.А. Дохмана, 1908. – 64 с.
10. Порфирьев Е.И. Пётр I – основоположник военного искусства русской регулярной армии и флота. М.: Воениздат, 1952. – 288 с.
11. Порфирьев Е.И. Полтавское сражение 27 июня 1709 г. – М.: Воениздат, 1959. – 109 с.
12. Рабинович М.Д. Полки Петровской армии. 1698-1725. – М.: Советская Россия, 1977. – 111 с.
13. Смирнов А. Нечто вроде маленькой национальности. Полки петровской пехоты: обретение лица // Родина. – 2009. – № 7. – С. 8-12.
14. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. – Т. 15-16 // Сочинения в 18 книгах. – Кн. VIII. – М.: Мысль, 1993. – 671.
15. Стилле А. Карл XII как стратег и тактик в 1707-1709 гг. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1912. – 170 с.
16. Тельпуховский Б.С. Северная война. – М.: Воениздат, 1946. – 199 с.
17. Энгелунд П. Полтава. – М.: Новое литературное обозрение, 1995. – 288 с.
18. Юнаков Н.Л. Полтавская операция 1709 года // Военный сборник. – 1909. – № 7. – С. 1-40.

ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ П. САГАЙДАЧНОГО

Федоров Д. О.

Вагомою складовою життя будь-якої нації є історична пам'ять, що охоплює героїчну історію народу. Неабиякого значення ці складові набирають обертів у переломний період у нашій країні, який сформувався після Революції гідності. Українське суспільство починає аналізувати події минулого. Період П. Сагайдачного посідає у пам'яті народу чи не

найвагоміше місце. Гетьман України завжди був захисником інтересів українського народу. Він був здібним політиком, талановитим полководцем, що сприяло на подальшу долю в його житті та історію українського козацтва.

Метою нашої публікації є аналіз військової діяльності гетьмана П. Сагайдачного.

Петро Сагайдачний обирався гетьманом і знову втрачав гетьманську булаву, знаходив спільну мову з можновладцями й одночасно мав авторитет серед широких кіл козацтва. Як полководець П. Конашевич-Сагайдачний дотримувався новаторських для тогочасної європейської військової думки та практики стратегічних і тактичних настановлень. Наприкінці 90-х рр. XVI ст. на початку 20-х рр. XVII ст. (час перебування П. Сагайдачного у Війську Запорозькому) запорозьке козацтво продовжувало спиратися на набутий у попередній період військовий досвід. В його основі була діяльність, яка здійснювалася збройним шляхом – «шаблею» – і була спрямована на здобуття козаками засобів для їх матеріального існування. Вона зводилася насамперед до військового найманства, зазвичай самочинних постоїв і контрибуцій, а також здобичництва, тобто захоплення у противника військових трофеїв, матеріальних цінностей, худоби, грошей, коштовностей, полонених, нападів на купецькі кораблі та посольські валки тощо [7, с.26]. Об'єктом їхніх постійних здобичницьких нападів була Османська імперія, а у деякі періоди – Московська держава.

Період з 1603 по 1614 роки, через відсутність збережених вірогідних письмових джерел, вважається «темним» періодом в біографії Сагайдачного. Відомо, що в цей час Петро Сагайдачний вже був козацьким полковником, маючи під своїм командуванням близько 3 тис. осіб. Тобто, це був типовий для Війська Запорозького за чисельністю бойовий підрозділ – полк. У писемних джерелах, що доступні дослідникам, хронологічно найраніше звітка про П. Сагайдачного – козака, зафіксована тільки з того моменту, коли його кар'єра у Війську Запорозькому почала наближатися до свого піку [4, с.120]. Він реформував козацьке військо, на базі окремих загонів організував регулярне військо з суворою дисципліною, розробив стратегію та тактику антитурецької боротьби [2]. Влітку 1606 р. козаки вчинили напади на Білгород, Кілію, Варну. Восени 1606 р. запорожці взяли добре укріплені Перекоп. У 1613 р. вони оголосили Туреччині справжню морську війну, завдяки якій за ними закріпилася слава господарів Чорного моря. Досить важливою епопеєю стало взяття одного із найбільших міст Туреччини – Сінопа (це велике торгівельне місто). Ввірвавшись до фортеці, вони завдали їй значного удару. Сіноп був ущент зруйнований, перетворений на «пустелю». Козаки звільнили невірників-християн, а «кожного мусульманина, який траплявся на їхньому шляху», вбивали. Збиток, завданий ними Туреччині, обчислювався в 40 млн. золотих [3, с.19].

Не встигли турки оговтатись від спустошення Сінопа, як запорожці в 1615 р. здійснили похід на столицю Османської імперії Стамбул, а навесні наступного 1616 р. «ходили під турецьке місто Очаків й, оволодівши містом, зруйнували до пня». У тому ж таки році запорожці спільно з донськими козаками вчинили напад на турецьких купців. Повертаючись на Дон, донці зіткнулись із флотилією, завдали ворогові удару й отримали цілковиту перемогу. Восени 1616 року Конашевич організував новий похід до Туреччини. Спершу спалив турецький флот (26 галер) поблизу Мінери, а потім, висадившись на берег, несподіваним штурмом узяв Трапезунд. Тут дуже чітко простежується одна з найважливіших сторінок діяльності Сагайдачного – його участь у боротьбі українського народу проти турецько-татарських поневолювачів. Своїми блискучими походами на Чорне море гетьман здобув славу удачливого козацького ватажка [4, с.32–34]. З середини першого десятиріччя XVII ст. Сагайдачний керував майже всіма значними походами – як сухопутними, так і морськими, що досягли на той час особливої сили, розмаху і масштабів [2].

Окрім, таланту військового полководця гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний увійшов в історію Запорозької Січі і як представник поміркованої частини козацької старшини, яка реально оцінюючи тогочасні можливості Війська Запорозького, намагалася відстоювати інтереси українства через переговори і компроміси з польським урядом [8, с.19]. У ході польсько-московської війни 1617–1618 рр. гетьман на прохання польського короля

взяв участь у поході на Москву для надання військової допомоги королеви Владиславу. Сагайдачний та його козаки погодилися вирушити до Московської держави за умови виконання таких вимог: розширення козацької території; свобода православної віри в Україні; збільшення реєстрової чисельності козацького війська; визнання Польщею судової та адміністративної автономії України. Король і сенат погодилися на всі ці вимоги Сагайдачного і прислали до його війська клейноди, тобто булаву, бунчук, печатку і прапор. Того ж року Сагайдачний на чолі 20-тисячного війська вирушив на Москву. Як зазначає історик Олександр Реснт: «...документальних матеріалів про участь козаків у московському поході небагато, однак вони дають уявлення про тактику сухопутних воєнних операцій Сагайдачного, який сповідував активну наступальність дій та надавав величезного значення фактору раптового удару по противнику» [4, с.36–37]. Захопивши на своєму шляху ряд російських міст, 1 жовтня (14 жовтня за новим стилем) Сагайдачний звелів припинити атаку та відступити. З цього приводу історики висловили декілька версій – поквитання з польським королем за невиконання даних обіцянок козакам та небажання остаточної перемоги Речі Посполитої над Московською державою. Бій під Хотином 1621 року став останнім на багатому військовому шляху гетьмана.

Отже, можна зробити висновок, що здобичництво як воєнний промисел являло собою важливу підвалину економічного буття запорожців. Захоплені під час здобичницьких експедицій воєнні трофеї (у тому числі гармати), різноманітні товари, коштовності, а також багаті полонені, за яких брали викуп, давали козакам можливість мати, зокрема, добре озброєне військо й бути потужною мілітарною силою. Можна наголосити, щовійськова діяльність (в основному це захист південних кордонів держави) гетьмана зіграла величезну роль не тільки для українського народу, але і для Речі Посполитої. Організаційні здібності та талант полководця Петра Сагайдачного підняли козацьку армію на зовсім інший рівень. Завдяки його зусиллям козацтво набуло авторитету не тільки в Україні, але і за її межами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуржій О., Корнієнко В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Київ: Україна, 2004. 192 с.
2. Петро Сагайдачний – руський батько козацької України. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2010/12/22/10263/> (дата звернення: 16.04.2020).
3. Пиріг П. Петро Конашевич-Сагайдачний: історичні нариси життя та діяльності. *Сіверянський літопис*. 2012. Вип. №1-2 (103 – 104). С. 18 – 34.
4. Реснт О. Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії. Харків: Фоліо, 2008. 414 с.
5. Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: молоді роки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 289 с.
6. Смолій В. Петро Сагайдачний. *Історія України в особах: Литовсько-польська доба* // упоряд. О. Русина. Київ: Видавництво «Україна», 1997. С. 231 – 240.
7. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. 300 с.
8. Фірсов О. Військово-політичні погляди П. Сагайдачного та Б. Хмельницького. *Сіверянський літопис*. 2008. № 5. С. 18 – 24.
9. Щербак В.О. Формування козацького стану в Україні. Київ: 1997. 245 с.

КОЗАЦТВО В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ

Філіппов М.О.

Народні думи є певним історичним джерелом у яких прослідковується невпинна визвольна боротьба за незалежність майбутньої країни. Багато українських письменників, істориків розглядали такий вид джерел через складову духовної культури українського народу. Ця складова почала проявлятися після подій Революцій гідності (2013–2014 р.), які

продемонстрували українцям вміння боротися за нашу незалежну державу так, як це відбувалося ще за часів формування козацького стану. Такий прояв героїзму був висвітлений у народних думах.

Метою нашої публікації є висвітлення козаків в українських народних думах.

Доктор філологічних наук Микола Дмитренко у своїй статті розглядає різні версії терміну «народні думи», які формувались з певним періодом історії. Він акцентує увагу на тому, що термін «дума» активно використовувався у зарубіжних хроніках, різноманітних виданнях не тільки в XVII–XVIII ст., а й безпосередньо перед виходом збірок К. Рилеєва, М. Максимовича. Так, у «Календарі Львівському» 1823 року польською мовою було опубліковано статтю Д. Зубрицького «Про простонародні пісні», в якій про українські думи сказано як про твори оригінальні, що їх нема в інших народів [3, с. 22].

Так, після аналізу багатьох робіт, він запропонував свій варіант терміну «українські народні думи». На його думку, це епічні монументальні словесно-музичні твори героїчного, соціально-побутового характеру, що відображають модус художнього мислення доби Середньовіччя та кульмінаційний етап формування національної самосвідомості етносу, ідеї державності, мають астрофічну будову, вільний віршовий розмір (від шести до сімнадцяти складів у рядку), переважно паралельне дієслівне римування, виконуються – як правило, експресивним імпровізованим у межах традиції соло – речитативом (мелодекламацією) під супровід гри на кобзі або бандурі (рідше – ліричі без інструмента) і відіграють роль елітного стабілізатора в народній культурі [3, с. 27; 8, с. 15]

Українські народні думи належать до унікальних пам'яток не лише національної, а й світової епічної традиційної культури. Сюжети цих творів містять чіткий послідовний виклад, високу мистецьку цінність образів, вражаючі психологічні характеристики героїв різних типів. На сутність дум – як національної ознаки української народної культури ще 1892 року зауважив І. Франко: «Справді лицарським духом дихає також новий богатирський епос, який у той час, між 1560 і 1648 роками, виріс у степах запорозьких. Чудові думи про Самійла Кішку, про бурю на Чорному морі, про втечу трьох братів з Азова, про Марусю Богуславку тощо – це ті безсмертні пам'ятки щепершого етапу в розвитку козацтва, які створені генієм самого народу, і які назавжди будуть предметом гордості українського народу» [8, с. 7]. Використання кобзи чи бандури, як акомпануючого інструмента для виконання дум, було найбільш органічним, оскільки неголосна грана ліпше поєднувалась із поетикою епічних творів та могла, якнайповніше розкрити емоційний світ виконавців під час виступу [1, с. 103].

Думи героїчної тематики можна розділити на періоди:

1) про боротьбу з турками і татарами та дуками, срібляниками. До них належать: «Козак Голота», «Козак нетяга Хвесько Ганжа Андибер», «Олексій Попович», «Самійло Кішка», «Івась Удовиченко, Коновченко», «Отаман Матяш старий», «Три брати самарські та Іван Богуславець» та інші.

2) про боротьбу українського народу з польською шляхтою під час визвольної війни 1648 – 1654 рр. Основними героями цих творів є широкі маси повсталого селянства і козаків, а їх керівником показано Богдана Хмельницького [2, с. 153].

У думах, які відносяться до першого періоду прославляються герої, які ризикуючи власним життям, рвуть кайдани свої та своїх побратимів і, долаючи складні обставини, перешкоди повертаються на рідну землю, додому. Найважливішим мотивом цих дум є не тільки особиста мужність, відвага та сила, а перш за все – відданість всьому народові. У таких думах високо підноситься ідея бойового братства, і водночас гостро засуджується порушення норм моралі, козацького побратимства.

Розглянемо з першого періоду «Думу про козака Голоту» [4] у якій висвітлюються історичні події другої половини XVI ст. – заселення козаками земель у гирлі Дунаю. Різні думки існують і стосовно образу козака Голоти. Більшість дослідників дотримуються думки, що ця особа не історична, а образ збірний. Але, І. Каманін у монографії «Українські богатири козацького періоду» намагався довести, що йдеться про Іллю Голоту, який був спільником та полковником Богдана Хмельницького і загинув у поході на Литву у 1648 році. У думі

широко використано прийом гіперболізації, скажімо, при зображенні козацької звитяги [9, с. 48].

Дума про «Самійло Кішку» [6] змальовує мудрого, сміливого і стійкого воїна. У думі розкрито риси характеру: розум і кмітливість. В образі Самійла висвітлено героя, який відданий батьківщині, готовий прийняти за неї муку, але не зрадити її.

Найбільш відома дума про «Марусю Богуславку» [5], де розкрито патріотичний, героїчний подвиг української полоненої дівчини, яка була підданою турецького султана відпускала з темниці козаків-невольників заради свого життя. Висвітлено любов до батьківщини і захист рідної землі.

Думи першого періоду відрізняються від другого періоду. Насамперед – характером оповіді, який висвітлювався через утвердження бойового духу козацтва, і основною темою цих дум була національно-визвольна війна 1648 – 1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького [7]. Думи про визвольну боротьбу перш за все про героїзм народу, який у надзвичайно складних соціально-політичних умовах зумів піднятися і вигнати з рідної землі ворога. Ці думи відображають риси історичного життя і народні погляди, засвідчуючи високі моральні і бойові переконання українського народу. Над усе ставилася героїчна смерть у боротьбі з ворогом. Головним героєм був Богдан Хмельницький – ватажок козацького війська, блискавичний воїн, який здобував перемогу над своїми ворогами.

Отже, українські народні думи належать до історичних джерел, які можна поділити на два періоди: боротьбу з турками і татарами та думи та боротьбу українського народу з польською проаналізувати ідею бойового братства, традиційність, патріотичний дух та подвиг козаків у різний проміжок часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобечко О. Українські народні думи в супроводі кобзи-бандури як джереломузично-естетичного виховання підростаючого покоління. *Молодь і ринок*. 2019. №8 (175). С. 100 – 105.
2. Данчук А. Героїчна тема в українських думах та історичних піснях. *Вісник ЖДУ ім. І. Франка*. Житомир. 2005. Вип. 20. С. 151–155.
3. Дмитренко М. Українські народні думи: термін і дефініція. *Міфологія і фольклор*. 2008. №1. С. 20 – 27.
4. Дума про козака Голоту. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/buunt/dumy/02.htm> (дата звернення: 29.03.2020).
5. Дума про Марусю Богуславку. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/buunt/dumy/11.htm> (дата звернення: 29.03.2020).
6. Дума про Самійло Кішку. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/buunt/dumy/15.htm> (дата звернення: 29.03.2020).
7. Перемога Корсунська. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/buunt/dumy/26.htm> (дата звернення: 29.03.2020).
8. Українські народні думи. у 5 т. / відп. ред. Г. А. Скрипник]. Київ: ІМФЕ НАН України. 2009. Т. 1: Думи раннього козацького періоду. 856 с.
9. Янковська Ж. Видання та спроби аналізу українських дум П. Кулішем У «Записках о Южной Руси». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Культурологія. 2010. Вип. 6. С. 41 – 55.

СЕКЦІЯ «ПИТАННЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»

ТАНК Т 64: ІСТОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.

Буряк С.П.

Особливе місце в системі озброєння сухопутних військ сучасних армій займають основні бойові танки. Вони мають найбільші в порівнянні з іншими броньованими машинами броньовий захист і стійкість до дії вогнепальної, хімічної і ядерної зброї в сучасних конфліктах. Висока рухомість і маневреність сучасних танків дозволяє швидко використати результати вогневих ударів, своєчасно зосереджувати сили для створення вирішальної переваги на вирішальних напрямках, а при необхідності розосереджувати угруповання для зниження ефективності дії ядерної і високоточної зброї противника.

Вказані властивості визначають сучасне значення танка як масового, ефективного засобу ведення активних, рішучих і динамічних бойових дій на суші в умовах як звичайної, так і ядерної війни, зокрема й при веденні антитерористичних операцій [7].

Досвід локальних війн і збройних конфліктів останніх років засвідчив необхідність застосування танків на полі бою, як засобу вогневого ураження та протидії вогневим засобам противника.

З початком конфлікту на Сході держави для Збройних Сил України постала проблема відновлення, нарощування і модернізації танкового парку, основу якого склали машини сімейства Т-64. Маючи власну танкобудівельну галузь, закритий цикл виробництва даних машин, Україна потенційно спроможна вирішити це завдання. Проте, для обрання раціональної програми оновлення власних танкових військ необхідно розуміти як власні потреби, так і можливості. Крім того, за час, що пройшов з набуття Україною незалежності, був накопичений певний вітчизняний досвід розвитку танків саме цього сімейства, який також варто враховувати при розробленні програми модернізації танків. Отже, вивчення вітчизняного досвіду розвитку танків Т-64 та їх модифікацій є актуальним прикладним завданням воєнно-історичної науки.

Проблемні питання розвитку і модернізації танка Т-64БВ досліджуються в працях Саенко М. [9], Оберста К. [5] Масного В. [3], та ін. В основному всі ці фахівці зазначають, що танк Т-64 є унікальним серед інших танків радянської епохи. Всі фахівці сходяться на думці щодо революційної для свого часу концепції цієї машини, з якої почалася історія нового класу танків – основних бойових танків, що поєднали у собі якості як важкого танку прориву (найбільший броньовий захист, потужне великокаліберне озброєння) та середнього танку (висока швидкість, маневреність, автономність). Також всі автори відзначають наявність у машин сімейства Т-64 потенціалу модернізації. Проте, автор констатує, що інформація щодо розвитку танків Т-64, особливо у пострадянський період, розпорошена по багатьом джерелам і узагальнюючої праці, у якій достатньо повно розкрито це питання, на сьогодні ще немає. Крім цього, при розкритті даної теми, автор спирався також і на власний досвід роботи з танками сімейства Т-64, одержаний як у мирний час, так і під час виконання бойових завдань у 2014 – 2017 роках.

Виходячи із актуальності теми та стану її висвітлення у джерелах, автор визначає собі за мету проаналізувати та узагальнити досвід розвитку танків сімейства Т-64 за роки існування України як незалежної держави.

З танка Т-64, створеного у Конструкторському бюро імені О.О. Морозова у місті Харкові в середині 1950 років, розпочалась революція у сфері танкобудування. Новий танк отримав потужний дизельний двигун 5-ТДФ, що мав потужність 700 л. с. та мали габарити. Це дозволило зменшити габарити моторно-трансмісійного відділення та посилити броньований захист танка, не збільшуючий масу. Двигун був багатопаливний, що дозволяло спростити забезпечення паливом у бойових умовах, а конструкція і компоновка дозволяли проводити ремонтні роботи у польових умовах малими силами відносно низької кваліфікації. Наприклад заміну двигуна мало змогу провести відділення ремонтного

батальйону без залучення великої спеціальної техніки [4]. Також на одну особу був скорочений екіпаж завдяки встановленню механізму заряджання, що дозволило зменшити масу, а отже – й заброньований об'єм та стабільно здійснювати 7 – 8 пострілів за хвилину з танкової гармати. Т-64 був першим танком СРСР з нестандартною 125-мм гладкоствольною гарматою, якої не мала жодна держава світу. Танк Т-64Б міг здійснювати постріли з танкової гармати керованими протитанковими ракетами "Кобра" 9М 112 на дальність від 100 до 4000 метрів [9]. Особливістю Т-64 було те, що танки цього сімейства не постачались на експорт, зокрема й через свою доволі високу ціну.

В СРСР машина неодноразово модернізувалась. На момент здобуття Україною незалежності, танковий парк якої налічував 6500 танків (з них Т-64 різних модифікацій – 2345 одиниць), деякі танкові з'єднання, частини і підрозділи, розташовані на її території, були озброєні найсучаснішою на той час модифікацією Т-64БВ, які й сьогодні складають основу танкової могутності Збройних сил України (понад 700 танків). Отже, станом на 1991 рік танковий парк української армії був доволі сучасним і за своїм віком не відрізнявся відповідних військових країн. Наприклад, основний бойовий танк США М-1 "Абрамс" був прийнятий на озброєння в 1980-х, і досі модернізується, німецький "Леопард-2" почав свій шлях у 1979-му, французький "Леклерк" – у 1987 році. [9] В першу чергу модернізувалися системи прицілювання, наведення і нічного бачення та активного захисту. Отже, й сьогодні танкобудівництво розвивається за двома напрямками: перший, основний – це модернізація танків, що знаходяться на озброєнні у військах і в виробництві, другий, менш поширений – розробка та створення нових зразків танків.

Слід відзначити, що з початку 1990-х років Збройні Сили України практично не займалась оновленням свого танкового парку. Проте промисловість продовжувала в ініціативному порядку розроблення програм модернізації танків і налагодження імпортозаміщення. Завдяки її зусиллям у 2004 році на озброєння була прийнята модифікація Т-64БМ "Булат". Модернізація полягала у спробі доведення характеристик Т-64БВ до рівня нової машини Т-84 "Оплот". На Т-64БМ "Булат" були встановленні прицільний комплекс навідника "Іртиш", прицільний комплекс командира "Агат-С", комплекс керованого озброєння "Кобра" був замінений на більш сучасний "Рефлекс". Звертає на себе увагу комплект динамічного захисту "Ніж", модернізований нічний приціл навідника "Буран". Танк міг оснащуватись двигуна 5 ТДФМ потужністю 850 л.с. або 6ТД-1 потужність 1000 л.с. До позитивних рис слід віднести те, що модернізація Т-64БВ до Т-64БМ "Булат" обходилась порівняно недорого, але до початку війни лише незначна кількість машин – близько сотні – пройшли модернізацію [3]. Після проведення модернізації ресурс машин було продовжено ще на 15 років (по пробігу до 11000 км) [6].

В цілому тактико-технічні характеристики танка зросли, але на думку вітчизняних фахівців, нова машина мала й ряд недоліків. Так, через зростання маси танк постійно застрягав на м'яких ґрунтах. Зросли навантаження на ходову частину машини, що зменшувало її ресурсні показники та надійність [1; 5]. Автор змушений погодитись з такими негативними оцінками, адже сам неодноразово мав аналогічні проблеми у бойовій обстановці.

Ще один блок проблем Т-64БМ був пов'язаний з електронним обладнанням. Перш за все із засобами зв'язку та навігації. Встановлена на танку радіостанція не дозволяла підтримувати зв'язок з механізованими підрозділами через відмінність частотних діапазонів, що порушувало взаємодію між танками і іншими родами військ (перш за все з піхотою) у бою. А відсутність систем позиціонування взагалі виводила цю машину у розряд застарілих ще на етапі розроблення програми модернізації. Таким чином, модернізований Т-64БМ "Булат" не повністю відповідає сучасним вимогам, що не дозволяє ставити його в один ряд з сучасними танками розвинутих держав.

За досвідом бойових дій на Донбасі у 2017 році була завершена програма модернізації танку Т-64БВ. Машину оснастили новими цифровими радіостанціями "Либідь К-2РБ", що забезпечували надійний захист від перешкод і перехоплення зв'язку на дистанції до

70 кілометрів. Ще одна особливість Т-64БВ зразку 2017 року – система супутникової навігації від держпідприємства “Оризон-навігація”. Також через цей комплекс містив цифрову систему передачі по зашифрованому каналу, що підвищувало стійкість зв’язку та давало суттєві переваги з точки зору прихованості управління. Дані про місцезнаходження кожної машини можуть поступати до командирів усіх рівнів – від командира взводу до командування оперативного рівня [2].

Модернізований Т-64БВ зразка 2017 року вже встиг себе показати з позитивної сторони під час проведення міжнародних змагань Strong Europe Tank Challenge 2017, на яких “ветерани-танкісти” Збройних сил України, які воювали на танках Т-64БВ і Т-64БМ “Булат” на Сході країни виступили цілком на рівні з найсучаснішими та дорогими танками США, Німеччини та інших держав НАТО. Втім, змагання змаганнями, але реальна бойова ефективність модернізованих Т-64 зразка 2017 та Т-64БМ “Булат” була перевірена у боях на полях Донбасу [3].

Таким чином, основний бойовий танк Т-64, розроблений спочатку 60-х років і в кінці століття залишається грізною бойовою машиною, здатною ефективно протистояти всім основним бойовим танкам світу, як другого, так і третього післявоєнного покоління. Модернізовані танки Т-64БВ і в XXI столітті будуть вірою і правдою служити в танкових підрозділах України.

З інтерв'ю журналу “Народна армія” начальник Центрального бронетанкового управління Збройних сил України генерал-майор Юрій Мельник підтвердив хід робіт, щодо проведення модернізації танка Т-64БВ який має досить великий потенціал модернізації. За його словами, Збройні Сил України отримують бойову машину, яка за своїми бойовими властивостями перевищить властивості танка “Булат” і по захищеності, і по рухомості. Основні роботи планується спрямувати на “... вдосконалення моторно-трансмісійного відділення, систем зв'язку, навігації, системи управління озброєнням. Головне завдання модернізації – виготовити за невеликі гроші і короткий час надійний зразок” [3,8].

Зрозуміло, що модернізовані танки сімейства Т-64 потребують ще випробувань і усунення недоліків, що виявляться під час військової експлуатації. Проте, конфлікт на Сході нашої держави є й буде найкращими випробуваннями для нової машини. Крім того, аналіз кон'юнктури світового ринку озброєння і військової техніки свідчить про наявність значного попиту на танки, які показали себе на сучасному полі бою, при чому цей попит має тенденцію до зростання [8]. В сучасних умовах це має дуже велике значення як для Збройних Сил України, так і для вітчизняної оборонної галузі в цілому.

Маючи велику кількість підприємств танкобудування в державі, а саме три танкоремонтні заводи, зазначимо, що раніше модернізацію танків Т-64БВ до рівня Т-64БВ зразку 2017 року проводив лише “Харківський бронетанковий завод” “Укроборонпром”, який вже направив до українського війська понад півтори сотні Т-64 зразка 2017 року. А завдяки потужностям “Львівського бронетанкового заводу” процес переозброєння українського війська модернізованими машинами проходитиме значно швидше.

Потужності цих двох великих танкових підприємств дозволяють у найкоротший термін, за наявності стабільного замовлення з боку Міністерства оборони України та фінансування, провести модернізацію всіх Т-64БВ у найближчій перспективі [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Апухтин Ю. Танки Украины: настоящее и будущее // Военное обозрение / Бронетехника [Електронний ресурс]. URL: <https://topwar.ru/160893-tanki-ukrainy-nastojashee-i-budushee.html>
2. Львівський бронетанковий завод налагодив серійну модернізацію танків Т-64 зразка 2017 року. // Укроборонпром [Електронний ресурс] URL: <https://ukroboronprom.com.ua/uk/media/lvivskij-bronetankovyj-zavod-nalagodyv-serijnu-modernizatsiyu-tankiv-t-64-zrazka-2017-roku.html>

3. Масный В. Танки Т-64 ещё долго будут основой танковой мощи Украины. // Укрінформ. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-politics/2640761-ukrainskie-tankovye-sily-na-raspute-mezdu-oplotom-i-t64.html>
4. Морозов А. ДВИГАТЕЛЬ 5ТДФ// Танковая мощь. [Електронний ресурс]. URL: <http://bvtv.narod.ru/4/5td/5tdf.htm>
5. Оберст К. Українська броня. Частина 1. // Антикризисний медіа-центр. [Електронний ресурс]. URL: <https://acmc.com.ua/ukrayinska-bronya/>
6. Основний бойовий танк Т-64БМ «Булат» // Укроборонсервіс [Електронний ресурс]. URL: <https://uos.ua/produksiya/bronetehnika/57-osnovnoy-boevoj-tank-t-64bm-bulat>
7. Роль и местотанков в общевойсковом бою// "Полная энциклопедия танков мира 1915-2000 г. [Електронний ресурс]. URL: <http://bvtv.narod.ru/2/tanksinbatle.htm>
8. Рудомський Р. Танк на переходний період: Какой будет очередная модернизация Т-64 // DEPO.UA. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.depo.ua/rus/war/tank-na-perehidniy-period-yako-yu-bude-cherгова-modernizaciya-t-64-20180926843330>
9. Саенко М. История создания основного боевого танка Т-64//Броне-сайт, декабрь 1999 г., июль 2002 г. // [Електронний ресурс]. URL: <http://armor.kiev.ua/Tanks/Modern/T64/history.php>.

СТУДЕНТСЬКІ БУДІВЕЛЬНІ ЗАГОНИ, ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ 1960-1980 РР. ХХ СТ.

Веремєєва М.В.

Студентські будівельні загоони – трудові колективи студентів, які абсолютно добровільно об'єднуються на час літніх канікул для участі в будівництві народно-господарських об'єктів та агітаційно-пропагандистській, культурно-масовій та іншій шефській роботі серед населення [8]. Їх формування відбувалося централізовано при ВНЗ, технікумах та комітетах у справах молоді. Робота відбувалася переважно у період канікул, і отримала назву «трудоий семестр». Студенти у більшості проявляли інтерес до участі у такому русі, адже це давало можливість не тільки розширити коло спілкування та знань, а ще й підзаробити непогані гроші, які були вкрай необхідні на фоні невеликої стипендії.

Проблему становлення студентських будівельних загонів розглядали у своїх працях Іваненко, Сазонов [4], Коляда І. [5], Ралко Р. [7], Семенченко А. [8]. За останні десятиліття з'являються колективні праці стосовно життя та побуду будзагонівців [9]. Особливу цікавість представляють праці, основані на усних свідченнях безпосередніх учасників молодіжного руху [3] [10]. Питання роботи молоді у будзагонах також розглядає Хоменко Н. у своїй дисертації [11].

Як саме проходили будні студентів у цих цікавих, але не простих умовах і досі є важливою та величезною сферою дослідження для сучасних науковців. Історія студентських будівельних загонів розпочалася наприкінці 50-х рр. А саме 1959 рік, коли 339 студентів-фізиків поїхали першими в Булаєвський район Північно-Казахстанської області освоювати Цілину [4]. А потім вже і ЦК ВЛКСМ 7 червня 1962 року ухвалив постанову «Про участь комсомольських організацій міст: Москви, Ленінграда, Києва в будівництві на цілинних землях». Підготовка до літніх робіт була важка та вимагала великих зусиль і чіткої організації. Все починалося з договірної компанії, яка мала фіксовані терміни та тривала з 15 лютого до 1 квітня. Далі починався другий, не менш важливий період- навчання студентів техніці безпеки, робочим спеціальностям та медико-санітарна підготовка [9]. У травні затверджували кінцевий склад загонів та видавали все необхідне для майбутньої мандрівки, а саме речі. Вони мали завдання по розгортанню фронту робіт, підготовці побутових умов- влаштування наметового містечка, їдальні, кухні і т.п.

Всі ті, хто увійшов до списків будівельних загонів зобов'язані були прослухати 12 годин лекцій по техніці безпеки та після цього обов'язково здати екзамен. Його приймала велика комісія, що складалася з командирів лінійного загону, інженера по техніці безпеки, представника ректорату, комсомольського чи профспілкового комітетів навчального закладу

та викладача, який читав курс з охорони праці [9]. Професійна підготовка відбувалася за скороченим курсом, який був затверджений державним комітетом СРСР з професійно-технічної освіти. За такий короткий термін було дуже важко пізнати все необхідне для виконання майбутніх обов'язків, але, все таки це давало молоді можливість, хоча б, наблизитися до розуміння того, що вони будуть виконувати незабаром.

Крім офіційної підготовки до роботи, молодь забезпечувалася всілякою атрибутикою, яку мав кожний загін. Цікаво те, що молоді люди з гордістю носили ці знаки та залюбки вступали у перегони між загонами. Було великою гордістю перемогти у змаганнях та підвищити рівень свого рідного загону. Крім цього кожний колектив мав розробити та прийняти Устав (Статут), він був обов'язковим для всіх учасників. Ними керувалася організаційна побудова і основна діяльність загонів. «Статут Цілинного загону» - таку назву мав перший статут Київського будівельного загону [5]. На думку науковця Петровського В.В. важливими складовими СБЗ руху були патріотизм та безкорисливість. Благодійна діяльність молоді була не просто даниною часу, але віддзеркалювала внутрішній настрій учасників загонів. Ця ідея не нав'язувалась, а культивувалася у середині колективу [6].

Незважаючи на швидке поширення будзагонівського руху, потрапити до його лав було справою не з простих. По-перше треба було відповідати певним вимогам по здоров'ю та мати фізичні данні з якими можна буде виконувати непрості завдання на місці перебування будівельного загону. Зі спогадів командира Київського і Українського студентських цілинних будівельних загонів України 1963 і 1964 років А.П. Волощенко: «Бажаючих їхати на цілину було так багато, що в результаті тривалого конкурсу до загону було зараховано менше половини їх загальної кількості. А коли вже в дорозі перевірили списки бійців, то разом із 1200 «штатними» виявилось 170 «зайців»» [3].

Мотивація участі у будівельних загонах була абсолютно різною. Хтось хотів заробити гроші, хтось знайти нових друзів, хтось побачити нові землі, але не дивлячись на це загопи загалом були дружніми та злагоджено працювали. «А був я тоді на другому курсі Київського політехнічного інституту, і поїздка зі студентським будівельним загonom до Казахстану стала для мене одним з найяскравіших спогадів моєї юності. Та й саме право поїхати працювати у складі студзагону було для кожного з нас не обтяжливим обов'язком, від якого прагнуть відкараскатись хто як може, а високою честю – до загону брали лише кращих студентів, лише тих, хто встиг себе проявити у навчанні і громадському житті» – згадує Тимченко А.А., доктор технічних наук, професор, академік Міжнародної академії комп'ютерних наук та систем і Нью-Йоркської АН, випускник КПІ 1964 року [3].

В процесі роботи у будзагонах молодь налагоджувала міжнародні зв'язки. Пліч о пліч разом працювали інтернаціональні бригади. За спогадів А.Н. Тимченко: «У складі нашого загону трудилися також студенти з Грузії, Угорщини, Болгарії. З великим ентузіазмом відпрацювали ми день у фонд революційної Куби: всі кошти передано на закупівлю двох тракторів для республіки. Частину зароблених грошей студенти відрахували на придбання медикаментів для Алжиру»[1]. «Мне очень нравится целина. Я здесь много увидел и понял» – наводяться слова студента Харківського інституту радіоелектроніки Айтмані Кусомуа з Танзанії, як підтвердження захопленості літніми роботами іноземних студентів [2].

Отже, погляд на студентські будівельні загопи зі сторони їх безпосередніх учасників дає можливість зануритися у повсякденне життя тогочасного студентства, наблизитися до розуміння мети та зацікавленості молоді бути учасниками такого руху. Залучення нових архівних джерел дає змогу розширити наукову базу досліджень повсякденного життя студентів у будівельних загонах. Ініціатива молоді допомагати будуванню своєї країни була вдало використана і, в подальшому, бюрократизована радянсько-партійними органами. Але, не дивлячись на це, рух молоді набував все більшого поширення та ентузіазму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 7. – Оп. 20. – Спр.148.

2. Державний архів Харківської області (ДХАО, м. Харків) Ф. Р. 5649. Опис. 11, Харківський інститут радіоелектроніки. Справа №13 – 31 л.
3. Зв'язні семестри студентських будівельних загонів України. Документально-художня діалогія. Фастів: «Поліфаст», 2008. – 528 с.
4. Иваненко С.П., Сазонов И.Е. Студенческие трудовые отряды: опыт, анализ, перспективы. - Санкт-Петербург. 2002г. URL: <http://ivanenkovs.narod.ru> (дата звернення: 11.12.2018).
5. Коляда І., Ралко Р. Студентські будівельні загони: до історії патріотичного руху студентської молоді в урср (1962-1989 рр.) //Краєзнавство, 2'2012/ С. 141-149.
6. Петровский В. В. «Испытание севером»: очерк истории студенческих строительных отрядов Харьковской и Тюменской области / Вісник ХНУ серія «Історія». – Вип. 52. – 2016. С. 90-98.
7. Ралко Р. С. Студентські будівельні загони в урср: до проблеми соціалізації радянської молоді (60–80-і рр. ХХ ст.) // Вісник Черкаського університету. 2013. № 9 (262) С. 94-98.
8. Семенченко А.Я, Белый Е.А., Артемьев Е.Ф., Васильев Н.В. Третий семестр. Организатору ССО. — М.: Молодая гвардия, 1975. — 176 с..
9. Студенческие строительные отряды: вчера, сегодня, завтра: монография / В. И. Астахова, Е. В. Астахова, А.А. Гайков и др.; Департамент образования и науки Харьк. Обл. Гос. Администрации, Совет ректоров Харьк. Вузов. Центра, нар. Укр. Акад. – Харьков: Изд-во НУА, 2013, - 476 с.
10. Трудові семестри політехніків (до 50-річчя студентських будівельних загонів). Науково-популярний нарис / укладачі: В.І. Ніколаєнко, С.І. Мешкова та ін.; за ред. В.І. Ніколаєнка. — Харків : НТУ «ХПШ», 2015, – 396 с.
11. Хоменко Н.М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950 - 1960-ті рр.): Дис Канд. Іст. Наук № 07.00.01 / Н.М. Хоменко, 2008. - 263 с.

ЖІНОЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Драчук Ю.О.

Зміна ролі жінок в українському суспільстві на початку ХХ ст. та революційні події вплинули на залучення жіноцтва до політичного життя країни. Особливо яскраво цей аспект виявився у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр., коли українки намагаючись вирішити проблеми статевої дискримінації, виявляли патріотизм, зацікавленість та прагнення приєднатися до бурхливого політичного життя. Розширення громадських, а згодом і політичних прав жіноцтва виявилось у зростанні жіночих громадсько-політичних організацій, атакож реальній участі, нарівні з чоловіками, у державотворчому процесі.

Нашу доповідь присвячено огляду діяльності жіночих організацій на території України в роки Національної революції 1917-1921 рр.

Участь жінок у боротьбі за власні права, діяльність та еволюція жіночих об'єднань зараз викликають значний громадський і науковий інтерес. Це питання має свою історію вивчення. Комплексним дослідженням українського жіночого руху займалися О. Кісь, О. Оніщенко та Л. Смоляр [2; 5; 7]. Також, для більш повного розуміння ролі жіночих організацій та об'єднань варто згадати роботи українських дослідниць О. Бежук, О. Ковальчук, Н. Олійник, Л. Потанюк [1; 3; 4; 6].

Формування перших жіночих об'єднань на теренах України розпочалося ще в середині ХІХ ст. Світові ідеї емансипації, які повільно, але розповсюджувалися в українських землях Австро-Угорської та Російської імперій, сприяли створенню Одеського, Полтавського жіночих благодійних товариств та Харківського товариства опіки малолітніх дітей [7, с.97]. На Галичині, де порівняно з іншими регіонами жіночий рух мав чи не

найвищу правову культуру, виникає «Товаристворусских дам» (1878 р.) [7, с.112]. Як свідчать назви, ці організації займалися, передусім, просвітницькою та освітянською роботою.

Поступово, реагуючи на політичну ситуацію, жіночі організації змінюють вектор своєї діяльності, стаючи об'єднаннями, які борються за українську державність та жіночі права. Серед таких варто виділити Український Жіночий Союз(1917 р.) та Союз українок (1917 р.).

Український Жіночий Союз (УЖС) був громадсько-політичним товариством, яке об'єднало українок під гаслом «рівних з чоловічими прав жінки на основі рівних з чоловічими обов'язків української жінки у громадянській роботі для добра України» [5, с.36]. 25 квітня 1917 р. у Києві відбулися загальні збори членів Союзу, на яких було затверджено Статут та вибрано постійну раду. Історикиня Оксана Оніщенко у своїй праці зазначає, що до її складу увійшли: «Бондаренко, Мельник, Нечаївська, Парфенюк, Поцубієнко, Равлюк, Гупалівна, Радзимовська, Руппельт, Соколовська, Тимешко, Цікаловська та інші» [5, с.37]. Важливим фактом є те, що від УЖС було обрано делегатку до Центральної Ради – В. Нечаївську [5, с.37]. Членами Союзу могли бути не тільки жінки, а й чоловіки, які підтримували феміністичні ідеї. Союз мав осередки у більшості українських міст. УЖС розгорнув широку громадсько-політичну роботу серед населення в контексті не тільки жіночого руху, а й національно-визвольного, що підтримувалося Центральною Радою. Він влаштовував літературно-музичні зібрання, безплатні курси української мови та історії, пояснював закон про виборче право тощо. Основним засобом агітації та поширення ідей Союзу був друкований орган «Жіночий Вістник» [5, с.38].

Ще одним об'єднанням, де жіноцтво розгорнуло активну громадську діяльність був Союз українок (СУ). Під час визвольних змагань на Галичині не існувало цілісної жіночої організації, тому нагальною стала потреба формування основи руху. Створення організації відбулося за ініціативи Б. Баран, І. Одриної та М. Струтинської. Першою головою СУ була К. Гриневич [2, с.59]. Союз гуртував у своїх лавах представниць усіх верств населення, які його підтримували. Його осередки були у більшості міст Західної України. Діяльність Союзу українок була направлена не тільки на культурно-освітню, економічну, а й на політичну сферу [2, с.63]. Вони активно виступали за зміну політичної атмосфери на користь жінок, розвиток зав'язків з закордонним жіночим рухом. Головною метою діяльності Союзу була активація українського жіноцтва у всіх сферах життя, піднесення їхнього освітнього й економічного рівня, участь у світовому жіночому русі тощо.

Крім того, майже у кожному місті створювалися, або продовжували свою роботу, різноманітні жіночі організації з різними сферами діяльності. У Чернігові діяла Спілка жінок, Сумах – Жіноча спілка та Сумська спілка жіночої праці, Луганську – Спілка демократичних господинь, Катеринославі – Товариство рівноправ'я жінок, Херсоні – відділення Республіканської жіночої спілки, Ялті – Жіноча воєнно-народна спілка [5, с.42]. Діяло також Товариство взаємодопомоги жінок у Харкові, Києві та Одесі [6, с.5].

Отже, на початку ХХ ст. жіночий рух на українських теренах перетворився у масове явище, що є логічним продовження руху жінок як власне в Україні, так і впливу міжнародного жіночого руху. Діяльність жіночих організацій зазначеного період, зокрема Українського Жіночого Союзу та Союзу українок, свідчить про те, що ці організації гуртували навколо себе українських патріоток, які намагалися вплинути на підвищення прав жінок, зміну їх ролі в суспільстві. Ці об'єднання стали одними з перших, що намагалося об'єднати українське жіноцтво під єдиним гаслом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бежук О. М. Участь жіноцтва в українському національно-визвольному русі початку ХХ століття. *Вісник Національного університету «Львів. Політехніка»*. 2006. № 571. С. 194–200.

2. Кісь О. Р. Українські жінки в горнилі модернізації / за заг. ред. Оксани Кісь. Харків: КСД, 2017. 304 с.
3. Ковальчук О., Потапюк Л. [Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств \(друга половина XIX – початок XX століття\)](#). *Людинознавчі студії* : зб. наук. пр. ДДПУ. Вип. 5. Дрогобич: Педагогіка, 2017. С. 60–70.
4. Олійник Н. Ю. Особливості залученості жінок у громадсько–політичні процеси (середина XIX ст. – початок XX ст.). *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 75–80.
5. Оніщенко О.В. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік : дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 184 с.
6. Потапюк Л. М. Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення гендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX століття). *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Серія : Педагогіка. 2015. № 1. С. 18–23.
7. Смоляр Л.О. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.

ОТЕЦЬ ПАВЛО ХРУЩ: ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА СВЯЩЕНИКА І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

Єгрешій О. І.

Дослідження в рамках історичної персоналістики як окремого наукового напрямку уможливають «підняття на поверхню» біографій маловідомих, напівзабутих громадських, культурно-просвітницьких, суспільно-політичних діячів, що залишили помітний слід в історії Галичини, України назагал. Окрему нішу вже традиційно займають греко-католицькі священнослужителі, діяльність яких як відомо виходила за межі виключно душпастирства. Зазвичай вітчизняні дослідники вивчають біографії священників безпосередньо на території Галичини, порівняно менше – поза межами регіону. До нашої призми потрапив священник, громадський діяч, парох греко-католицької церкви святого Норберта парафії Воздвиження Святого Хреста в Кракові отець Павло Хрущ. Церква св. Норберта, де парохом був Павло Хрущ була без перебільшення осердям громадсько-культурного життя української спільноти міста, а парафіянами чи відвідувачами храму відомі українці – жителі Кракова: Богдан Лепкий, Іван Зелінський, Володимир Кубійович, Юліан Генік-Березовський та ін. (До 1939 р. названа парафія налічувала близько двох з половиною тисяч вірних),

Метою тез є з'ясування громадської діяльності отця Павла Хруща у міжвоєнний період; джерельною базою виступили передусім неопубліковані матеріали державного архіву у Кракові (Archiwum Państwowe w Krakowie) повітового староства у Грибові впродовж 1919–1930 рр. Серед історіографічних розвідок виділимо, передусім, роботи Івана Парнікози «Краків для українця», ч. 4 (Під крилами білого орла: 1924 – 1939 рр.) [5] та «Краків для українця», ч. 5 (В кігтях Чорного орла: 1939–1945 рр.) [6]. Праці автора, не маючи виразно наукового характеру, об'ємно розкривають історико-культурну спадщину українців в Польщі доби міжвоєнн. Іван Парнікоза підготував низку електронних путівників із цієї теми, які є доступними на сайті «Хайвей». Назвемо також окремі науково-публіцистичні та публіцистичні статті отця Івана Гриньоха [4], Єви Яніни Садовської [3], М.Чабана [8], С.Гуркіної [2], Д.Блажейовського [9] та ін.

Упродовж 1914–1918-х рр. адміністратором, а згодом, у 1924–1932-х рр. – парохом греко-католицької церкви святого Норберта парафії Воздвиження Святого Хреста в Кракові був отець Іван Урусський. Він був активним громадським діячем, достатньо лояльно сприймав польську владу, про що спецслужби неодноразово повідомляли у своїх донесеннях. Отець Павло Хрущ, як видається, протягом 1920-х рр. був співробітником цього храму, активно долучався до різних громадських заходів у Кракові, які проводила українська спільнота міста.

Отець Павло активно діяв в рамках існуючих громадських організацій: «Просвіта» (входив до ревізійної комісії товариства), був заступником голови «Українського педагогічного товариства «Рідна школа» тощо [2]. 30 січня 1933 р. о. П.Хрущ відправив

жалобну панахиду за українськими вояками, що полягли в Карпатах під час сутичок з російською армією в добу Першої світової війни. Між тим, польські спецслужби висловили сумнів, що панахида була відслужена в цьому наміренні. Комендат Кракова поляк Віктор Оларчик висловив припущення, що насправді потаємно українці молилися за душі українських патріотів Василя Біласа і Дмитра Данилишина, які були страчені польською владою напередодні, у грудні 1932 р. у Львові (українців, що молилися, на думку польських спецслужб, видали націоналістичні «атрибути» – червоний шалик на чорному полотні і тризуб). Після цього інциденту польські урядовці значно пильніше відстежували діяльність отця Павла Хруща, якого вважали «одним із головних зачинателів тих справ». Комендант державної поліції в Кракові вважав, що Греко-католицька церква св.Норберта у Кракові поступово стає «руським центром у місті», а сам отець П.Хрущ на відміну від свого попередника – адміністратора Церкви св.Норберта о.І.Уруського дуже активно співпрацює з різними українськими товариствами, жваво цікавиться політичними справами, у товаристві «Рідна школа» нерідко виступає з лекціями з історичного минулого України [1, арк. 1057, 1059].

Краківський часопис «Ілюстрований кур'єр годзінний» («I lustrowanyj Kurjer Godziannyj») у січні 1933 р. надрукував статтю в якій звинуватив отця Павла Хруща в «політичній заангажованості, що межує з антипольськістю». У відповідь греко-католицький священник заявив, що в умовах заданих суспільно-політичних обставин священнослужитель не може зосереджуватися лише на релігії, не вникаючи в політичне життя. Водночас, отець П.Хрущ просив аби вказаний часопис спростував компрометуючі уривки статті в одному з наступних номерів «Ілюстрованого кур'єру годзінного», в іншому разі погрожував подати в прокуратуру за наклеп. Разом із тим, польські урядові структури, як показують архівні матеріали, намагалися заборонити о.Павлові Хрущу проводити публічну громадську діяльність, активно співпрацювати з товариством «Просвіта» та брати участь у заходах, де виконуються українські народні пісні. Крім того, під час релігійних богослужінь у проповідях отцеві П.Хрущу радили не торкатися політичних тем, та не проводити грошові збірки на громадські цілі [1, арк.1061, 1063, 1065, 1119]. Постерунки польської поліції доповідали урядовим структурам, що всупереч забороні П.Хрущ у присутності широкої української громади, зокрема академічної молоді м. Кракова на Зелені свята на Раковицькому цвинтарі відслужив панахиду за полеглих у Першій світовій війні похоронених українців. Постерунки поліції були занепокоєні тональністю надписів на вінках: «Ваша пам'ять не вмере не загине» (від «Товариства охорони воєнних могил»), «Молодим лицарям» (від товариства «Відродження»), «Спіть хлопці, спіть» (від товариства «Просвіта»), «Не забудим браттям і сестрам» (від товариства «Союз Українок») та ін. [1, арк 1109, 1111].

29 жовтня 1933 р. о. П.Хрущ відправив літургію за душі померлих від голодомору на Великій Україні. Під час проповіді священнослужитель зачитав основні положення Пастирського листа греко-католицьких владик Андрея Шептицького і Григорія Хомишина «В справах подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі» [7] та закликав допомогти «чи грішми чи в натурі».

Як зазначає історик-краєзнавець Єва Яніна Садовська, зі смертю о.Павла Хруща, у 1945 р., життя греко-католицької парафії в Кракові зазнало змін. Після смерті священника обов'язки пароха почав виконувати отець-редемпторист із Бельгії – Маурицій ван де Мальє, що був призначений єпископом Йосафатом Коциловським. У 1947 р. святина була включена до Краківської архієпархіальної курії (вона опікувалася як об'єктами, так і трьома сестрами-йосафатками, що проживали в плебанії греко-католицької церкви) [3].

Без сумніву, отець Павло Хрущ – помітна постать громадського життя української спільноти Кракова доби міжвоєнтя. Парафія Воздвиження Святого Хреста греко-католицької церкви святого Норберта, парохом якої упродовж 1932–1944 рр. був отець П.Хрущ була осердям громадсько-культурного життя української громади міста. По суті, без участі священника не обходилася жодна значима подія української громади, отець Хрущ відіграв

помітну роль в діяльності товариств «Рідна школа», «Просвіта», «Українська студентська громада» та ін. Між тим, уважаємо, що біографія отця Павла Хруща упродовж 1932–1944 рр. була характерною для значної кількості греко-католицького духовенства, що послідовно обстоювали свою громадянську позицію. Польські органи влади намагалися інтернувати, конфінувати, піддати арештам найбільш активну частину духовенства ГКЦ. Урядовці усвідомлювали, що отці, маючи значний авторитет серед вірян, сприяли формуванню національної свідомості українців, стояли на заваді інкорпорації Галичини до складу Другої Речі Посполитої, рішуче опиралися полонізації краю. У цілому, очільництво парафії отцем Павлом Хрущем сприяло значному зростанню значення парафії у громадському житті української громади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Archiwum Państwowe w Krakowie St 10 Starostwo Powiatowe w Grybowie z lat 1919–1930. Referat bezpecezenswa publicznego. Sprawypolityczne i bezpecezenswa publicznego. 1919–1923. К. 1057, 1059.
2. Гуркіна С. Український Мойсей. Митрополит Андрей Шептицький та український національний рух <http://www.sde.org.ua/zmi/zvoda/item/3079-ukrajinskyj-mojsej-mytopolyt-andrej-sheptyckyj-ta-ukrajinskyj-nacionalnyj-ruk.html>
3. Єва Яніна Садовська Греко-Католицька Церква св. Норберта в Кракові <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9032/1/19.pdf>
4. о. Іван Гриньох Ще у справі українського військового духівництва. Патріархат. Греко-католицьке аналітичне видання № 2 (254) 1992 <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/sche-u-spravi-ukrajinsko-ho-vijskovoho-duhivnytstva/>
5. Парнікоза І. Краків для українця. Ч. 4 (Під крилами білого орла: 1924 – 1939 рр.). Режим доступу: <https://h.ua/profile/74078/1/>
6. Парнікоза І. Краків для українця Ч. 5 (В кігтях Чорного орла: 1939–1945 рр.) <https://h.ua/story/362697/>
7. Український Греко-Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції в справах подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі // Діло. 1933. Ч. 194. 27 лип.
8. Чебан М. Історіографічні дослідження Миколи Андрусяка. Історія історичної науки <http://history.org.ua/JournALL/graf/19/5.pdf>.
9. Krakiv (Kraków). St. Norbert-Exaltation of the Holy Cross // Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828–1939). Львів : Каменярь, 1995. С. 244–245.

ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ П. САГАЙДАЧНОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ.

О.М. Ісаєнко

Цього року виповнюється 400 років відновлення православної ієрархії в Києві – події, що врятувала православну церкву наших земель та поклала початок поєднанню сил міщансько-релігійних кіл і козацтва. Значну роль, на думку істориків, в цих подіях відіграв гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Його діяльність завжди привертала увагу українських істориків. В сучасній Україні можна знайти безліч пам'яток, що увіковічують його ім'я. Відповідно, від часів незалежності його постать знайшла відображення на сторінках періодичної преси, як центральної так і регіональної. Зазвичай хвиля публікацій прив'язана до ювілейних дат, хоча інтерес до Петра Конашевича на сторінках газет можна спостерігати вже в 90-ті р. [1].

2008 року у газеті «Хрещатик» вміщено стислу біографію П. Сагайдачного, що формує образ національного герою [11]. Автор вважав його учнем С.Кішки, навів думку про сепарацію козаків Петром Конашевичем: «Сагайдачний назвав себе гетьманом обох сторін Дніпра і Війська Запорізького; ...Ця назва відрізняла полки, віддані гетьманові й вітчизні, від полків, які були віддані магнатам і Польщі» [11]. Того ж року, до 390-річчя московського

походу, Д. Шурхало наголосив на легітимності претензій Владислава на московський трон, чим пояснював допомогу Петра Конашевича [18]. М. Касян зобразила гетьмана у звеличених тонах: «...справжній козак, борець за державність, православну віру, герой присвячених йому народних пісень, відомих і сьогодні» [5]. 2012 року О. Скороход аналізує основні віхи діяльності П. Сагайдачного, робить наголос на його досягненнях, як-то реформі козацького війська, перетворенні козаків на оборонців віри, морських походах тощо [14].

Новий сплеск інтересу пов'язаний з відзначенням 440-річчя народження славетного гетьмана, яке, згідно державної політики, було встановлено у 2010 році [13]. В. Огієнко змалював гетьмана геніальним стратегом і тактиком, що реформував військо, використовував незвичну тоді наступальну тактику із ефектом раптовості, [9]. Автор характеризував його як непересічного політика та дипломата, що: «...вибудовував ... довгострокові дипломатичні комбінації» [10]. Пов'язував створення політичної програми козацтва, що призвело до самоідентифікації українців як третього політичного народу Речі Посполитої. Загалом, твориться образ не реальної людини, а ідеального героя.

К. Липа, щодо відновлення православної ієрархії, зазначила, що Петро Конашевич провів у Москві з власної ініціативи переговори із патріархом Феофаном. Вона вказала на політичний контекст цієї акції та вважала П. Сагайдачного кращим у переговорах із королем напередодні Хотинської війни. Інтерес становить коротенька характеристика гетьмана у ситуації обіцянок усних короля: «...Сагайдачний, як належить лицареві, повірив лицарському слову» [7]. В. Цветков зобразив Петра Конашевича як національного героя, пам'ять про якого вічна та зазначив: «16 липня 2011 року на Соборі УАПЦ гетьмана Війська Запорозького Петра Конашевича-Сагайдачного було причислено до лику українських святих» [16].

2014 рік було офіційно визначено 400-річчям гетьманування П. Сагайдачного [12]. Окрім того, сплеск публікацій був викликаний у 2014 році демонтажем пам'ятника П. Сагайдачному у Севастополі. Д. Кулиняк, у газеті «День» зазначає, що козаки входили до бухти сучасного Севастополя, під час походів на турків 1608 року [6]. П. Юрик проводить паралель між Петром Конашевичем і військовими, що боронять Україну на сході зараз [19]. М. Голомша надав думку про усвідомлення тодішнім українським (руським) населенням за часів П. Сагайдачного власної ідентичності та: «... визначення територій і кордонів тодішньої держави» [3].

2018 року відбулося 400 років московського походу П. Конашевича, що також не залишилось поза увагою періодичних видань. Історик Т. Чухліб дав інтерв'ю, присвячене цій події [17]. М. Безотосний висвітлює московський похід через аналіз поглядів істориків. Він надав тезу, що відсутність козаків у Цецорській битві була реакцією П. Сагайдачного на невиконання поляками власних обіцянок по закінченні походу [2]. І. Сюдюков акцентував увагу на передумовах походу, наголошуючи на потребі поляків у козацькій силі. Він проаналізував версії зупинки козацьким гетьманом штурму Москви, та віддав перевагу політичному небажанню Петра Конашевича посилювати Річ Посполиту послабленням її супротивника [15]. В. Мараєв, стосовно цього зазначив, що у П. Сагайдачного був намір організувати спільний козацько-московський похід проти Криму [8]. А наслідком невиконання поляками обіцянок він вважав посольство до Москви 1620 року.

2020 року у інтернет-виданні «Час» з'явилася публікація, також присвячена московській кампанії 1618 року. Але акцентується увага на політичній складовій походу [4].

Отже, сучасна періодика України надає значний обсяг матеріалів, більшість з яких мають популяризаторський характер та вимагають обережного використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабух В. На честь славних синів України (До 370-річчя Хотинської битви). *Голос України*. 1991. 27 вересня.
2. Безотосний М. У ніч на покрову 1618-го... До 400-річчя козацького походу Петра Конашевича Сагайдачного на Москву. *Чорноморські новини. Одеська обласна громадсько-*

- політична газета. 2018. 25 жовтня. № 090 (22000). URL: <http://chornomorka.com/archive/22000/a-11724.html> (дата звернення 22.06.2020).
3. Голомша М. «...відкрив тим нову добу в історії українського життя». *День*. 2016. 28 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/vidkryv-tym-novu-dobu-v-istoriyi-ukrayinskogo-zhyttya> (дата звернення: 16.06.2020).
 4. Історія яку приховували совдепи. Похід Сагайдачного на Москву. *Час : інтернет-видання*. 2020. 16 січня. URL: <https://chas.cv.ua/history/64199-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F.html> (дата звернення: 16.06.2020).
 5. Касян М. «Щасливий вождь козацький». *Дзеркало тижня*. 2011. 2-9 грудня (№44). URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/schasliivy_vozhd_kozatskiy_petro_konashevich_getmaniv_na_slavu,_yogo_litsarstvo_znayut_usyudi_po_pr2.html (дата звернення: 30.06.2020).
 6. Кулиняк Д. Війна з пам'яттю. *День*. 2014. 15 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/poshtadnya/viyna-z-pamyattyu> (дата звернення : 16.06.2020).
 7. Липа К. Митра і шабля. Як Сагайдачний врятував православну церкву. *Історична правда*. 2010. 29 грудня. URL: <https://web.archive.org/web/20130308062823/http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/29/11200/> (дата звернення: 16.06.2020).
 8. Мараєв В. 1618. Українці штурмують Москву. *Український інтерес*. 2018. 11 жовтня. URL: <https://uain.press/blogs/1618-ukrayintsi-shturmuyut-moskvu-971824> (дата звернення: 22.06.2020).
 9. Огиенко В. Бессмертие Петра Конашевича-Сагайдачного. К 440-летию со дня рождения гетмана. *Голос України*. 2011. 12 февраля (№27 (5027)). С. 20.
 10. Огиенко В. Петро Сагайдачний – руський батько козацької України. *Історична правда*. 2010. 22 грудня. URL: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2010/12/22/10263/> (дата звернення: 15.06.2020).
 11. Петро Сагайдачний – творець Війська Запорізького. *Хрещатик*. 2008. 27 жовтня. № 195 (3411). С. 6.
 12. Про відзначення 400-річчя гетьманства Петра Сагайдачного в українському козацтві : Постанова Верховної ради України. *Урядовий кур'єр*. 2013. 18 грудня (№ 234). С. 22.
 13. Про відзначення 440-річчя з дня народження гетьмана Петра Сагайдачного : Постанова ВР від 22.11.2010 № 2548–VI *Урядовий кур'єр*. 2010. 7 жовтня (№ 186). С. 21.
 14. Скороход О. "Мало спав і не пиячив, в усяких розмовах був неговіркий" - Сагайдачного тричі скидали з гетьманства. *Gazeta.ua*. 2012. 17 квітня. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_malo-sprav-i-ne-riyachiv-v-usyakh-rozmovah-buv-negovirkij-sagajdachnogo-trichi-skidali-z-getmanstva/431815 (дата звернення: 22.06.2020).
 15. Сюдюков І. Козаки біля воріт Кремля. До 400-річчя московського походу гетьмана Петра Сагайдачного. *День*. 2018. 11 жовтня (№ 185-186). URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/kozaky-bilya-vorit-kremlya> (дата звернення: 16.06.2020).
 16. Цветков В. «Проміняв жінку на тютюн та люльку». *Україна козацька*. 2013. Травень. № 9-10 (199-200). С.10.
 17. Чепурний В. Тарас Чухліб: «Цьогоріч минає 400 літ з часу вдалого походу Війська Запорозького на Москву». *Голос України*. 2018. 11 травня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/302784> (дата звернення : 22.06.2020).
 18. Шурхало Д. 390 років тому гетьман Сагайдачний ходив на Москву. *Gazeta.ua*. 2008. 20 жовтня. URL: https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_390-rokiv-tomu-getman-sagajdachnij-hodiv-na-moskvu/264831 (дата звернення: 22.06.2020).
 19. Юрик П. Сагайдачний і нині воює проти ворогів України. *Новый день Мелитополь: Горрайонная газета*. 2014. 28 серпня. URL: <https://www.noviden.org.ua/12115-sagajdachnij-i-nini-voyuue-proti-vorogiv/> (дата звернення: 22.06.2020).

БЕЗПЕКОВІ ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Куцька О.М.

Виходячи з аналізу сучасної геополітичної ситуації, розстановки сил на міжнародній арені, об'єктивних можливостей і геополітичного становища нашої держави, на наш погляд, Україну світові лідери відносять до середніх держав, вплив яких на світові політичні процеси не є визначальним (Наша країна за оцінками 2019 р. посіла 39-е місце у міжнародному рейтингу впливовості з-поміж 80-ти інших держав світу [2]). Отже, вкрай важливим напрямком забезпечення безпеки у зовнішній політиці нашої держави є збереження статусу рівного із провідними країнами світу гравця на політичній арені.

Питання забезпечення національної безпеки України на політичній арені постійно перебуває на чолі суспільно-політичного та наукового дискурсу, про це свідчать публікації під авторством Горбуліна В., Грицяка І., Качинського А., Ліпкана В., Почепцова В., Падеріна А., Стародуб Т., Суходолі О., Чекаленко Л. і багатьох інших дослідників. Долучаючись до обговорення, вважаємо за важливе окреслити власний погляд на питання: “Якими мають бути кроки нашої держави на шляху виходу із «сірої зони» безпеки Європи?”

Обираючи за відправну точку для висування певної гіпотези щодо безпекового пріоритету зовнішньої політики України ми виходили з наступних суджень: по-перше, “зовнішня політика держави визначається безліччю детермінант, включаючи <...> географічне положення країни, потреби забезпечення суверенітету, безпеки тощо” [6, с. 10]. По-друге, сутність політичної безпеки полягає у наявності стійкого політичного суверенітету в межах міждержавних відносин і політичної стабільності суспільства <...> [5, с.73]. По-третє, “інтеграційні процеси кардинально змінюють геополітичне положення окремих країн і цілих регіонів, набувають нових форм” [6, с. 11]. По-четверте, чи питають себе світові лідери, приймаючи певне рішення: “А що про це думає офіційний Київ?”

Отже, висуваємо наступну гіпотезу: Україна ризикує перетворитись із суб'єкта на об'єкт міжнародних відносин, втратити вплив на регіональні та глобальні процеси. Для її підтвердження послуговуємось наступними аргументами:

1. Неспроможність протягом 6-ти років відновити територіальну цілісність та недоторканність міжнародно визнаних кордонів. У 2013 р. Україна посідала 117 місце у рейтингу слабких держав, а сьогодні є 87-ю [7, с. 8].

2. Частка ВВП України у загальносвітовому вимірі станом на 2019 р. становила 0,18% [7, с. 9]. Країна із таким економічним потенціалом в сучасному світі не може претендувати на посилення регіонального статусу, не може впливати на міжнародні «правила гри».

3. Україна дедалі частіше стає заручником процесів та тенденцій, що генеруються іншими країнами (фінансові вливання МВФ, санкції проти Російської Федерації, енергетична залежність Заходу від Росії, тощо). Оцінки поразок у 2019 році: втягування України у внутрішньополітичну боротьбу в США (40%), повернення Росії до ПАРЄ (13%), проведення нормандського саміту (9%), по 4% – неспроможність спинити будівництво Північного потоку-2 та втрата однастайності Заходу у підтримці України [4].

Для набуття статусу «рівного гравця», разом з урахуванням закономірних амбіцій і національних інтересів, Україні треба поступово посилювати конструктивний вплив на загальну ситуацію на глобальному рівні та в регіоні, до якого вона належить. Відповідно ключовими критеріями, що впливають на роль нашої держави у новітній європейській спільноті, є: по-перше, активна участь України у міжнародних безпекових структурах, по-друге, набуття нею ролі регіонального лідера. Зупинимось на аналізі кожного із них.

На нашу думку, безпекова політика Української держави має стати невід'ємною складовою загальної системи безпеки європейського континенту та світу загалом, що передбачає активну участь України у міжнародних безпекових структурах.

Аргументи на користь цього твердження наводимо наступні:

1. В Україні вигідне геополітичне розташування. Переваги потрібно вміти ефективно використовувати для ведення активної зовнішньої політики, адже Україна залишається державою, стратегічно важливою в регіоні і в системі міжнародних відносин.

2. Чимало українських експертів (1/10 частина з опитаних) схиляється до думки, що Україна сприяє посиленню безпеки в Європі та світі, впливає на нову архітектуру безпеки. На думку ж закордонних експертів успішна Україна може мати найбільший вплив у регіоні, зокрема у сфері безпеки (20% опитаних), стане прикладом в Чорноморському регіоні (13%), зможе вплинути на посилення ЄС та Європи в цілому (15%) і зміцнити зв'язки між державами СхП (3%) [1, с. 18,19].

3. В умовах військової загрози питання обороноздатності України та стану її армії стало потужним чинником у формуванні безпекової стратегії не лише її самої, але й Європейського континенту.

4. Курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію отримав підтримку в підсумковій Декларації саміту НАТО (Варшава, 8-9 липня 2016 р.), ухваленій в формі консенсусу 28-ма країнами-членами Альянсу.

5. Україна бере активну участь у місіях ЄС та НАТО, чим позиціонує себе як учасника світової системи безпеки.

Водночас, варто навести аргументи, що ставлять під сумнів вищезазначене, а саме:

1. Україна часто у міжнародній політиці схиляється до поступок, що в умовах Російсько-української війни призводить лише до заохочення агресора.

2. Неспроможність міжнародних організацій ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для врегулювання кризових ситуацій свідчить про вкрай низьку ефективність існуючих глобальних та регіональних безпекових механізмів [8, с. 5].

3. Безпекові ініціативи ЄС “Східне партнерство” не задовільняють повністю інтереси України, оскільки в цьому форматі співпраці не називається джерело загроз – Росія [3].

4. Однією з важливих причин, яку назвав кожен десятий експерт, є брак стратегічної комунікації (як всередині країни, так і з міжнародною аудиторією), неможливість донести свою позицію, а також невміння поєднувати власні інтереси та інтереси інших, враховувати розвиток світу та регіону [1, с.13].

Висловлюємо погляд на розв'язання вищезазначених питань:

1. Україна має докласти значні зусилля для завоювання союзників на політичній арені, адже сама вона є занадто вразливою від зовнішніх впливів.

2. В основу розвитку відносин України із західноєвропейськими країнами повинно бути покладене визнання її важливого геополітичного положення.

3. Чітко окреслити та діями довести світовій спільноті непорушне прагнення України до вступу в ЄС і НАТО і не лише як такої держави, що таким чином шукає захисту, а як держави, що стане плече до плеча з іншими членами цих організацій у захисті своїх та їх безпекових інтересів.

4. Визначення методів роботи з Росією та повернення контролю над територією та кордоном стане індикатором значимості та сили України в очах світової спільноти, а отже і бажання прийняти її в глобальні безпекові структури.

Щодо другого аспекту – ролі України як регіонального лідера, вбачаємо нагальною необхідність побудови чіткої лінії співробітництва з країнами регіону, особливо з тими, що межують з Україною.

Шлях до реалізації цього питання буде доволі складним, оскільки:

1. Окремі політичні експерти висловлюють думку про те, що Україна більше уваги приділяє співпраці з великими державами (США, Канада, Великобританія, Німеччина, Франція), при цьому забуваючи про невеликі країни, які надають теж посильну допомогу Україні (у тому числі країни-сусіди).

2. За оцінкою представників аналітичних центрів, академічної спільноти та журналістів-міжнародників до п'ятірки найбільш ворожих до України країн є Росія (99%), Угорщина (64%), Білорусь (10%) [4].

3. Головування у Вишеградській четвірці у 2016-2017 та 2017-2018 роках припало на Польщу та Угорщину відповідно, які протягом останніх років висували до України низку претензій у двосторонніх відносинах.

Водночас бачимо й позитивні зрушення у цьому напрямку, а саме:

1. Завдяки підтримці у 2014-2015 рр. Словаччини та Угорщини Україна була здатна протистояти натиску Росії в енергетичній сфері.

2. Словацька сторона у відносинах з Україною намагається просувати питання реформи сектора безпеки і оборони.

3. Однією п'ятірки з країн, що дружньо ставляться до України у 2019 р. є Польща (36% експертів схилились до цієї думки). Зауважимо, що торік її не було у п'ятірці, у зв'язку із загостренням українсько-польських відносин [4].

Враховуючи позитивні і негативні ознаки можливості виходу України у регіональні лідери, спробуємо окреслити власні погляди на кроки щодо активізації цього процесу:

1. Співпраця/участь України у регіональних системах безпеки: Балто-Чорноморській, Вишеградській четвірки, Східного партнерства.

2. Політика сусідства не має обмежуватися деклараціями, вона повинна бути спрямована на розвиток стосунків і має передбачати конкретні заходи та проекти, спрямовані на розвиток стосунків із державами-сусідами, давати відповіді на проблемні питання, що історично склались.

3. Включення українських аналітичних центрів, що займаються питанням міжнародної безпеки, до консорціуму аналітичних центрів (наприклад, "Think Visegrad").

4. Організація візитів іноземних журналістів може сприяти посиленню української інформаційної присутності в регіоні та позитивно вплине на поширення правдивої інформації про нашу державу в країнах регіону (особливо актуально в рамках гібридної Російсько-української війни).

Висновки. Для того, щоб Україна не закріпилась «сірій зоні» безпеки Європи на нашу думку необхідно:

1. Стратегічне короткострокове та довгострокове планування зовнішньої політики України з чітким окресленням безпекових інтересів. Уникнення керівництвом держави та її дипломатичною службою інерційної, безініціативної зовнішньої політики.

2. В умовах стійкості до російської агресії в гібридній війні, та створення боєздатної армії практично з нуля Україна повинна позиціонувати себе як контрибутора безпеки. З цією метою наша держава має зосередити зусилля на перетворенні національних силових структур на важливу складову європейської та глобальної безпеки.

3. Зважаючи на триваючі дискусії у середовищі Євроатлантичної спільноти між прихильниками та супротивниками України, необхідно досягти відчутного прогресу у європейській та євроатлантичній інтеграції нашої держави. Така політика має проходити виключно шляхом рівноправного партнерства. Країни-учасниці ЄС та НАТО мають не лише бути стратегічними партнерами, але й гарантами безпеки.

4. Україні слід зосередити зусилля на розширенні кола своїх партнерів у всіх галузях міжнародного співробітництва, що відкриє перед нею нові можливості та зміцнить її незалежність на міжнародній арені. При цьому важливим є відпрацювання двосторонніх документів, які могли б комплексно представити українські цілі та інтереси в міжнародних відносинах за окремо взятим вектором. Особливо необхідно посилити діалог і шукати можливості реалізації спільних ініціатив із сусідніми державами та координуватись у регіональній безпеці.

5. Україна має довести свою користь міжнародній спільноті, зокрема як модель позитивних трансформацій, як елемент посилення регіональної стабільності та безпеки, як модератор у вирішенні конфліктів в інших державах, як чинник стримування Росії.

Одним із першочергових напрямів **подальших наукових пошуків** вважаємо визначення концептуальних підходів до комплексного перегляду законодавства України з питань забезпечення національної безпеки. Перш за все, це зумовлено тим, що законодавчі

акти у сфері національної безпеки не узгоджуються між собою, рішення, які приймаються у сфері національної безпеки, не завжди відповідають політичним рішенням в інших сферах, і навпаки, рішення в інших сферах не враховують прогнозів у сфері НБ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аудит зовнішньої політики України. Рекомендації до стратегії зовнішньої політики України. – Київ: Інститут світової політики, 2016. – 62 с.
3. В рейтингу найвпливовіших країн світу Україна посіла 39 місце між Мексикою та Фінляндією. За рік ми “впали” на шість пунктів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thebabel.com.ua/news/26688-ukrajina-na-39-misci-v-reytingu-nayvplivovishih-krajin-svitu>.
4. Загрози безпеці України та інших країн Східного партнерства. Чим можна відповісти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2378944-zagrozi-bezpeci-ukraini-ta-insih-krajin-shidnogo-partnerstva-eksperti-znaut-cim-mozna-vidpovisti.html>.
5. Зовнішню політику України у 2019 році експерти оцінюють переважно на 3 за 5-бальною шкалою – опитування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://uacrisis.org/ua/74448-foreign-policy-2019-achievements-and-failures>.
6. Косілова О.І. Політична безпека в системі національної безпеки України // Правова інформатика, 2011. – № 1(29). – С.72–78.
7. Основи зовнішньої політики України : підручник / [Ю. В. Пунда, І. П. Козинець та ін.]. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. – 240 с.
8. Оцінка безпекових викликів та їх наслідків для зовнішньої політики України після виборів. – Київ: МЦПД, 2019. – 20 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ БАЛІСТИЧНИХ ШОЛОМІВ В ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ В 2014 – 2018 РОКАХ

Мелькін В.В.

Автор статті розглядає проблему створення і вдосконалення вітчизняного балістичного шолому в період проведення антитерористичної операції (АТО) на Сході України в 2014 – 2018 роках. При цьому основна увага надана створенню бронешоломів виробництва ТОВ “Науково-виробниче підприємство “Темп-3000”, які почали розробку і виробництво вітчизняних захисних засобів броньового захисту військовослужбовців української армії ще з двохтисячних років. Автор підкреслює, що за час проведення АТО в розвитку бронешоломів був досягнутий значний прогрес. Якщо на початку операції вітчизняні бронешоломи за багатьма характеристиками поступалися кращим світовим зразкам, то наприкінці операції вони досягли світового рівня, а за деякими параметрами вийшли вперед.

Ключова слова: засоби індивідуального броньового захисту, бронешолом, захисні матеріали, антитерористична операція.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблемою розробки вітчизняних бронешоломів підприємства промисловості України займалися з перших років її незалежності. Однак на початку цього шляху створити надійні шоломи було дуже складно, незважаючи на те, що в країні був багаторічний історичний досвід. [1, с. 21-23]. Складні соціально-політичні, фінансово-економічні та інші умови в країні обмежували можливості виробників, військових вчених та практиків у вирішенні цих питань.

Однак антитерористична операція, що почалася на Сході України навесні 2014 року, гостро поставила цю проблему. Воїни, які брали участь у ній, опинилися без бронешоломів або були забезпечені лише старими ще радянського виробництва шоломами СШ-68. Цю проблему на початку намагалися вирішити за рахунок прийняття на озброєння бронешолому “Сфера”, розробленого ще в середині дев'яностих років ХХ століття на

комбінаті “Перемога” в місті Ірпінь Київської області. Бронешолом забезпечував захист від куль, випущених з пістолетів і осколків по першому класу за ГСТУ 78-41-004-97 та другого класу за стандартами НАТО STANAG 2920. Він мав велику масу 2,3 кг і був не зручним. Бронешолом мав всередині систему амортизації та не мав пристосування для кріплення до нього приладу нічного бачення, активних навушників, балістичної маски, тобто тих засобів, які дозволяли бійцю активно приймати участь в сучасному загальновійськовому бою.

Значний прогрес в створенні вітчизняних бронешоломів був досягнутий в 2015 – 2017 роках, коли в Україні були створені бронешоломи “Каска-1М” і “Тор-Д” науково-виробничими підприємствами “Темп-3000” і “ЮАРМС” [2; 3; 4, с. 30-32; 1, с. 23-25]. На даний час всі підрозділи, що виконували і зараз виконують бойові завдання в районі проведення АТО і операції об'єднаних сил (ООС) в цілому забезпечені бронешоломами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створенню і вдосконаленню бронешоломів присвячено багато науково-технічних, довідкових, історичних та інших робіт. Серед них безумовний інтерес викликають роботи Ю.В Квітковського [5; 6], А.В. Лисенко [8; 3], С.В. Боброва [2] та ін. В Центральному науково-дослідному інституті озброєння та військової техніки Збройних Сил України у 2017 році виконана науково-дослідна робота, Шифр “Корона”. Проте в ній, як і в роботах, зазначених вище, розкрито технічні аспекти броньових матеріалів, їх технічні характеристики, властивості, структури, способи отримання, але в них процес отримання сучасних засобів захисту голови воїна, або взагалі не показується, або тільки згадується про нього. Недостатня увага приділяється цій проблемі і в ряді статей в інтернеті.

Мета і завдання дослідження – розкрити процес створення та розвитку вітчизняних бронешоломів в період проведення АТО на сході України в 2014 – 2018 роках.

Виклад основного матеріалу. Автор встановив, що в Україні в період проведення АТО проблему забезпечення шоломами воїнів, які брали участь в ній, намагалися вирішити дві фірми: “Темп-3000” та “ЮАРМС”. Однак в гострій конкурентній боротьбі перемогу здобув “Темп-3000”. Він у 2015 році розробив типи “F” та “C” бронешолома “Каска-1М”, які почали надходити на оснащення підрозділів Збройних Сил України, які беруть участь в АТО.

Обидва типи бронешоломів були виготовлені з параарамидної тканини, типу TWARON і призначені для індивідуального захисту голови воїна від ураження кулями короткоствольної вогнепальної зброї, осколків мін і гранат а також холодної зброї. Вони за кулетривкістю відповідають вітчизняним стандартам першого і другого класу, а за захистом від осколків відповідають другому і третьому класам захисту, за стандартами НАТО STANAG 2920 [1, с. 7].

Висока ступінь захисту бронешоломів “Каска-1М” обох типів визначена матеріалами їх виготовлення і досить великою площею захисту. Так бронешолом типу “F” має площу захисту від 12,0 до 14,5 дм², а типу “C” від 9,5 до 11,0 дм² [1, с. 12]. Слід зауважити, що розміри їх площі захисту залежать від розмірів шоломів. Кожний тип має чотири розміри: S, M, L, XL. Найменший розмір S відповідає розміру по окружності голови людини, рівному 52 см, а найбільший розмір XL – 64 см. Обидва типи мають досить високі внутрішні розміри купола бронешолома: по висоті – 175 мм, за довжиною – 280 мм [8; 9]. За площею захисту і за шириною внутрішньої сторони купола бронешолом “Каска-1М” типу “C” приблизно на 9 % менш бронешолома типу “F”. Це пов'язано з тим, що у бронешоломі типу “C” є два вушних вирізи, до яких за допомогою спеціального кріплення можуть встановлюватися навушники.

Зовнішній вид бронешолома “Каска-1М” обох типів представлений на рис. 1.

тип "F" тип "С"

Рис. 1. Зовнішній вигляд бронешолома "Каска-1М" типів "F" та "С"

Кожний тип бронешолома "Каска-1М" має чотирихточкову систему кріплення регульованої підвіски, а також систему амортизації. Остання, разом з демпферами, встановлюється з внутрішньої сторони куполу бронешоломата сприяє зниженню вірогідності отримання травми голови під час удару важким предметом або падіння з висоти.

На бронешоломі "Каска-1М" у визначених типах за допомогою спеціального кріплення можна встановлювати прилад нічного бачення, балістичну маску або забрало, що веде до поліпшення ведення загальновійськового бою.

Найважливішою характеристикою бронешолома "Каска-1М" є його маса, яка залежить від площі захисту і розмірів кожного типу. Так, бронешолом "Каска-1М" типу "F" має масу $1,25 - 1,6 \pm 0,5$ кг, "Каска-1М" типу "С" має масу $1,1 - 1,5 \pm 0,5$ кг. Отже, маса каски типу "С" приблизно на 8 – 9% менше, ніж маса каски типу "F", що пов'язано з наявністю двох вушних вирізів у каски типу "С".

Наш вітчизняний бронешолом "Каска-1М" за такими показниками, як: маса, площа захисту, клас захисту та інші не поступається, а навіть перевершує деякі іноземні бронешоломи. Дані підтверджуються показниками, наведеними в таблиці, взятої з джерел [1, с. 37 - 47].

Таблиця 1. Технічні характеристики бронешоломів

№ з/п	Тип, назва	Країна	Площа захисту, дм ²	Маса, кг	Рівень захисту, клас	Примітка
1	"Каска-1М"	Україна				
	тип "F"		12,0-14,5	$1,25-1,6 \pm 0,05$	1, 1А, 2 II, III А	Балістична маска
	тип "С"		9,0-11,0	$1,1-1,5 \pm 0,05$	1, 1А, 2 II, III А	Балістична маска
3	"Маска-1Р"	Росія	13,0	3,5	III	З забралом
4	"Полімерний шолом"	Росія	12,0	1,4	II	Без забрала
5	"KevlarH-Shell"	Швейцарія	12,0	1,0	II	Без забрала

Як бачимо, з усіх представлених в таблиці бронешоломів, найбільшу площу захисту має наш вітчизняний бронешолом "Каска 1М" тип "F". Кращий за цим показником російський бронешолом має площу захисту 13,0 дм². Але його маса майже в 2,5 рази більше маси наших вітчизняних бронешоломів і становить 3,5 кг, що за медико-санітарними нормами не дозволяє експлуатувати його безперервно протягом тривалого часу. Інший

кращий російський “Полімерний шолом” має площу захисту 12,0 дм² і масу 1,4 кг, але при цьому забезпечує тільки II клас захисту. Він також не має балістичної маски, що також є його недоліком. За критерієм “маса – площа захисту” кращі показники має швейцарський бронешолом “Kevlar H-Shell”. Він має масу всього 1,0 кг при площі захисту 12,0 дм². Але при цьому забезпечує тільки II клас захисту. Він також, як і кращий російський “Полімерний шолом” не має балістичної маски, що знижує його захисні властивості.

Наші вітчизняні бронешоломи пройшли перевірку своїх якостей на Сході України і користуються популярністю у військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в АТО.

Висновки. Отже, у роки проведення АТО на Сході України було досягнуто значного прогресу у галузі створення та вдосконалення сучасних бронешоломів. Кращим бронешоломом на думку автора є “Каска-1М”, що виготовлено на ТОВ “НВП “Темп-3000”. Досвід застосування бронешоломів в зоні проведення АТО дозволив підтвердити найбільш ефективні вимоги до них. Вони зводяться до наступного: бронешолом повинен виготовлятися з новітніх матеріалів, конструкція бронешолома повинна мати хороші ергономічні властивості, мати спеціальну систему регулювання, надійну систему підвіски, систему амортизації та демпферів, мати спеціальні кріплення для приладу нічного бачення, балістичної маски або забрала, навушників. Бронешолом, крім того повинен, забезпечувати необхідний рівень захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мелькін В.В. Засоби індивідуального броньового захисту військовослужбовців: Історія і сучасність. Історичний нарис. Київ. Компринт. 2018. 125 с.
2. Бобров С.В., Білетов В.І., Ворона Т.О. Логістика військ // Оборонний вісник. 2015. №4. 20 с.
3. Як захищена голова нашого бійця? [Електронний ресурс]. – URL: http://na.mil.gov.ua/51501-yak-zahyshhena-golova-nashogo-bijtsya?fbclid=IwAR0bpMd0Qa2RvATMDLU3Wyd18n2s6xd_ayc4aAF1fW9FAHqxtiKrnT [Дата звернення 20 січня 2020 р.].
4. Кузнецов Ю.О. “Дрес-код” для профі. Нова амуніція. // Військо України. 2013. № 9. с. 30-32.
5. Квітковський Ю.В., Василькова К.Ю. Урахування ергономічних показників при конструюванні бронешоломів. Харків. ХНУ ім. Кразіна. 2014. с. 25-21.
6. Квітковський Ю.В., Доронин Е.В., Василькова К.Ю., Іванов О.М. Ергономічні основи конструювання підвіски військових бронешоломів, Харків. ХНУ ім. Кразіна. 2016. с. 94 – 102.
7. Лисенко А.В. Українські шоломи пройшли випробування у Німеччині // газета “Народна армія” від 29 червня 2017.
8. Новопокоління українських шоломів [Електронний ресурс]. – URL: <https://temp3000.com/category/novunu/novepokolinnya-ukrainsrsh-sholomsv/> [Дата звернення 23 січня 2020 р.].
9. Балістичні шоломи [Електронний ресурс]. – URL: <https://temp3000.com/product-category/balistichni-sholomu/> [Дата звернення 22 січня 2020 р.].
10. Закон України від 10.04.2014 №1197-VII “Про здійснення державних закупівель” // газета “Голос України” від 19.04.2014 №78.

СТРУКТУРА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ШТАБУ З ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ІЗ ЗАКЕРЗОННЯ 1944-1946 рр.

Нестеренко Д.М.

Міждержавні переселення людей внаслідок зміни кордонів східноєвропейських держав на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки більше двох десятиліть перебувають у проблемному полі досліджень учених багатьох країн. В

українській та польській історичній науці сталий науковий інтерес викликає взаємоспрямоване масове переселення поляків з Західних областей України в Польщу та українців з етнічних районів Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя в УРСР в 1944–1946 роках, що залишилися у складі Польщі відповідно до політичних домовленостей лідерів країн антигітлерівської коаліції, досягнутих на Тегеранській (1943) і Кримській (1945) конференціях та після укладення угоди між урядом СРСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) про радянсько-польський кордон (1944). Значний внесок в процес її вивчення зробили українські вчені В. Кіцак[3], В. Кислий[2], Т. Пронь[5], Ю. Сорока[8], В. Сергійчук[7], О. Савчук[6]. Зважаючи на достатньо вагому кількість історіографічних праць, ґрунтовність опрацювання проблеми, можна припустити, що нинішній стан досліджень є вершиною наукового й суспільного інтересу до неї. Міжтим, це не применшує необхідності всебічного вивчення чи то переосмислення окремих її аспектів.

9 вересня 1944 р. у Любліні головою РНК УРСР М.Хрущовим та керівником Польського комітету національного визволення Е.Б. Осубкою-Моравським було підписано Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР [3, с.134]. На підставі вищевказаної Угоди РНК УРСР і ЦК КП(б)У 19 вересня 1944 р. прийняли постанову про створення двох від кожної держави Головні представництва з евакуації, штаби яких знаходилися у Любліні (Польща) і Луцьку (УРСР) [7, с. 66]. Очолювали їх головні уповноважені урядів з евакуації громадян. Від Української РСР представництво у Любліні очолював тодішній заступник наркома харчової промисловості УРСР М.Підгорний. Головне представництво у Луцьку очолював В.Цоколь. З боку польського уряду на дані посади були призначені Юзеф Беднаж, який разом з відповідним апаратом знаходився в Любліні, а в Луцьку – Я.Вольський. В їх розпорядження входили районні представництва (або повітові в Польщі) [2, с. 37].

Штат головного уповноваженого представника УРСР у справах евакуації початково складався із семи осіб (окрім заступників), а кожного з районних уповноважених налічував п'ятеро працівників. Пізніше апарат головного уповноваженого було доведено до 48, а в кожному з повітів працювало по 23 службовці. У розпорядженні названих структур були збройні підрозділи та цивільні служби. Уповноважені виконували свої функції у тісному контакті з партійними органами та органами державної влади. Як правило, першими діями районного уповноваженого після прибуття у відведений йому повіт було оповіщення населення про час і умови переселення шляхом розклеювання оголошень, публікацій у місцевій пресі, проведення зборів та інших заходів [6, с. 32].

21 вересня 1944 р. була опублікована інструкція про переселення українців з Польщі – це був своєрідний додаток до угоди, в якому розглядалися фінансові та організаційні питання, безпосередньо пов'язані з реалізацією досягнутих домовленостей. В інструкції йшла мова про те, що право на евакуацію «мають всі особи української, білоруської, російської і русинської національності, котрі забажають переселитися з Польщі на Україну». В тексті самої угоди читаємо: «Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований, ні прямо, ні посередньо» [1, с. 96], але прискорене переселення українців та поляків було в інтересах як радянського уряду, так і ПКНВ. Пояснювалося це прагненням якнайшвидшого закріплення статусу визначених і узгоджених кордонів. Тому вже в самій інструкції було закладено підставу для можливого порушення умови про добровільність. Виявлялося, щозголошення до виїзду могло подаватись як в письмовій, так і в усній формі, щослугувало підставою для складання списків бажаючих покинути рідні терени. Пізніше підстава усного зголошення стала предметом значних зловживань. «Добровільність» часто стимулювалася різними бставинами, зокрема, зруйнованим війною господарством, безземеллям, втратою у родині, а особливо терором з боку польської влади. Люди погоджувалися виїжджати на схід, коли вже нічого іншого не залишалось. Основна ж частина українців не мала ані найменшого бажання покидати свої прабатьківські, обжиті землі та шукати «кращого життя» у Радянському Союзі[4, с. 431]. Почастішали випадки підпалів українських господарств, вбивства українських громадян, викрадення худоби, продуктів харчування, теплового одягу та

ін. Так в листі Є.Болеславу Головний уповноважений уряду УРСР М.Підгорний сповіщав, що за час евакуації з жовтня 1944 р. по 26 лютого 1945 р. було спалено і пограбовано озброєними бандитами із колишніх загонів Армії Крайової, здійснені замаху на працівників райуповноважених з переселення. Характерно, що місцева польська влада ніяк не реагувала на прояви бандитизму, тому українське населення майже не зверталося у відповідні інстанції за допомогою. Якщо і зверталися то чули лише погрози: «Чого ви тут сидите, виїжджайте, інакше ми вас усіх вирижемо» [8, с. 28]. Спираючись на вищенаведені матеріали можна зробити висновок, що під час депортації українців не були виконані умови договору від 9 вересня 1944 р., зокрема майже повністю нівелювались засади добровільності, покладені в основу угоди. Силове проведення депортації призвело до численних випадків грабежу та вбивств. Внаслідок цього постраждали тисячі невинних людей. Ця тема потребує подальшого роз'яснення і всебічного вивчення, адже потрібно більш детально з'ясувати діяльність НКВС з представниками штабу. Та визначити їхню роль з цього питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кабачій Р. Переселення українців з Польщі до УРСР В 1944-1946 рр. очима істориків-українців Польщі та України. Український історичний збірник, Вип. 12, 2009 (Київ).
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10612/50-Kabachii.pdf?sequence=1>
2. Кислий В. Статистика переселенсько-депортаційних процесів в українському середовищі Холмщини, Надсяння і Лемківщини: шлях до радянської України (1944 - 1951рр.)Київ.
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26389/28-Kyslyyy.pdf>
3. Кіцак В. Перший етап депортації українців з Польщі (жовтень-грудень 1944 р.)URL:http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/13873/2/ProcNTShTB_2004v1_Kitsak_V-Pershyi_etap_deportatsii_134-140.pdf
4. КрамарЮ. Особливості депортаційно-переселенських процесів з Польщі до південних регіонів України у 1944-1947рр. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://transinfo.volgograd.ru/~gazeta/2007/5/news_547.htm. 14. ДАЗО. — Ф. 995. — Оп. 14. — Спр. 465.
URL:<http://history.org.ua/LiberUA/978-966-413-261-6/24.pdf>
5. Пронь Т. «1944–1951» Масове переселення українців з Польщі в УРСР 1944–1946 рр.: ключові концепти удокоментованого та історіографічного нарративу.
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85708/07-Pron.pdf>
6. Савчук О. Засади «добровільності» переселенської політики СРСР та Польщі щодо українців 1944–1945р. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 17/2008.
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15365/50-Savchuk.pdf>
7. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі: книжково-журнальне видавництво Тернопіль 1997 р.
URL:http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Tragediya/e_dzherela_Tragediya.pdf
8. Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель 1944-1946 рр. Київ. URL:<http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/9/articles/16.pdf>

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УРСР У ГАЛИЧИНІ В 1939-1941 рр.

Олійник О.В.

З приєднанням у 1939 р. Західної України до Радянського Союзу на території Галичини паралельно з формуванням радянських органів влади, громадських організацій та впровадженням радянської системи медицини розгортає свою діяльність і радянський Червоний Хрест. Дані новостворені червонохресні структури обслуговували інтереси держави і комуністичної партії та були одним з елементів радянзації приєднаних територій, і значно відрізнялись за принципами роботи від побідних організацій в інших країнах світу.

Дана проблема мало досліджена в сучасній українській історіографії. Діяльність Червоного Хреста в період Другої світової війни висвітлювала у своїй дисертації «Український Червоний Хрест в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)» [16] та статтях «Український Червоний Хрест в зоні військових дій та в тилу у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)» [15] і «Форми шефської роботи Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)» [14] М. А. Срібна. Проте, в цих дослідженнях, присвячених всій території України, тільки фрагментарно висвітлюється робота радянських червонохресних структур в Галичині. Особливості функціонування радянського Червоного Хреста у Львові у своїй статті «Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр.» частково розглядає О. Луцький [9].

З просуванням Червоної Армії по території Західної України у вересні 1939 р. з метою надання допомоги радянським військовим під час ведення бойових дій проти залишків польської армії в Галичині розгорнув свою діяльність радянський Червоний Хрест. За роботу в госпіталях під час захоплення даних територій було нагороджено ряд представників товариства, переважно вихідців з Київщини [3].

Разом із процесом радянзації краю розпочалось формування і постійних відділів Червоного Хреста УРСР (Української Радянської Соціалістичної Республіки). Усі ці червонохресні організації створювались за типовим радянським зразком. За своєю структурою новостворені філії товариства на західноукраїнських землях практично не відрізнялися від тих, що функціонували на території решти областей УРСР [13]. Впродовж 1939-1941 рр. в Галичині у відповідності до нового адміністративного поділу також було створено обласні, районні, міські комітети та первинні організації [10; 4; 12, с.59].

Нова влада всіляко намагалась продемонструвати масовість та загальну підтримку радянського червонохресного руху з боку місцевого населення. Дана тенденція чітко простежується у підбитті радянською пресою здобутків у цьому напрямку через рік з часу захоплення Галичини Червоною Армією. Зокрема, у газеті «Вільна Україна», що виходила друком у Львові у випуску за 20 серпня 1940 р. повідомлялось про 994 первинних організацій Червоного Хреста [1].

Крім того, значна частина публікацій розміщених у виданні Червоного Хреста УРСР були присвячені здобуткам відділів товариства у Західних областях радянської України. Прикладом значних успіхів мала стати Львівська область. В одній із публікацій журналу «Червоний Хрест» за вересень 1940 р. стверджувалось: «З кожним днем все більшого розмаху набуває санітарно-оборонна робота у Львівській області. Тут налічується тепер близько тисячі первинних організацій і понад 40000 членів Червоного хреста» [10].

Виходячи навіть з офіційних даних помітно, що діяльність товариства в інших теренах Галичини значно поступалася своїми масштабами Львівській області. Так, до прикладу у Станіславській області створення обкому розпочалось у січні 1940 р., але тільки навесні була розгорнута активна діяльність даної структури. Станом на вересень 1940 р. на Прикарпатті до лав товариства вступило 14 тисяч осіб, зібрано 11140 карбованців членських внесків, що становить 55,7% до річного завдання. «В області тепер налічується 473 первинних червонохресних організації (за річним планом їх повинно бути не менше 650)» [4], що значно менше ніж у Львівській області.

Найшвидшими темпами робота по створенню структур товариства проходила у великих містах, в першу чергу, у Львові. Так, у статті «Попереду Львів» член Львівського обкому Червоного Хреста Г. Ляпін вказував: «У самому Львові до лав товариства вступило понад 30.000 тисяч трудящих. 3.276 склали норми на значок ГСО [10] (Готовий до санітарної оборони – система масової санітарної підготовки населення в СРСР, у яку входив комплекс знань і навичок для надання першої медичної допомоги. Масова санпідготовка населення мала два ступені: програму ГСО для дорослого населення і програму БГСО – будь готовий до санітарної оборони – для школярів [2]). ... При райкомах утворені дружини з робітників підприємств. На заводах і фабриках, в установах і учбових закладах Львова організовано понад 100 постів» [10].

Проте слід відзначити певний розвиток даної організації і в інших містах. Окрім Львова санітарні дружини і школи медичних сестер запасу також були організовані у Станіславі, Бориславі та Коломиї [6]. В Бориславі налічувалось понад 3.000 членів товариства Червоного хреста [7].

Керівництво радянського Червоного Хреста впродовж 1939-1941 рр. прагнуло якнайширше розгорнути свою діяльність на різного роду підприємствах та в установах, що функціонували на території Галичини. До прикладу: «На кафельному заводі ... всі робітники і робітниці вступили до товариства Червоного хреста. ... Членами нашого товариства є також всі працівники головного поштамту... Із 600 чоловік, що працюють у трамтресті 446 вступили у члени товариства, 300 з них навчаються у гуртках ГСО» [10].

Первинні організації товариства також часто створювались у різного роду навчальних закладах. Деякі із них вважались зразковими навіть для всієї території УРСР. Так, зокрема, на дошку пошани у вересні 1940 р. було занесено «Первинну організацію при Тарнопольському державному торговельному технікумі (Тарнопільська область), яка залучила до лав товариства усіх студентів, зібрала повністю членські внески за рік, підготувала на значок ГСО 88 чол. (75 процентів загальної кількості членів організації) і утворила санпост» [3].

В Жовківському районі «почин зробили робітники скляного заводу, які винятковою одностайністю відгукнулися на наш заклик вступити в члени Червоного хреста». В цьому ж районі на маслозаводі червонохресна організація раніше налічувало 10 чоловік, а до вересня 1940 р. зросла до 45 [8]. В Бориславі «на нафтовому промислі №2 – одному найбільших в Бориславі. На цьому підприємстві працює близько тисячі робітників і близько вісімсот з них стали членами товариства Червоного хреста ... на промислі гірського воску, де налічується 400 членів товариства. 30 чоловік склали норми на значок ГСО» [7]. З колективу Станіславської ватно-трикотажної фабрики до лав товариства було залучено понад 200 осіб, зібрано 300 карбованців членських внесків. Організовано три гуртки ГСО і фабричну сандружину [4].

Разом з тим товариство намагалось поширити червонохресну організацію і в якомога більшій кількості районів. Так, у Жовківському районі на вересень 1940 р. існувало 43 первинних організації, в яких нараховується 1500 осіб [8]. У Винниківському районі утворено 28 первинних організацій, в члени товариства прийнято понад 2000 чоловік, 103 особи склали норми на значок ГСО [10]. На території Станіславської області Райкоми Червоного хреста утворені по всіх 39 районах. В Коломийському районі протягом самого тільки липня утворено 18 нових організацій, в Калуському – 10, в Надвірнянському – 8 [4].

Проте, не зважаючи на певні успіхи, був і цілий ряд недоліків, на які вказувала навіть радянська періодика. Так, Сабіна Лебволь, яка входила до складу Жовківського райкому Червоного Хреста, вказувала: «Заходились ми організувати санпости. На скляному заводі, в артілі «Червоний прапор» та на заводі «Волокно» адміністрація виділила кошти на оснащення, але на жаль, оснащення досі не одержано». Крім того, вона зазначала: «Досі ще ми не розгорнули роботу по організації донорства. Тільки 40 процентів допризовників готуються до складання норм на значок ГСО. ... ми не маємо ще потрібної допомоги від місцевих партійних, комсомольських і профспілкових організацій» [8]. Завідуючий військового відділу Станіславського обкому КП(б)У повідомляв про ситуацію на Прикарпатті так: «Дуже повільно проходить організація санпостів. Слабо розгорнута робота в школах. Досі ще не набрала потрібних розмірів підготовка значкістів ГСО 2-го ступеня, а також робота по організації донорства. Не всі районні організації охоплені соціалістичним змаганням» [4].

Іноді навіть радянські органи влади самі ускладнювали діяльність товариства. Так, «в 1939-40 році за рішенням Миської Ради депутатів трудящих від Обкому Червоного Хреста було відібрано будівлю по вул. Леніна № 107, яка була збудована на кошти Товариства Червоного Хреста...» [5, арк. 93].

Також варто враховувати те, що більшість даних про радянський червонохресний рух на території Галичини в 1939-1941 рр. імовірно значно завищені. В умовах тоталітарної системи добровільність членських внесків, як і самої участі в даній організації, є сумнівно, оскільки їх членом повинен був бути практично кожний працівник. О. Луцький, аналізуючи роботу таких структур у Львові в період радянської окупації, вказував, що їхні членські внески фактично довершували список поборів з місцевого населення. І хоча більшість членів тільки номінально числилися в цих товариствах, які набули характеру державних установ, їхнє керівництво така обставина мало турбувала, для нього головним було кількісне розширення складу [9]. Саме масова кампанія залучення цивільного населення до справи зміцнення санітарної оборони передбачалась новим статутом (затвердженим у лютому 1941 р) Союзу Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця Радянського Союзу, частиною якого було Товариство Червоного Хреста УРСР [14, 15].

Червоний Хрест та інші добровільні організації залишався ще однією структурою комуністичної системи, яка з одного боку могла розраховувати на підтримку своєї діяльності, а іншого, як і цілий ряд подібних організацій, виконувала прийняті «партією» рішення [11, арк.42].

Отже, впродовж не тривалого періоду своєї діяльності на території Галичини радянський Червоний Хрест зміг досягти певних успіхів в розбудові структур товариства від обласних комітетів до локальних первинних організацій. Дана організація впродовж 1939-1941 рр. намагалася залучити до своїх лав якомога більше місцевого населення. Проте, початок німецько-радянської війни призупинив подальше розгортання червонохресної структури в межах краю. Крім того, примусово-добровільний характер членства у товаристві робив участь у діяльності організації формальністю, не викликаючи ніякого ентузіазму з боку населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. 994 первинних організацій Червоного хреста. *Вільна Україна*. 20.08.1940. Режим доступу: <https://zbruc.eu/search/node/%D0%92%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%5D%2020.08.1940> <https://zbruc.eu/node/40657>. (дата звернення 23.03.2020).
2. Большая Медицинская Энциклопедия (БМЭ)/ под редакцией Петровского Б.В., 3-е издание, онлайн версия [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://бмэ.орг/index.php/%D0%93%D0%9E%D0%A2%D0%9E%D0%92_%D0%9A_%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%9E%D0%99_%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%9D%D0%95. (дата звернення 9.05.2018).
3. Відмінники санітарної оборони. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 7.
4. Глотов О. Червонохрестівці Станіславщини. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 4-5.
5. Довідки, звіти працівників відділу, міськкомів партії, добровільних і спортивних товариств, про працевлаштування демобілізованих офіцерів, черговий призов в ряди Радянської Армії, роботу добровільних товариств сприяння армії, авіації і флоту, протиповітряної та хімічної оборони, Червоного Хреста, фізичної підготовки молоді та ін., 09 січня 1948 – 20 листопада 1948 р. ДАЛО (Державний Архів Львівської Облaсті). Ф. п-3. Оп. 2. Спр. 684.
6. Знаменна річниця. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 1
7. Істер Л. На Бориславських промислах. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 6.
8. Лебоволь С. В сільському районі. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 2-3.
9. Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2006. Збірник 7. С.89-119. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/38392558.pdf>. (дата звернення 20.03.2020).

10. Ляпін Г. Попереду Львів. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 2.
11. Матеріали до протоколу № 4 (пункти 1-76) засідань політбюро ЦК КП(б)У, 20 липня – 10 серпня 1940 р. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф.1. Оп. 6. Спр. 620.
12. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
13. Слідами наших виступів. *Червоний Хрест*. 1940. Вересень. (№9). С. 17.
14. Срібна М. А. Форми шефської роботи Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Архіви України*. 2013. № 2. С. 79-87. Режим доступу: https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2013/05.pdf (дата звернення 24.03.2020).
15. Срібна М.А. Український Червоний Хрест в зоні військових дій та в тилу у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 66 (№11). С. 150-155. Режим доступу: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=85>. (дата звернення 24.03.2020).
16. Срібна М. А. Український Червоний Хрест в роки Другої Світової війни (1939-1945) : автореф. дис канд. іст. наук : 07.00.01 / М. А. Срібна ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 20 с.

ТРИЗУБ НА ФІЛАТЕЛІСТИЧНИХ ВИПУСКАХ УКРАЇНИ

Орехова С. Є.

Державний Герб Тризуб має тисячолітню історію – перші його зображення датуються Х ст. і це був знак правителів Київської Русі – князівського роду Рюриковичів. Тризуб зустрічався також на монетах київських князів Володимира Святославича, Святополка, Ярослава Мудрого. У 1918 р. за пропозицією М. С. Грушевського, видатного українського історика та Голови Центральної Ради Української Народної Республіки Тризуб було затверджено державним гербом УНР. Тризуб із перехрещеною середньою гілкою було затверджено у 1918 р. емблемою Українського чорноморського флоту. У 1939 р. Союз Карпатської України прийняв тризуб із хрестом як свій офіційний герб. Остаточою 19 лютого 1992 р. Верховна Рада України затвердила своєю постановою Державний герб незалежної України. Ним став золотий Тризуб на синьому щиті – національний символ українців часів визвольних змагань ХХ ст.

Метою даної розвідки є аналіз поштових випусків із зображенням Герба України, які сформували українське марковидавництво у період визвольних змагань.

Монетарна вітчизняна система формувалась у буремні 18 роки ХХ ст. Національні гроші склалися із банкнот, зокрема п'яти дрібно номінальних купюр: 10, 20, 30, 40, 50 шагів, які згодом почали виконувати роль поштових марок, відомі як «марки-гроші» [6, с. 132]. Марки-гроші надійшли до обігу у квітні 1918 р. Їхні малюнки були створені Георгієм (Юрієм) Нарбутом (30, 40 і 50 шагів) та Антіном Середою (10 і 20) шагів. Сюжети малюнків: тризуб на фоні стилізованого зображення сонця від якого йде проміння на землю (10 шагів); селянин із косою і зображенням тризуба (20 шагів); алегорія «Молода Україна» – дівчина у вінку (30 шагів); тризуб з рослинними орнаментом довкола нього, унизу праворуч – два схрещені поштові ріжки (40 шагів); номінал «50 шагів», обрамований рослинним орнаментом у вигляді вінка з двома схрещеними поштовими ріжками у верхній його частині (50 шагів). Надруковані на тонкому картоні із зубцівкою 11½. У друкарському аркуші 400 марок, розміщених у 4 секторах по 100 (10x10) марок у кожному. Наявні на тонкому картоні жовтуватому (виготовлені у друкарні В. Кульженка, Київ) та білому (на думку багатьох колекціонерів – імовірно надруковані у друкарні Одеси). На зворотному боці кожної купюри був нанесений тризуб і текст, який підтверджував її легітимність: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». Напис із зображенням тризуба над ним – у рамці з двох ліній (10, 20, 30 шагів) та з однією лінією (40, 50 шагів) [1, с. 9]. Поштові марки, що надійшли в обіг з 18 липня 1918 р., виготовлялися з тих самих друкарських форм, що й марки-гроші.

Відомий український професійний колекціонер В. Фурман досліджує поштові випуски Української народної республіки. У своїх працях дослідник акцентує на певних технологічних, економічних, атрибутивних функціях марок-шагівок [7].

Як головний елемент зображення на тлі поштової марки тризуб було відображено на поштових випусках ЗУНР. У травні 1919 р. було видано дев'ятнадцять поштових марок ЗУНР, але лише частина з них потрапила до поштового обігу. До тепер перші українські поштові марки доби визвольних змагань 1917–1921 рр. є невичерпним джерелом для досліджень [4;6].

Поштові марки УНР і ЗУНР не були єдиною поштовою продукцією, яка використовувалась для забезпечення поштової комунікації у добу визвольних змагань. Так, у технологічному обігу та у резерві знаходились значні залишки поштових марок Російської імперії. Замінити їх одночасно у всіх структурних підрозділах у поштово-телеграфних округах Міністерства Пошт і Телеграфів було неможливо, а виконувати зобов'язання перед потенційними користувачами пошти – необхідно. Єдиним вірним рішенням технологічних проблем у так званому «маркованому голоді» пошти було використання марок Російської імперії із нанесенням надруку (провізорії). Відповідно до наказу від серпня 1918 р. на поштові марки слід було нанести зображення Державного герба України – «Тризуб» – таким чином, щоб закрити двоголового російського орла [5, с. 25]. Таке рішення надавало можливість вирішити складні господарські проблеми: по-перше – технологічні, продовжувати надавати поштово-телеграфні послуги; по-друге – економічні, аби попередити зловживання із поштовою продукцією (з 1 вересня 1918 р. поштові марки Російської імперії без надрукованого тризуба вважались недійсними). Крім того, це рішення уособлювало зовнішньополітичні та національно-політичні принципи, за якими Україна позиціонувала свою політичну суб'єктність.

Початковий досвід побудови логічних концепцій впровадження та систематизації українських провізорій 1918 р. відзначений працями Є. Вирового, І. Булата, Р. Зайхтера, А. Арнольда, Ф. Чучина, В. Забіяки та ін.

Надруки тризуба надають привабливого розмаху українській філателії. Вони відтворюють герб України, який зображений різними спробами, що забезпечує дослідникам слушну можливість ототожнення з місцевостями, де ці надруки були виготовлені (іноді і підроблені, що підривало фінансовий стан) та використані у поштової справі. Тобто кожний тип надруку мав свою регіональну специфіку.

Нанесення надруку на марки, а саме – уведення до поштового обігу провізорій, було доручено проводити губернським поштово-телеграфним конторам у чотирьох діючих на той час в Україні поштово-телеграфних округах: Київському (п-т. о) – (Київська, Волинська і Чернігівська губернії), Харківському (п-т. о) (Харківська губернія), Катеринославському (п-т. о) (Катеринославська і Полтавська губернії), Одеському (п-т. о) (Херсонська губернія) і Управлінню Подільськими поштово-телеграфними установами (Подільська губернія). Провізорії виготовляли як високим і літографічним друком у друкарнях, так і ручними штампами з використанням доступних технічних засобів (з металу, гуми або дерева). Фарба переважно була фіолетовою або чорною, хоч уживалася й інших кольорів, зокрема червоного, синього, коричневого та зеленого. Складні умови здійснення надруків спричинили появу різних хиб друку, зокрема переверсток, зсувів, подвійного друку та ін. Це зумовило велику різноманітність типів і графічного виконання надруківок.

Аналізуючи провізорії періоду 1918 р. слід зробити короткий огляд існуючих видів надруку українського герба за поштово-телеграфними округами.

1. Київський п-т.о. Три різних зображення тризуба вживалися Києві для надруків на марках. Для типів I і II застосовувалися гумові ручні штампи, що використовувалися поодинокі для надруків на марках із номіналами як у копійках, так і в рублях та по кілька зображень на одному штампі – для надруків на марках із номіналом у копійках. Надрук типу III здійснювався літографським способом на марках із номіналами як у копійках, так і в рублях. Для типу I застосовувався зазвичай фіолетовий колір, хоч відомі також надруки чорні,

сірі, зелені і сині. Колір надруків типу II також переважно фіолетовий, однак частково застосовувалися синій, фіолетово-чорний та червоний кольори. Для літографського надруку типу III застосовувався головним чином сірого, червоно-коричневого та зеленого кольорів.

Надруки II типу підрозділяються на дев'ять підтипів. Надруки цього типу здійснювалися на значній кількості марок із номіналами в копійках. Відбиток ручного штампу мав зображення тризубів п'яти підтипів. На всіх марках з номіналами у рублях надруки здійснювалися поодинокими гумовими штампами.

2. Харківський п-т. о. Надруки цих тризубів здійснювалися металевим ручним штампом, що мав п'ять зображень тризубів – для марок копійчаних номіналів, а три – для марок із номіналами в рублях.

Колір надруків був чорний, однак можна вирізнити три види цієї фарби. Реальні надруки темного кольору, глянуваті, що часто проступають на зворотний бік марки олійно-жовтим зображенням. Матові зображення надруків, що загалом справляють враження менш інтенсивно вкритих фарбою і котрі не проглядаються на зворотному боці марки, застосовувалися пізніше. Тип I – це надрук малого тризуба, що здійснювався на марках із номіналами в копійках, ручним штампом із п'ятьма зображеннями тризуба. Тип II – надрук більшого за попередній тип тризуба, що здійснювався на марках із номіналами у рублях, вертикальним ручним штампом із зображенням трьох тризубів. Тип III – значно більший за розміром надрук тризуба – здійснювався на марках із номіналами із трьома зображеннями тризуба по вертикалі.

3. Катеринославський п-т. о. У цьому регіоні уживалися два типи надруків, обидва здійснювалися гумовими штампами вручну. Надрук малого тризуба, що здійснювався по п'ять зображень одночасно, застосовувався на марках, що мали номінали в копійках. Він був чорного кольору, однак відомі фіолетові та червоні надруки на зубцьованих марках номіналом 1 копійка та зубцьованих марках номіналом 10 копійок (вони є рідкісними). Великий тризуб у рамці, чорного кольору надрук на марках яким здійснювався вручну по одній штуці, уживався для марок із номіналом в рублях.

Мережа поштово-телеграфних установ Полтавської губернії входила до складу Катеринославського поштово-телеграфного округу. Для цього регіону застосовувалися надруки двох різних типів – малих, намальованих двома лініями зображень тризубів.

Тип I надруків здійснювався штампами із зображеннями тризубів поодиноких, по п'ять або двадцять п'ять одиниць – на марках із номіналами в копійках. Штампи із зображенням одного тризуба вживалися для надруків на марках із номіналами в рублях. Фарба для надруків уживалася у кольорах – фіолетова (найпоширеніша), чорна (рідше) та синьо-зелена (рідко). Тип II надрубів тризуба здійснювався штампом з поодиноким зображенням чорною фарбою на марках з номіналами як у копійках, так і в рублях.

4. Одеський п-т. о. У даному регіоні вживалися шість різних надруків. Типи I–III виготовлялися у друкарні, а типи IV–VI – металевими ручними штампами. Колір надруків чорний. Надруки типів I–III застосовувалися лише на марках із номіналами в копійках, а типів IV–VI були призначені для вживання лише на марках із номіналами в рублях. Однак для задоволення філателістичних потреб застосовувалися також для марок багатьох номіналів у копійках. До типу V відносяться надруки з чотирьох різних підтипів, а тип VI – із двох.

5. Подільський поштово-телеграфні установи. Найбільш складний регіон щодо класифікації надруків тризубів. Очевидно надруки здійснювалися в багатьох містах, де бракувало будь-якого обладнання чи готових матеріалів для виготовлення ручних штамів. Найпоширенішим придатним для використання матеріалом було дерево, тому зображення тризуба змінювалося при використанні внаслідок пересихання або розламування ручних штамів. Другим з найпоширенішим матеріалів була гума, хоча для виготовлення кількох ручних штамів використовували метал.

Усі надруки Поділля здійснювалися поодинокими ручними штампами, а оскільки вони були примітивними і недовговічними, ідентифікувати ці типи досить складно.

Величезна кількість надруків – наслідок поступового зношування дерев'яних штампів, які періодично мали замінюватися новоствореними для надруків тризуба.

Для всіх подільських надруків уживалася чорна або сіро-чорна фарба, більшість з них люмінесціюють в світлі ультрафіолетового проміння. Відомі понад 60 різних надруків з подільського регіону. Багато з цих надруків є надзвичайно рідкісними.

б. Місцеві надруки. Надруки, що здійснювалися на місцях – у містах (Житомирі, Чернігові, Херсоні) та містечках надають можливість привабливого дослідження зображень тризуба. Для надруків тризуба вживалися найрізноманітніші типи ручних штампів з одиничними його зображеннями. Винятком з цього є надруки тризуба, здійснені в Херсоні, які ймовірно виготовлялися за допомогою певного друкарського приладдя, а також два накреслених ручкою від руки тризубів в Новобілиці (Могилевська губернія, нині міський р-н у складі м. Гомель, Білорусь) та Новозибкові (Чернігівська губернія, з 1919 р. Гомельська губернія, нині Брянська обл., Росія).

Місцеві річні штампи із зображенням тризуба виготовляли із дерева, металу та гуми. Кольори уживаної фарби різноманітні: фіолетовий, фіолетово-чорний, сірий, чорний та червоний. Ці типи надруків є дуже рідкісними.

Залежно від засобу виготовлення та малюнка тризуба дослідником М. Крамаренко каталогізовано 6 типів провізоріїв, з них 39 типів варіантів зображень тризуба та 1917 різновидів [3, с. 97–101]. Отже, провізорії українського уряду були зроблені на марках Російської імперії: а) поштових – за 23 номіналами (загалом 41 вид: беззубцові та зубцові, різні номінали та роки випуску); б) ощадних – за 3 номіналами (1, 5, 10 коп.); крім того, на перших поштових марках РРФСР «Рука з мечем, що розрубє ланцюг» – за 2 номіналами (35, 70 коп., випуск 7 листопада 1918 р.). Кампанія по нанесенню надруків українського герба на російські марки офіційно була закінчена у вересні і з 1 жовтня 1918 р. на територіях під владою Української Держави. Легітимними у поштовій справі були тільки «марки-шагівки» та провізорії.

До речі, до історії українського поштівництва увійшли й провізорії 1992–1995 рр. В період становлення поштового зв'язку незалежної держави надрук герба України позначали на поштових марках і повністках СРСР (наказ від 25.03.1992 р. №52 Державного комітету України по зв'язку «Про введення в обіг стандартних марок із надпечаткою») [2, с. 140].

Отже, протягом усіх періодів поштові випуски із зображенням тризуба завоювали прихильність серед європейських, українських колекціонерів, стали об'єктом дослідження та каталогізації. Відображення тризуба на поштових випусках – це підґрунтя класичної української філателії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехтір В. Г. Про марки-гроші й поштові марки / В. Бехтер // Філателія України. – 2003. – №4(42). – С. 9.
2. Бехтір В. Г. Каталог поштових марок України. Київ : Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта». 1997. – 176 с.
3. Крамаренко М. А. Украина. Каталог почтовых марок 1866–2010 / М. А. Крамаренко. – Донецк, «Новый мир», 2011 – 336 с.
4. Орехова С. Є. Поштові марки Західно-Української Народної Республіки 1918–1919 рр. в історико-культурологічній парадигмі / С. Є. Орехова // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Вип. 29 Рівне : РДГУ, 2019. С. 60 – 71.
5. Орехова С. Є. Українське поштівництво за часи визвольних змагань 1918-1920 рр.: історичний наратив національного марковидання / С. Є. Орехова // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». Серія: Історичні науки» № 6 (164) 2019. – С. 23–31.
6. Орехова С. Є. Ювілей поштових «марок-шагівок» Української Народної Республіки (особливості монетарної політики) / С. Є. Орехова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія / за заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2015. – Вип. 10. – С. 106–117.

7. Фурман В. Общегосударственные стандартные почтовые марки Украины / В. Фурман. – К.: «Видавництво «Марка України», 2003. – 224 с.

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1990-Х РОКАХ

Пістелева Д.В.

Проголошення Незалежності в Україні внесло серйозні зміни в повсякденне життя мільйонів людей. Рішення Верховної Ради України в серпні 1991 року було закономірним результатом багаторічної боротьби українського народу за власну державність. Цей день відкрив нову сторінку в історії України, знаменував початок важкої, кропіткої і довготривалої боротьби за утвердження української незалежності. Проте, вже на час проголошення незалежності, Україна виявилася немічною і деформованою в економічному відношенні, в якій швидкими темпами відбувався спад виробництва і наступала всеохоплююча економічна криза. Саме економічна складова та соціальна політика найпомітніше впливали на повсякденне життя українського населення.

У жовтні 1991 р. Верховна Рада України розглянула «Основні напрями економічної політики в умовах незалежності». Тут проголошувалося, що розвиток галузей соціальної сфери (охорона здоров'я, народна освіта, культура) здійснюватиметься на базі одночасного зростання обсягів фінансування цієї сфери за рахунок усіх джерел. Для задоволення найважливіших соціальних потреб членів суспільства в послугах планувалося розробити та впровадити у практику формування місцевих бюджетів фінансові нормативи, які мали створити умови для забезпечення населення гарантованим мінімумом споживання послуг невиробничої сфери. Планувалося повніше задоволення потреб населення в освіті та послугах культури. Наголошувалося, що незалежність України вимагала підвищення як освітнього й культурного потенціалу народу, так і структурних змін системи вищої освіти, що повинні визначатися передусім зрушеннями в народногосподарській структурі [6, с.25].

Формування державних інститутів в Україні відбувалося в умовах, коли не одне покоління українців прожило в стані бездержавності, російсько-радянської імперської ідеології, репресивної деінтелектуалізації суспільства. Багатовікові асиміляційні впливи зумовили різномірне нашарування «російськості» в українському суспільстві, хоча національна основа народу залишилася здоровою і життєздатною. Звичайно, необхідних знань і вмінь, досвіду у керівництві України, очолюваного Леонідом Кравчуком, не вистачало [2, с.241].

В наслідок, названих вище причин, інфляція в 1991 році зросла до 2000%, а в 1993 році вже становила 10155% і у 1994 році впала до 401%, хоча щорічний рівень був значно вищим – 890%. Лише 1993 рік оптові ціни зросли у 92,7, а роздрібні – у 63,9 разів. При цьому грошові доходи населення підвищились лише у 26,5 разів [8, с.11].

В умовах поглиблення економічної кризи на початку 90-х років ХХ ст. соціальна політика держави здійснювалася за залишковим принципом, не мала цілісності, комплексного підходу, не існувало дійового контролю за її втіленням. Лише у грудні 1993 р. було ухвалено Концепцію соціального забезпечення населення України, у якій передбачалося, що соціальне забезпечення поширюється на громадян, які працюють за наймом, членів їхніх сімей та непрацездатних осіб. У 1991–1994 роках в Україні спостерігалася проблема відносно тривалої затримки платежів. У деяких випадках затримки у виплаті заробітної плати сягали майже року, що призводило до зниження рівня життя населення, зростання кількості правопорушень, головною метою яких було незаконне отримання матеріальних благ [7, с.82].

Розвиток «тіньової» економіки став однією з причин недоотримання бюджетом країни досить значних коштів. Водночас в умовах недосконалого податкового законодавства та

систематичної невивлати працівникам заробітної плати вона стала одним із засобів підвищення прибутків як пересічних громадян, так і олігархічних кланів [6, с.56].

Особливого поширення набуло хабарництво. Під гаслом ринкових реформ відбувалося масове пограбування народу. І більше того – внаслідок цих реформ була створена система виробничих відносин і механізм функціонування економіки, які не забезпечували Україні піднесення, вихід її в число передових, розвинених країн, а навпаки, перетворювали з відносно індустріально розвинутої країни на відсталу, та ще й з економікою сировинної спрямованості. Замість підвищення ефективності економіки відбулося її різке падіння, замість економічного зростання – нечуваний спад виробництва, замість науково-технічного розвитку – руйнування високотехнологічного виробництва, швидкий знос і моральне старіння основних фондів, велика втрата першокласних фахівців і вчених. Посилення кризових явищ в економіці України на початку 90-х років ХХ ст. сприяло зниженню об'єктивних показників рівня життя населення та поширення самоідентифікації громадян як бідних мешканців держави, які не мають впевненості у майбутньому [7, с.83].

Водночас протягом 90-х років ХХ ст. було зафіксовано падіння показників рівня життя сільського населення України. Паювання або акціонування майна колгоспів і радгоспів впродовж 90-х років ХХ ст. не вирішило основного питання: виробничих відносин між державою і сільськогосподарськими підприємствами та виробничих відносин всередині останніх. Селяни призвичаїлися до виконання обмежених трудових операцій на основі поділу праці. Окрім того, демографічна структура сільського населення характеризувалася переважанням людей старшого віку. Зрештою, організація приватного господарства потребувала відповідної машинної техніки, яку не виробляла промисловість. Через це в 1993 р. в Україні налічувалося тільки 14,6 тис., а в 1998 р. 35 тис. фермерських господарств. З викладеного можна виділити головне – відсутність для працюючих у колективних господарствах матеріальних і моральних стимулів до праці. У державному й колгоспному секторах аграрного виробництва мотивація до праці залишалася незадовільною. Заробітна плата селян залишалася найнижчою в народному господарстві України. У кризових умовах більшість господарств неспроможна вчасно виплачувати заробітну плату. [6, с.30].

Мільйони людей опинилися на межі зубожіння. Були повністю «з'їдені» інфляцією ті скромні заощадження, які громадяни тримали в ощадних касах. Цей процес населення справедливо розцінювало як відкритий грабунок. Швидко знижувалась купівельна спроможність населення. На таких умов навіть середня заробітна плата нездатна була забезпечити прожиткового мінімуму.

Прогресуюче зубожіння основної маси населення при колосальній концентрації коштів та майна в руках нечисленних скоробагачків засвідчувало явну неспроможність усіх державних інститутів регулювати здійснення ринкових перетворень. Це негативно позначилося й на державному процесі. Соціальна поляризація стимулювала економічну стагнацію, гальмувала демократичні перетворення і нагромаджувала в суспільстві вкрай небезпечний протестний потенціал. [4, с.29].

Отже, як ми бачимо загострення соціальних проблем, котрі тягнули за собою дестабілізацію політичної ситуації в країні, зростання незадоволення багатьох верств населення діями влади та впровадженням невдалих економічних реформ впливали на погіршення умов повсякденного життя населення України. Отримавши незалежність владна верхівка країни розпочала фактично заново створювати державу і реформувати економіку. Але перехід від радянської планової централізованої економіки і формування засад демократії в державному управлінні ускладнювався майже повною відсутністю еліти, яка вміла і прагнула швидко і ефективно вийти з кризи. Соціально-економічні перетворення доби перебудови вкрай негативно відбивалося на матеріальному становищі багатьох громадян України, до сфери «тіньової» економіки втягувалися жителі практично всіх регіонів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардашевська Ю.І. Вплив соціально-економічних реформ на повсякденне життя міського населення України в період перебудови (1985-1991 рр.). Наукові записки. Серія: Історичні науки. Кіровоград, 2014. Вип. 19. С. 155–159.
2. Даніленко В. М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.
3. Декларація прав національностей України: постанова Верховної Ради України від 01.11.1991 № 53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (дата звернення 30.04.2020).
4. Кульчицький С. В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття. УІЖ. – 2001. № 4. С. 3-41.
5. Кучма Л.Д. Вірю в український народ. Київ, 2000. 504 с.
6. Ніколаєць К.М. Соціальна політика в Україні (у 90-х роках ХХ ст.). Монографія. Київ, 2016. 296 с.
7. Ніколаєць К.М. Рівень життя населення України у 90-х роках ХХ ст. Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2013. № 29. С. 81-86.
8. Панасюк Б.Я. Формування державної системи економічного прогнозування і планування. Банківська справа. 1995. № 2. С.11.
9. Про громадянство України: закон України від 08.10.1991 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12> (дата звернення: 03.05.2020).
10. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1427-12> (дата звернення: 29.04.2020)

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗРОБІТНИХ В УСРР У 1920-Х РР.

Прилипко Р.Д.

Невід’ємною складовою розбудови незалежної Української держави є створення системи соціального захисту населення як одного з основних показників суспільного добробуту населення. Реформування цієї системи в сучасних умовах ринкових трансформацій нерозривно пов’язане з пошуком нових моделей соціального захисту, які здатні зберегти певні стандарти рівня і якості життя населення разі соціальних ризиків. Визначення раціональних шляхів побудови ефективної системи соціального захисту населення в Україні неможливе без звернення до історичного досвіду. Важливим для розуміння форм і методів організації соціального захисту є 1920-ті рр. Незважаючи на певні прорахунки, класовий підхід, не завжди раціональні методи боротьби із соціальними ризиками, більшовикам в означений період все-таки вдалося сформувати основні підвалини соціального захисту. Вивчення організації матеріального забезпечення безробітних як елементу соціального захисту населення УСРР в умовах нової економічної політики, маючи соціально-політичне та практичне значення, є метою даної розвідки.

Розробляючи заходи боротьби з безробіттям радянсько-партійне керівництво пересвідчилося, що єдиним виходом із ситуації в умовах складного фінансово-економічного становища держави має стати запровадження соціального страхування від безробіття. Це рішення знайшло відображення у постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1922 р. [4, с.287]. Законодавчо соціальне страхування від безробіття на території УСРР в період НЕПу було започатковане значно раніше, Постановою РНК УСРР від 11 листопада 1921 р. Згідно нормативних положень правом на допомогу могли скористатися колишні наймані працівники, що підлягали соціальному страхуванню і були зареєстровані в місцевій біржі праці чи професійній спілці [5, ст.671].

В той же час, недостатність фінансів, що знаходилися у розпорядженні страхових фондів на початковому етапі, змушувала владу обмежувати категорії осіб, які могли б

претендувати на отримання допомоги. За спільною інструкцією Південбюро ВЦРПС, уповноваженого наркомату праці та наркомату соціального забезпечення від 24 травня 1922 р. страхування від безробіття поширювалося лише на кваліфікованих працівників. Інші робітники та службовці могли претендувати на отримання допомоги лише після трьох років безперервного стажу роботи на даному підприємстві[7, с.103]. Вимога стажу не стосувалася інвалідів IV-VI груп перед призначенням пенсії у зв'язку з інвалідністю[12, с.115], осіб розумової праці високої кваліфікації (агрономів, вчителів, інженерів, педагогів)[15, с.147]. За інструкцією Головного управління соціального страхування УСРР від 18 червня 1923 р. під опіку соцстраху попадали також такі категорії як неповнолітні, жінки із дітьми до 3 років або одинокі жінки з дітьми до 14 років, демобілізовані червоноармійці[15, с.221]. За правилами ВУРСС від 14 грудня 1927 р. обов'язковою вимогою для отримання статусу безробітного було членство у профспілках[16, с.21].

В період суцільної колективізації право отримувати допомогу з безробіття за рахунок страхових коштів було надане й окремим категоріям сільськогосподарських робітників[2, с.93]. В першу чергу це стосувалося найманих працівників селянських господарств промислового типу та колгоспів. Допомога при цьому виплачувалася лише тим, хто не мав власного господарства. Такий крок влади переслідував, передусім, політичну мету, основним завданням якої було поглиблення розшарування серед сільських товаровиробників та примушування їх вступати до колгоспів.

Виплата допомоги безробітним здійснювалася із спеціального страхового фонду «В», кошти до якого сплачували роботодавці. При цьому внески нараховувалися на працівників, які відпрацювали на підприємстві не менше 12 днів. Визначення розмірів внесків покладалося на союзне керівництво соцстраху і затверджувалося постановами ЦВК та РНК СРСР, які дублювалися в союзних республіках. Ставки внесків не були постійними і протягом 1920-х рр. неодноразово змінювалися. Спочатку за постановою РНК УСРР від 10 лютого 1922 р. їх розмір визначався на рівні 2,5 % фонду заробітної плати[20, Ст.108], а з 1 березня 1923 р. для підприємств усіх форм власності і незалежно від ступеня шкідливості та небезпеки був знижений до 2%[15, с.62–63]. Крім того, протягом 1922–1926 рр. фонд для виплати допомоги безробітним поповнювався за рахунок штрафів за порушення діючого трудового законодавства[22, арк.8]. З ініціативи народного комісаріату соціального забезпечення з метою стимулювання дотримання роботодавцями правил з техніки безпеки та виробничої санітарії, в УСРР запроваджувалися заохочувальні тарифи, що зменшували розміри внесків, але не більше ніж на 25%[6, с.1].

Прагнучи перекласти фінансовий тягар виплат на приватні підприємства, за рекомендацією радянсько-партійного керівництва, органи соцстраху нерідко встановлювалися пільгові тарифи для державних підприємств, установ, організацій 17%[23, арк.114]. Так, у першій половині 1920-х рр. із великих державних промислових підприємств УСРР за пільговими ставками сплачували внески: 2 заводи тресту «Донвугілля», 7 заводів Південного машинобудівельного тресту, 8 заводів тресту «Південьсталь», а також «Хімвугілля», «Укртрестсельмаш», «Транспорткоп», гірничі підприємства каолінового комбінату, Київський металотрест, Штерівський динамітний завод та підприємства електротехнічної промисловості[24, арк.1]. Інколи, особливо на початковому етапі, державним підприємствам, за рішенням РНК УСРР списувалася заборгованість перед соцстрахом або надавалися кредити для сплати внесків. Подібна практика не лише відіграла роль антиреклами для інших платників внесків, але й негативно позначилася на фінансовому становищі соцстраху. Такий висновок зробила комісія РСІ УСРР, яка здійснювала перевірку у 1922/23 операційному році[25, арк.15 зв.].

Складний фінансовий стан фонду безпосередньо позначився і на розміру допомоги із безробіття. За інструкцією ГУСС УСРР від 25 травня 1922 р. обсяг виплаченої допомоги встановлювався на рівні мінімальної заробітної плати для кваліфікованих робітників та від 1/3 до 3/4 для інших працівників. У разі нестачі коштів, страхові органи могли зменшувати розмір допомоги, але не більше, ніж на чверть[13, с.117]. Однак, навіть задекларовані норми

були непосильними для страхових фондів. Зважаючи на це, страховим касам пропонувалося виплачувати допомогу у вигляді безкоштовних гарячих обідів, видачі продуктів харчування, зарахування сплати комунальних послуг[15, с.32].

На законодавчому рівні розміри матеріальної допомоги із безробіття вперше були визначені у Кодексі законів про працю УСРР 1922 р. Нормативним актом передбачалася суто грошова форма її виплати, а максимальний розмір, залежно від кваліфікації безробітного та стажу роботи, не міг перевищувати 1/6 середньої заробітної плати вказаного регіону[8, Ст.185]. Пільги поширювалися на неповнолітніх та демобілізованих червоноармійців[26, арк.114]. Починаючи із 1923 р. за рішенням НКП УСРР розмір допомоги із безробіття пов'язувався із вартістю бюджетного набору (I категорія – 30%, II категорія – 15%)[11, с.1].

В умовах значної інфляції грошових знаків та росту цін на продукти харчування та промислові товари Головне управління соціального страхування було змушене час від часу перезатверджувати розміри допомог та встановлювати нові вимоги щодо їх отримання. В переважній більшості найбільші розміри допомог отримували кваліфіковані робітники, службовці радянсько-партійного апарату та демобілізовані червоноармійці. Для вказаних категорій допомога становила 1/2 вартості бюджетного набору Держплану, іншим категоріям працівників – 1/3[27, арк.154]. Залежність розміру допомоги від обсягу бюджетного набору дещо покращила становище безробітних, оскільки визначала перш за все кількість продуктів, які ті могли придбати[21, с.1].

Визначення сталих розмірів допомог із безробіття стало можливим після проведення грошової реформи 1924 р. та переходу до розрахунків у червінцях. У квітні 1924 р. постановою Центрального управління соціального страхування СРСР (Цусстраху СРСР) доводилося до відома республіканських управлінь про те, що допомога для першої категорії безробітних призначається у межах 7,5–10 крб., для другої – 5–6,5 крб. При цьому для сільськогосподарських робітників допускалося її зниження на 15%[10, с.37]. З покращенням фінансового становища соцстраху зростали і розміри допомог. Так, середньомісячна допомога безробітного I категорії на початку 1923 р. становила 3–4 крб., у 1924 р. – 9 крб. [3, с.122]. Із підвищенням розміру допомоги та виплати її у твердій валюті безробітні фактично відмовилися від отримання її натурою, останню пропонувалося застосовувати лише для вихідців із селян, які не мали страхового стажу[17, с.14]. Для ліквідації зрівнялівки у виплаті грошових допомог безробітним у лютому 1925 р. за рішенням Союзної ради соціального страхування було визнано за доцільне при визначенні розміру матеріальної допомоги брати за основу середньомісячний заробіток працівника, встановивши його частку для безробітних першої категорії на рівні 30 %, другої – 20 %[28, арк.236]. Внаслідок цього, середній розмір матеріальної допомоги безробітним становив: у 1925 р. – 10,17 крб. [29, арк.134], у 1926 р. – 11,69 крб. [19, с.103]; у 1927 р. – 12,83 крб. [18, с.105].

Нові підходи до визначення розмірів страхової допомоги були накреслені VII Всесоюзним з'їздом профспілок, який вказав на необхідність збільшення розмірів допомог для членів професійних спілок та окремих груп промислових робітників. Крім цього, постановою СРСС (травень 1927 р.) змінювався сам принцип нарахування допомог. З 1 червня матеріальна допомога для безробітних вже не залежала від заробітку і стажу роботи застрахованого, а визначалася у твердій грошовій сумі для кожної категорії із врахуванням тарифної смуги, на території якої проживав безробітний. Основною метою означених нововведень було намагання влади надати переваги у забезпеченні індустріальним робітникам великих промислових міст для стимулювання майбутнього виробничого потенціалу соціалістичної економіки.

В умовах відходу від засадничих принципів НЕПу проходила подальша диференціація розмірів матеріальної допомоги з безробіття. Зокрема, НКП УСРР своїм обіжником від 29 березня 1928 р. визнав, що, залежно від тарифної смуги, безробітні 1 категорії можуть отримувати допомогу від 12 до 27 крб.; другої категорії – від 9 до 20 крб.; третьої – від 7 до 15,5 крб. [30, арк.43] Розподіл на категорії визначався соціальним статусом, професією, кваліфікацією та розміром заробітної плати. За структурою забезпечення безробітних

складалося із двох частин: матеріальної допомоги із безробіття та сімейної надбавки, що виплачувалася утриманцям безробітного у розмірі від 15 до 50% середньомісячної заробітної плати[1, с.72].Щодо тривалості виплати допомоги із безробіття, то відповідно до КЗпП УСРР 1922 р. цей термін мав не перевищувати шести місяців. Згодом постановою НКП УСРР (травень 1926 р.) для кваліфікованих робітників, демобілізованих червоноармійців, неповнолітніх та одиноких жінок із дітьми був продовжений до 9 місяців[14, с.180].

Рішення про призначення допомоги приймалося колегіально за участю представників страхкаси, біржі праці та профспілок у тижневий термін з дня подачі документів. Підставою для виплати допомоги слугував «листок безробітного», що був одночасно засобом контролю[15, с.36]. Курс на соціалістичну індустріалізацію вніс певні новації у забезпечення безробітних. В нових умовах страховим органам пропонувалося посилити обслуговування пролетарських верств та відмовитися від забезпечення «випадкових елементів», тобто тих, що мали достатній життєвий рівень. Для виявлення таких категорій пропонувалося до 1 жовтня 1927 р. провести перереєстрацію безробітних. Незалежно від рівня забезпечення на отримання допомоги з безробіття не могли претендувати особи, позбавлені виборчих прав або ж ті, яким було заборонено обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, інших громадських організацій.Окрім матеріального становища безробітних, до уваги брався і соціальний статус.

Законодавець передбачав і випадки позбавлення або припинення виплати допомоги з безробіття. Так, безробітний позбавлявся допомоги у разі відмови від роботи, запропонованої біржею праці або нерегулярного її відвідування чи подання неправдивих даних, що стали підставою для отримання допомоги. Із взяттям курсу на індустріальний розвиток біржі праці все частіше відмовляли або ж позбавляли допомоги безробітних. Так, відповідно до постанови НКП УСРР від 21 лютого 1930 р. зареєстровані на біржі втрачали право на матеріальну допомогу при відмові від будь-якої запропонованої роботи, в тому числі й такої, що вимагала переїзду на нове місце проживання. Окрім того, умисне фабрикування будь-яких документів для отримання допомоги тягнуло за собою кримінальну відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. В помощь страховому работнику. Справочник постановлений и распоряжений по выдаче пособий и пенсий застрахованным и по оказанию лечебной помощи. М.: Издание дорстрахкасы, 1928. 107 с.
2. Горбунов А.И., Гутерман Б.Н., Усиков А.Я. Действующее законодательство по социальному страхованию СССР и РСФСР. Под ред. проф. Е.Н. Даниловой. М.: Гострудиздат, 1930. 774 с.
3. Данский Б. Г. Социальное страхование раньше и теперь. М.: Вопросы труда, 1928. 251 с.
4. Диденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921 – 1925). К.: Издание академии наук УССР. 1962. 375 с.
5. Збірник узаконень УСРР. 1921. №31.
6. Інструкція ГУСС «Про порядок розрахунку та стягнення внесків з підприємств, установ і господарств, залучених до соціального страхування». *Вестник соціального забезпечення*. 1922. янв-март.
7. Інструкція по выдаче пособий без работными з п/отдела социального страхования. *Вестник соціального забезпечення*. 1922. №5–7. С.103–104.
8. Кодекс законів о труде 1922 г. Харьков: б.в., 1923. 46 с.
9. Койре Є. Як страхові каси забезпечують наймитів. Харків: Держтруд видав, 1930. 32 с.
10. Милютин Б. Три года советского социального страхования. М.: Вопросы труда, 1926. 72 с.
11. Немченко Л. Никаких сбережений по фонду безработицы. *Вопросы страхования*. 1924. №1–2. С. 1.
12. Об обеспечении страхуемых при безработице. Циркуляр НКСО УССР от 18 июля 1922 г. *Вестник соціального забезпечення*. 1922. №5–7. С.115.
13. Об определении пособия рабочим и служащим по временной нетрудоспособности. Циркуляр НКСО УССР от 17 июля 1922 г. *Вестник соціального забезпечення*. 1922. №5–7. С. 117.

14. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине / Под общей редакцией И.И. Фреймана. Харьков: Вопросы труда, 1926. 499 с.
15. Сборник новых правил получения пособий по временной нетрудоспособности, безработице и дополнительным видам. Днепропетровск, 1927. 46 с.
16. Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. Харьков: Уполнаркомтруд РСФСР при СНК УССР, 1923. 332 с.
17. Семин А. К вопросу об организации натуральной помощи безработным. *Вопросы страхования*. 1925. №50. С. 14.
18. Соціальне страхування на Україні у 1926–1927 рр. Харків: Питання праці, 1928. 144 с.
19. Социальное страхование на Украине в 1925–1926 гг. Харьков: Изд. НКТ УССР, 1927. 123 с.
20. СУ УССР. 1922. №6.
21. Торговицкий И. Страхование безработицы в 1923/24 р. *Вопросы страхования*. 1925. №6. С. 1–3.
22. ЦДАВО України. Ф. 2623. Народний комісаріат праці УРСР. Оп. 1. Спр. 2725. Постанова РНК УСРР про відміну постанови РНК УСРР від 8.04.1924 р. «Про передачу штрафних сум у фонд страхування з безробіття та матеріалами до неї (1.04.1926 р. – 4.02.1927 р.). 7 арк.
23. ЦДАВО України. Ф. 2851. Головне управління соціального страхування при НКП УСРР. Оп. 1. Спр. 4. Протоколи нарад при Головоцстраху УСРР (27.01. – 17.09.1922 р.). 215 арк.
24. ЦДАВО України. Ф. 2623. Народний комісаріат праці УРСР. Оп. 1. Спр. 2224. Циркуляри Наркомпраці УСРР та листування з НКП СРСР, Головоцстрахом, ВУРПС про страхування (11.09.1925 р. – 6.01.1926 р.). 122 арк.
25. ЦДАГО України. Ф. 1. Центральний комітет комуністичної партії України. Оп. 20. Спр. 1895. Протоколи засідань комуністичної фракції Всеукраїнської наради працівників держсоцстраху. Доповідь, доповідні записки Всеукраїнського правління державного страхування /Укрдержстрах/, Народного комісаріату фінансів УСРР до ЦК КП(б)У про рух сум по фондах соціального страхування, збору страхових платежів, виплаті страхових винагород (18.01. – 24.12.1924 р.). 65 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 2851. Головне управління соціального страхування при НКП УСРР. Оп. 1. Спр. 1. Інструкції, циркуляри і постанови Головоцстраху УСРР (3.01. – 29.12.1922 р.). 205 арк.
27. ЦДАВО України. Ф. 2851. Головне управління соціального страхування при НКП УСРР. Оп. 1. Спр. 137. Циркуляри і постанови Головоцстраху УСРР (1.01.1923 р. – 30.09.1924 р.). 355 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 2851. Головне управління соціального страхування при НКП УСРР. Оп. 1. Спр. 271. Циркуляри і циркулярні розпорядження Головоцстраху УСРР (1.10.1924 р. – 30.09.1925 р.). 449 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. 2623. Народний комісаріат праці УРСР. Оп. 1. Спр. 2083. Звіт про роботу Наркомпраці УСРР за 1924/25 р.(1925 р.). 359 арк.
30. ЦДАВО України. Ф. 2851. Головне управління соціального страхування при НКП УСРР. Оп. 1. Спр. 1041. Обіжники Головоцстраху УСРР, надіслані всім страхкасам (14.06. – 24.12.1930 р.). 78 арк.

ДЕРЖАВА І ПРАВОСЛАВ`Я В УКРАЇНІ: 20-30-ті рр. ХХ ст.

Сторожилова Є. В.

Питання доцільності національної церкви особливо гостро постає з виникненням незалежної держави. Усвідомлюючи роль церкви як великої консолідуючої сили, на засіданні Ради Міністрів УНР 28 жовтня 1919 р. професор І.Огієнко заявив: «Тільки при національній церкві ми будемо мати національну державу». Встановлення радянської влади на Україні започаткувало процес переслідування релігії. У 1929 р. розпочався другий етап наступу на релігію, пов'язаний з «соціалізацією» українського села, який закінчився в середині 30-х

років. Його наслідками було витіснення релігії з громадського життя українського народу, нищення церкви як соціального інституту. Третій етап антирелігійної боротьби, що охоплює другу половину 30-х років, характеризується застосуванням найжорстокіших репресивних методів, направлених на фізичне винищення [2, с. 27].

Повна антирелігійна політика радянської держави відповідала певним теоретичним засадам комунізму і виражалась у відповідних законодавчих актах. Конституційні положення щодо релігії були започатковані Декретом Ради Народних Комісарів РСФСР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (23 січня 1918 р.) [5, с.48]. Правові норми поставили релігію (зокрема православ'я) поза законом. Оскільки позбавляли: церкви – майна, духовенство – громадянських прав, релігійні організації – умов існування. Система радянського антирелігійного законодавства остаточно склалася наприкінці 20-х років. Постанова ВЦВК у і РНК РСФСР від 8 квітня 1929 р. «Про релігійні об'єднання» стала юридичною базою нищення православ'я на Україні за радянських часів. Дана постанова є ключовою з кількох причин. По-перше, вона суттєво змінила чинне на той час антирелігійне законодавство і формально закріпила посилення тиску на релігію. По-друге, з цим актом був безпосередньо пов'язаний другий наступ на релігію, що розпочався у 1929 р. І, останнє, постанова 1929 р. настільки досконало відображала ставлення радянської влади до релігії, що залишилася чинною аж до 1990 р. [2, с. 67].

Під час боротьби з голодом 1921-1922 рр. представники радянської влади вилучали церковні цінності. Конфісковані цінності досить часто використовувалися на проведення антирелігійної агітації і пропаганди, хоча декретом про конфіскацію церковних цінностей чітко регламентувалося витрачання коштовностей лише на потреби боротьби з голодом. Втілення декрету про конфіскацію церковних цінностей викликало хвилю протесту серед віруючих та кліру [3, с.33]. Виступи віруючих, що захищали церковні святині, були досить швидко придушені. В державі відбулися показові процеси над священиками. Священики переслідувались навіть за те, що вони займалися душепастирством чи носили релігійне вбрання. Це призвело до масового зречення сану [1, с. 56].

У релігійних організаціях вилучалися земельні угіддя, відбиралися релігійні приміщення на різні потреби. Майно релігійних установ розбиралося господарськими органами та військовими формуваннями. Було заборонено здійснювати будь-яку діяльність поза церковними стінами, не допускалася благодійницька діяльність, релігійні громади і клір знову обклали великими податками, священнослужителів поряд з іншими залучали до виконання суспільних повинностей. Православна церква в Україні в черговий раз була поставлена в скрутне економічне становище [5, с. 67].

Отже, причин загострення конфлікту між владними структурами і православною церквою в Україні було декілька: по-перше, православна церква мала великий вплив на широкі народні маси, була ідеологічним суперником влади, якого слід було нейтралізувати; по-друге, влада була проти вимог повернути священнослужителям і православній церкві тих прав і пільг, якими вони користувалися за царату; по-третє, позбавлення православної церкви права юридичної особи, а священнослужителів багатьох громадянських прав було недемократичним і не знаходило підтримки в суспільстві; по-четверте, священнослужителі і віруючі чинили опір конфіскації майна та церковних цінностей, тим самим наражаючись на застосування сили з боку влади; по-п'яте, в Україні протягом 1920-х рр. було закрито близько 80 % наявних храмів і монастирів. Їх часто використовували на різні потреби держави, як-то: дитсадки, хати-читальні, їдальні, пологові будинки, лікарні, – чи просто зачиняли в зв'язку з непридатністю храму для здійснення богослужінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Нью-Йорк – Київ - Саул Бавнд-Брук, 1990. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7449/file.pdf>

2. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917–1930-ті роки. Полтава, 2004. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=Киридон%20A\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=Киридон%20A$)
3. Липківський В. Відродження церкви в Україні. 1917-1930. – Торонто, 1959. URL: <http://diasporiana.org.ua/religiya/311-lipkivskiy-v-vidrozhennya-tserkvi-v-ukrayini-1917-1930-rr/>
4. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії української православної церкви. – К., 1993 – С. 6. URL: <http://litopys.org.ua/ohienko/oh.htm>
5. Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. – К., 1993.

ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Трофименко А.В.

Гібридна агресія Російської Федерації та окупація окремих територій України як її наслідок актуалізували питання не тільки відновлення територіальної цілісності держави, а й протидії інформаційному та пропагандистському впливі з боку агресора. Росія досить ефективно використовує пропагандистські «меседжи», розроблені з урахування стереотипів масової свідомості окремих цільових аудиторій, особливо населення Південно-Східної України, успішно працюють російські медіа і з міжнародною аудиторією, що призводить до дискредитації іміджу України в її очах. Україна виявилась не підготовленою до інформаційної війни, розв'язаної Росією, розвиток пропагандистської сфери якої значно переважає, вітчизняні нормативно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки та ведення інформаційної війни виявилися вкрай недостатніми. Ці обставини обумовили масштабне оновлення законодавства держави щодо забезпечення інформаційного суверенітету, його доповнення таким поняттям, як «інформаційна агресія».

Поняття «інформаційна агресія» використовується у науковій літературі поряд з терміном «інформаційна війна». Інформаційна війна не має єдиного визначення є предметом дискусії в наукових колах, проте у цілому під нею розуміють найвищий рівень інформаційного протистояння, що включає комплекс заходів із здійснення інформаційного впливу на масову свідомість, нанесення шкоди інформаційній сфері супротивника і захисту власної інформаційної сфери. Виходячи з цього, інформаційна агресія є більш вузьким поняттям, що включає дії тільки однієї сторони, спрямовані проти інформаційного простору супротивника. Професор Ліпкан В.А. пропонує наступне визначення цього поняття: «інформаційна агресія – це вид інформаційного протистояння, який полягає у вчиненні незаконних дій однієї зі сторін в інформаційній сфері, спрямованих на нанесення супротивнику конкретної, відчутної шкоди в окремих сферах його діяльності шляхом обмеженого і локального за своїми масштабами застосування інформаційного впливу» [2].

Інформаційна агресія спрямована на здійснення маніпулювання громадською думкою для створення політичної напруги та недовіри до владних структур в цільовій державі, провокування зіткнень на соціальному, етнічному, мовному, релігійному та іншому ґрунті, зниження обороноздатності шляхом підризу морального духу населення, формування негативного ставлення до культури та дискредитація або викривлення історичних фактів, створення негативного іміджу супротивника в очах світової спільноти, перешкоджання впливу медіа супротивника на його населення тощо [11]. Інформаційна агресія має низку притаманних їй ознак, серед яких інтенсивність застосування відкритих та прихованих акцій, багатовекторність, несистемність (одночасне здійснення інформаційних атак (одиначних проявів агресії) із застосуванням різноманітної інформаційної зброї в декількох напрямках).

На сучасному етапі відсутні міжнародні норми, які визначають дії держави як інформаційну агресію, це робить складним завдання встановлення шкоди, нанесеної в ході її реалізації, та вимагання компенсації за її нанесення в судовому порядку. Окремі держави самостійно на рівні національного законодавства визначають ці поняття, що слугують

фундаментом для розробки політики із протидії агресивним інформаційним впливам. Не виключенням стала і Україна.

Першим кроком на цьому шляху стало прийняття 28 квітня 2014 р. Рішення РНБО «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України», у якому зазначалося, що «виходячи з необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення та попередження й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері» необхідно розробити «законопроекти про внесення змін до деяких законів України щодо протидії інформаційній агресії іноземних держав, передбачивши, зокрема, визначення механізму протидії негативному інформаційно-психологічному впливу» [5]. Це стало початком масштабного оновлення українського законодавства з метою посилення заходів із протидії інформаційній агресії з боку РФ.

При цьому, у розроблених та оновлених нормативних документах України не надано чіткого визначення дій, які кваліфікуються як інформаційна агресія або інформаційна війна, не проведено чітку межу між цими поняттями. Поряд з тим, інформаційна безпека визнається важливим напрямом державної політики національної безпеки та визначаються засади її забезпечення.

Так, термін «інформаційна агресія» використовується у Стратегії національної безпеки України, ухваленій Президентом України 26 травня 2015 року, пункт 4.11. якої у якості пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки визначає: забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії; створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них; протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства; розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади; виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності; створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав-членів НАТО; удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу» [10].

Більш чітко зміст інформаційної агресії серед українських нормативно-правових документів визначено у Доктрині інформаційної безпеки України, ухваленій Указом

Президента 25 лютого 2017 року. Доктрина визначає протидію інформаційній агресії як національний інтерес України в інформаційній сфері, «захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації; захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України» визначено в якості життєво важливих інтересів суспільства і держави [9].

Доктрина інформаційної безпеки також у якості актуальних загроз національним інтересам та національній безпеці визначає інформаційну агресію шляхом проведення інформаційних операцій в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі, розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах, інформаційного домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях, закликів до радикальних дій, пропаганди ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні. Крім того документ відзначає недостатній розвиток національної інформаційної інфраструктури та неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства в інформаційній сфері, недостатній

рівень медіа-культури суспільства, що негативно впливає на спроможність України протистояти інформаційній агресії [9].

Примітно, що Закон України «Про національну безпеку України» не визначає жодного поняття, пов'язаного з інформаційною безпекою, це частково пояснюється наявністю прийнятої окремої Стратегії національної безпеки, розглянутої вище. Проте, така обставина створює прогалину в нормативних засадах забезпечення інформаційного суверенітету. Не містить визначення інформаційної агресії і Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р., зазначаючи тільки, що одним із основних напрямів державної інформаційної політики є «забезпечення інформаційної безпеки України» [6]. Не надається тлумачення «інформаційної агресії» і в проєкті Концепції інформаційної безпеки 2015 р., дискусії щодо прийняття якої тривають досі серед українських експертів.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України виступає Міністерство культури та інформаційної політики. Положення про міністерство, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885 до його основних завдань серед інших прираховує розробку заходів «щодо запобігання внутрішньому і зовнішньому інформаційному впливу, який загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особи»; вживання заходів щодо «обмеження доступу видавничої продукції, що має походження або виготовлена та/або ввозиться з території держави-агресора, тимчасово окупованої території України, згідно із законодавством»; вилучення з обігу зазначеної видавничої продукції, яка ввозиться без відповідного дозволу [1].

Розробка стратегічних національних інтересів, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної політики в інформаційній сфері також покладена на Раду національної безпеки та оборони України [7]. Крім того, закон «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року до органів, що покликані забезпечувати національну інформаційну безпеку також відносить Службу безпеки України, хоча нормативно-правові документи, що регулюють її діяльність, зокрема положення, не деталізують цей напрямок діяльності. Ще одним органом, відповідальним за забезпечення інформаційної безпеки виступає Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, яка «спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складовою сектору безпеки і оборони України» [4].

Таким чином, сучасне українське законодавство не має окремого визначення поняття «інформаційна агресія», при цьому чинні нормативно-правові акти визначають її як одну з основних загроз національній безпеці держави. Проведений аналіз українського законодавства дозволяє віднести до інформаційної агресії наступні дії: маніпуляцію суспільною свідомістю, поширення спотвореної інформації, пропаганду війни, розпалювання національної та релігійної ворожнечі, а також зміни конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету та територіальної цілісності України, інформаційні операції в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі, інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях, заклики до радикальних дій, пропаганди ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні. При цьому слід зазначити, що аналіз поняття «інформаційна агресія» в законодавстві України продемонстрував відсутність єдиного підходу щодо забезпечення інформаційної безпеки в цілому та протидії зовнішньому інформаційному агресивному впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України № 885 від 16 жовтня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF>
2. Ліпкан В.А. Сучасний зміст інформаційних операцій проти України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 102 (Частина І). 2011. С. 34–43. URL:

[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2011_102(1)_7.pdf)

[bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2011_102\(1\)_7.pdf.](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2011_102(1)_7.pdf)

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій: Закон України № 1421-VIII від 16.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>

4. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України № 2657-XII від 23.02.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15>

5. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Рішення РНБО від 28.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>.

6. Про інформацію: Закон України № 3475-IV від 02.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

7. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України № 47/2014 від 25.02.2017. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/doktrynalni-polozhennya-informatsijnoyi-bezpeky-ukrayiny-v-umovah-suchasnosti/>

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України № 47/2014 від 25.02.2017. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/doktrynalni-polozhennya-informatsijnoyi-bezpeky-ukrayiny-v-umovah-suchasnosti/>

10. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

11. Хорошко В.О., Хохлачова Ю.Є. Інформаційна війна. Захист від деструктивних інформаційно-психологічних впливів. Частина 2. Безпека інформації. 2019. Том 25. № 1. С. 18–23. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/Infosecurity/article/view/13666/19136>.

СЕКЦІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я З ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ»

К ИСТОРИИ МАНГУШСКОГО РАЙОНА

Аджавенко Н. К.

После февральской революции, 17 марта 1917 года, появился новый орган власти – Украинська Центральна Рада (УЦР), который через несколько месяцев (20 октября) выдал Третий универсал. Этим документом была провозглашена Украинская Народная Республика при сохранении федеративной связи с Россией. В ее состав вошла вся территория Екатеринославской губернии, в том числе и нынешнего Мангушского района. С 30 января 1918 года она включена в самопровозглашенную в Харькове Донецко-Криворожскую Советскую Республику. С 19 марта того же года указанная территория уже в составе Украинской Советской Республики. Очередные, быстро сменяющиеся перемены, происходили в годы иностранной интервенции и Гражданской войны.

В первые годы советской власти имело место сосуществование старых и новых единиц административно-территориального деления (АТД) всех трех уровней – губернии, уезда, волости. 5 февраля 1919 года Совнарком Украины издал декрет «Об образовании Донецкой губернии». Но только 16 апреля 1920 года Президиум Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета (ВУЦИК) принял постановление об утверждении границ и состава губернии. Она состояла из частей территории Области Войска Донского, Харьковской и Екатеринославской губерний. От последней целиком вошли в новое образование Бахмутский, Луганский и Мариупольский уезды. Однако еще до постановления ВУЦИКа Донецкий губернский ревком 17 и 18 января 1920 года издал приказы о разделении губернии на 11 районов (первым приказом), а на следующий день – на 13 районов. Это распоряжение губисполком подтвердил приказами от 15 июня и 12 июля того же года. Среди 13-ти районов был и Мариупольский. В его состав входили 42 волости (15 – в селениях, основанных греками после выхода из Крыма), в том числе Мангушская, Ялтинская, Урзуфская (возникшая в августе 1917 года), Стародубовская и Захарьевская.

Уже со времени организации волостей, когда велся лихорадочный поиск новых руководящих структур на местах, способных заменить старые, проявилась непоследовательность советских властей в распределении различных волостных учреждений и подразделений управленческого аппарата между Мангушской и Ялтинской волостями. Одно из первых нововведений в Мариупольском уезде, – создание шести подрайонов совета Рабоче-Крестьянской милиции. В этом вопросе предпочтение было отдано Мангушу. Сюда и определили дислокацию 2-го подрайона в составе Мангушской, Ялтинской, Урзуфской, Новоспасовской, Петровской, Стародубовской волостей (Захарьевская волость вошла в 3-й подрайон с центром в Петро-Павловке). А вот приказом управления Мариупольского Военревкома о делении уезда на подрайоны от 20 ноября 1920 года первый подрайон образован с центром в Ялте. В него вошли те же волости. Был определен штат сотрудников, возглавляемый предревкомом Анастасом Ильичем Бояром. Важную должность инструктора занимал Барчан (инициалы неизвестны). В инструкции об обязанностях членов подрайонных ревкомов отмечалось, что на них «возлагается содействие особоуполномоченным – инструкторам, которые являются высшей властью в подрайонах». Без санкции инструкторов, кому подчинялись члены ревкома, милиция, все организации подрайона, не решался ни один вопрос. Правда, эта безжизненная административная структура, как и многие другие, созданные в первые годы советской власти, просуществовала всего несколько месяцев.

Приказ Донецкого губисполкома от 16 декабря 1920 года о разделении губернии на уезды и создании Мариупольского уезда не изменил состав волостей на территории нынешнего Мангушского района. К этому времени в Мангушской волости проживало 8047 человек, в Ялтинской – 7158 и в Урзуфской – 2987.

Новое административно-территориальное деление произошло по приказу Мариупольского уездного исполкома, принятого в ноябре 1921 года. 7 декабря того же года приказ был продублирован. Взамен существующих на то время на территории Мариупольского уезда волостей создается только 18. И среди них – Мангушская и Ялтинская. В первую вошли: село Мангуш – волость; село Старый Крым – сельсовет; поселок Мелекино – сельсовет с хуторами: Гудима, Дмитриевка, Платоновка, Широкая балка. Во вторую: село Ялта – волость; село Урзуф – сельсовет с хуторами: Бабах-Тарама, Камышеваха, Юрьевка; село Белосарайка – сельсовет. В целях упрощения советского аппарата в волостях произошли некоторые изменения. Сохранился президиум в количестве трех человек, а максимальный штат определился в следующем составе: начальник канцелярии, делопроизводитель, заведующий паспортным отделом (к нему делопроизводитель), журналист, машинист, посыльный и сторож.

В первых числах января 1922 года появился проект очередного волостного деления Мариупольского уезда. 21 января он был утвержден приказом уездного исполкома. К Мангушской и Ялтинской волостям вновь прибавлялась Урзуфская в составе: село Урзуф – волость с хуторами: Бабах-Тарама, Будыка № 2, Конжуков, Кутана, Травлеев, Харабуга, Шаповалов № 2 и Шаповалов № 3. Председателями волостных исполкомов первоначально стали: Мангушского – Федор Антонович Шабанов, Ялтинского – Иван Федорович Метусов, Урзуфского – Александр Иванович Пацок. Руководители волостей очень часто менялись. В Ялте только в 1922 году их было три: уже указанный И.Ф. Метусов, с 25 июля – В.А. Чернин и с 8 ноября – Ф.А. Шабанов, перешедший из Мангуша.

Первой советской реформой АТД, начавшейся в самом начале января 1923 года, проведено новое административно-территориальное деление. Уезды заменены на округа, волости укрупнены в районы. Образован Мариупольский округ. Вместо трех волостей – Мангушской, Ялтинской и Урзуфской появился один район – Мангушский. 7 марта очередное преобразование закреплено постановлением Президиума ВУЦИК. Однако еще 15 января Центральная административно-территориальная комиссия при ВУЦИК согласно ходатайству аналогичной Донецкой губернской комиссии перенесла районный центр Мангушского района из Мангуша в Ялту с переименованием района. Неизвестно по каким причинам, но постановление от 15 января не было выполнено. Это и внесло на три года неразбериху с названием района и определенную натянутость в отношениях двух крупных греческих селений.

В разных документах того времени район именовался то Мангушским, то Ялтинским. Районные съезды советов проводились и в Мангуше, и в Ялте. Руководство и Мангушского, и Ялтинского сельских советов всячески «тянуло одеяло на себя», пытаясь закрепить за своим населенным пунктом центр района. Оно постоянно, опираясь на «мнение» односельчан, обращалось с подобной просьбой и ходатайством в вышестоящие инстанции и к руководителям высокого ранга. Это, видимо, и приводило к неоднократному переносу районных центров.

Председатель ВУЦИК Григорий Иванович Петровский

Известно, что в траурные дни января 1924 года, вызванные смертью В.И. Ленина, на митинге в Ялте выступил видный советский государственный и партийный деятель, председатель Всеукраинского ЦИК Григорий Иванович Петровский, часто бывавший в Приазовье. На греческом языке перед многочисленной толпой говорил председатель районного исполнительного комитета Петр Иванович Богадица, назначенный в Ялту с должности председателя Сартанского волисполкома. Между Петровским и Богадицей состоялась длительная беседа. Ее результатом, вполне возможно, и стало решение ВУЦИК и Совета народных комиссаров Украины от 19 ноября 1924 года перенести центр Мангушского района из Мангуша в Ялту, сохранив старое наименование района. Таким образом, повторялось распоряжение Центральной административно-территориальной комиссии от 15 января 1923 года только в части перевода районного центра в Ялту, но при этом оставалось прежнее наименование района – Мангушский. Подобное «новшество» еще больше запутало ситуацию. Чехарда с названием продолжалась. Чаще всего в документах указывался Ялтинский район, хотя ВУЦИК настаивал на выполнении своего последнего постановления, грозя перенести районный центр вновь в Мангуш. Президиум Донецкого губисполкома вынужден был просить ВУЦИК, как записано в протоколе заседания 21 февраля 1925 года, «пересмотреть свое постановление, указав, что центром района в течение 2-х лет является Ялта и что перенесение районного центра в Мангуш совершенно нецелесообразно».

Это мнение губисполкома разделяло далеко не все население Ялты. Объективно на то время Мангуш, находящийся ближе к Мариуполю, больше соответствовал рангу районного центра. И хотя неудобства в размещении различных районных организаций в двух селах одинаково испытывали жители Ялты и Мангуша, вопрос о переводе района и районного центра более настойчиво поднимали первые. Их письма не раз публиковались на страницах ежедневной газеты «Наша правда» – органа Мариупольского окружного комитета КП(б)У, окрисполкома и ОСПС. 9 апреля 1926 года селькор из Ялты в заметке «Нужно перенести районный центр» писал: «Часть районных учреждений нашего района находятся в селе Мангуш в виду отсутствия в Ялте подходящих помещений. Это явление создает большие неудобства в работе райучреждений, находящихся в двух селах на расстоянии 7-ми верст друг от друга. Между тем помещений свободных в Мангуше много и районный центр можно было бы туда перевести, тем более, что и ВУЦИК предложил категорически называть наш район не Ялтинским, а Мангушским. Этот вопрос необходимо разрешить в ближайшее время».

Пытаясь уладить затянувшуюся тяжбу, ВУЦИК в том же году прислал комиссию, которая должна была определить место нахождения районного центра. Комиссию разделили на две группы: одна обследовала состояние дел в Мангуше, а другая – в Ялте. Когда после окончания работы стали подводить итоги, выяснилось, что комиссия, находящаяся в двух селах, пришла к одному заключению: и Мангуш, и Ялта вполне могут быть районными центрами. После отъезда представителей ВУЦИК все осталось по-прежнему. Районное земельное управление, райинспектура по народному образованию, отделение комнезама, районное потребительское общество находились в Мангуше, а финотдел, здравотдел, отдел политпросвета – в Ялте. Район, как и раньше, называли и Мангушским, и Ялтинским.

с. Мангуш. В этом здании в 20-ые годы
потребительского общества
находилось районное отделение комнезама

с. Мангуш. Здание районного

С. Мангуш. Здание бывшего волостного правления, в котором в 20-ые годы располагался
Мангушский районный исполнительный комитет

Продолжали поступать в различные инстанции и письма недовольных сельчан. Жители Ялты сетовали на непролазную грязь, отсутствие тепла в помещениях учреждений, грубость их работников и на многое другое. В этом перечислительном ряду указывались и гораздо серьезные недостатки. Более сокрушительной дискредитации Ялты как районного центра быть не могло.

В ходе подготовки к Всесоюзной переписи населения, которая прошла 17 декабря 1926 года, с целью организации этой важной кампании на надлежащем уровне, районные учреждения, находящиеся в Ялте, стали переводить в Мангуш. Все данные по итогам переписи давались по Мангушскому району. Ни в каких документах 1927 года и последующих лет район под названием «Ялтинский» больше не упоминался.

Что касается «судьбы» Мангушского района в дальнейшем, то она такова. 22 мая 1928 года постановлением Малого президиума ВУЦИК о создании на территории Мариупольского округа национально-греческих районов в этом статусе утверждены Мангушский и Сартанский районы. 13 февраля 1932 года появляется инструкция ВУЦИК, подписанная ее секретарем Ю.Войцеховским, о порядке ликвидации некоторых районов в связи с образованием областей. В числе районов, попавших под «сокращение», оказался и

Мангушский. 2 июля 1932 года – дата создания Донецкой области. Тогда же бывший национально-греческий район был присоединен к Мариупольскому району. В его составе он находился до начала 1938 года, когда 28 января президиум облисполкома принял постановление о разукрупнении некоторых районов, в том числе и Мариупольского. Выделяется в самостоятельный и Мангушский район. Вскоре партийные органы решают признать «нецелесообразным дальнейшее существование» национальных районов, советов и ликвидировать их путем реорганизации в обычные районы и сельсоветы. 7 июня 1946 года Указом Президиума Верховного Совета УССР село Мангуш переименовано в Першотравневое, а Мангушский район – в Першотравневый. В период хрущевского укрупнения территорий сельских районов Першотравневый район был присоединен к Володарскому (30 декабря 1962 года). Однако уже через четыре года на карте Донецкой области вновь появился Першотравневый район (Указ Президиума Верховного Совета УССР от 8 декабря 1966 года). Усилиями общественности постановлением Президиума Верховного Совета УССР, принятого 27 марта 1995 года, поселку городского типа Першотравневое восстановили прежнее наименование – Мангуш. Район же продолжал называться Першотравневым. И только 19 мая 2016 года постановлением Верховного Совета Украины Першотравневый район переименовали в Мангушский.

Теперь о том, какую дату следует считать годом образования Мангушского района. В конце декабря 1872 года, впервые после основания греками в 1780 году, село Мангуш получило статус центра низшей административно-территориальной единицы – волости. Появление Мангушской волости, как и всех других в греческих селениях, стало следствием ликвидации в 1869 году Мариупольского греческого округа, прекращения деятельности Мариупольского греческого суда, выполнявшего административные, судебные, полицейские функции, и реформ 60–70-х годов. Мангушская волость непрерывно просуществовала чуть больше 50-ти лет, благополучно перейдя из царской России в «добровольное государственное объединение советских народов» – СССР. В 1923 году территориальные сельские округа под названием «волость» были упразднены новым советским районированием. Тогда же, как указывалось выше, ВУЦИК своим постановлением от 7 марта образовал Мангушский район. О дальнейших «приключениях» района читатель уже знает.

Можно ли 1872 год – время появления Мангушской волости – связывать с датой основания Мангушского района? Или все-таки это более близкий к нам 1923 год? Административно-территориальные единицы «волость» и «район» выполняют фактически одни и те же функции. Но правомерно ли признавать Мангушский район правопреемником Мангушской волости? На наш взгляд, конечно, нельзя. Установление подобной преемственности применимо к населенным пунктам. Административные формирования больше подвержены воздействию политического строя, реалиям различных исторических эпох. Поэтому время существования Мангушской волости следует считать предысторией Мангушского района. А это, как известно, разные понятия. Остается 1923 год. Правда, и здесь есть некоторые особенности, о которых говорилось в данной статье. Однако они сравнительно легко вписываются в общий статус понятия и определения такой административно-территориальной единицы как район. Следовательно, 7 марта 2018 года исполнится ровно 95 лет со дня создания Мангушского района.

ЛИТЕРАТУРА

1. Полное собрание законов Российской империи.
2. Документы из фондов Центрального архива высших органов власти (г. Киев) и Государственного архива Донецкой области.
3. С.А. Калоеров. Советское и постсоветское время (1918–2011), т.IV, Харьков, 2017.
4. История административно-территориального деления Донецкой области 1919–2000 гг. Сборник документов и материалов. Донецк, 2001.
5. Мариупольские газеты «Приазовская правда» и «Наша правда».
6. Рукопись воспоминаний бывшего председателя Ялтинского сельского совета М.Л. Демерджи.
7. Дневник народного учителя М.Ф. Конжукова из села Урзуф (рукопись).

«МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРІУПОЛЬСКИХ ДОКТОРІВ В ПЕРІОД ІСНУВАННЯ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ»

Арзаманов О.А.

Якщо займатися вивченням міської історії медицини особливу цікавість викликає її земський період. Саме у цей час остаточно сформувалась система місцевого забезпечення жителів лікарською допомогою. Серед окремих питань, яким можна приділити увагу при вивченні цього періоду варто виділити питання матеріального забезпечення міських лікарів, що може відкрити таку інформацію, як, наприклад відношення держави до забезпечення лікарів та медицини та повсякденні умови, в яких лікарі жили та працювали.

Цікавим є питання зарплатні лікаря та медичного персоналу. Окремо враховувалась видача грошей на аренду квартири для лікаря, що росла майже одночасно з цінами. На період 1882 р. земській лікар отримував 1300(з 1884-1500) крб. зарплатні на рік, та ще по 50 крб. за рік роботи, а завідувач лікарні – 600 крб., яку у 1883 р. підняли до 1200 крб., в у 1896 р. – до 2100. Фельдшер отримував зарплатню у розмірі 300 крб. і стільки ж акушерка(к 1907 р. звичайна акушерка вже отримувала 360 крб. на рік а акушерка-фельдшериця 450 та ще 60 на квартиру). Цікаво те, що зарплатня міського костоправа була визначена окремо(400 крб.), та була більше за фельдшерську. У 1914 р. повітовий лікар, у зв'язку із загальним підвищенням цін та збільшеними витратами на медицину вже отримував 1800 крб. на рік, фельдшер – 500 та акушерка – 420 не враховуючи квартирну плату. Земський лікар у Маріупольському повіті отримував на квартирне утримання 200 карбованців щорічно, вже на період 1914 р. ця сума зросла до 300 карбованців у той час як фельдшери та акушерки отримували 120 карбованців на квартиру щорічно. Щоб отримати уявлення про забезпеченість лікарів можна зазначити, що на момент 1890 р. цукор коштував 6 крб. 80 коп. за пуд, яйця – 2 крб. за сотню, гуси – 90 коп. за пару, кури – 70 коп., тощо. По вислuzі років(після 25), з 1912 р. лікарям виплачували 800 р. а фельдшерам – 300 на рік. У разі 20 років служби платили 2/3 пенсії, 15 – 1/2, 12 – 1/3. Також, згідно за постановою повітових зборів від 1904 р. у разі смерті від заразної хвороби сім'ї лікаря платили 10 тис. крб., студента-медика – 5 тис., фельдшера чи акушерки – 3 тис.[1 с.505;2;3]

Однак з твердженням про те, що земський лікар того часу був цілком забезпечений міг би не погодитися земські лікар-сучасник, що дослідив матеріальне становище лікарів губернських та на основі цього зробив висновок про нестачу лікарської зарплатні для повноцінного існування. Взагалом лікарі холостяки могли дозволити собі нормальне життя(1812 крб. середньої зарплати проти 1414 крб. середніх витрат), але навіть в таких умовах більшість опитаних лікарів скаржилися, що не можуть собі дозволити поїздки з метою відпочинку чи розширення наукових знань. Але коли річ торкалася сімей з дітьми, то тут середні витрати були більшими за зарплатню.(2360 крб. проти 1934 крб.), і навіть враховуючи мінімальні витрати на дітей, забезпечити достойне існування чи освіту більше

ніж одному з них вже було важко. При опитуванні докторів майже половина з них (48 з 97) визначили свою бажану зарплатню у розмірі 2500-3000 крб., 15 – 3000-4000 крб.[4]

Окремо можна розглянути питання забезпечення професійної підготовки лікарів. У 1889 р. була прийнята постанова повітових зборів «О дозволі земським лікарям відпустки до університетських міст із ціллю підвищення знань». Лікар міг піти на 3-4 місяця навчатися у місто, у той час коли його утримання оплачує повіт. Яскравим прикладом такої політики може слугувати видатний маріупольській доктор Сергій Гампер, якому повітове зібрання одностайно ухвалило відпустку для захисту докторської дисертації з медицини (та виплатили 500 карбованців у якості премії). Також у 1902 р. управа ухвалила оплату навчання фельдшерам при Катеринославській фельдшерській школі у розмірі 400 крб.[1 с.532]

Отже, можна визначити що хоч матеріальний стан лікарів періоду земської медицини і не був ідеальним держава все ж таки намагалася забезпечити їм сприятливі умови для проживання, самозабезпечення та професійного розвитку, що допомогло забезпечити своєчасною медичною допомогою багато жителів Маріупольського повіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1864 по 1913 г.г. Том 2. – Мариуполь:Типография Э. и А.Голдриных, 1916. – 696с.
2. Дюсембекова А.М. Особливості роботи медичного персоналу у Маріупольському повіті // Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Маріуполь / Під заг. Ред.. К.В. Балабанова. – Маріуполь:МДУ,2017. – с.156-159.
3. Разумна М.Н. Матеріальне забезпечення медиків земствами в Україні (1864-1914) // «Наука.Релігія.Суспільство». – 2011. - № 3
4. Труды XI губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии.. – Екатеринослав:Типография В.А.Андрушевича.. – том 4. – с.1-22

ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ У МІСТІ МАРІУПОЛІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ

Гузь А.М.

Голокост є одним з найстрашніших злочинів проти людства, проявом усіх можливих порушень прав людини ХХ ст. А тому завданням кожної країни, регіону, населеного пункту є використання всіх наявних заходів, щоб запобігти повторенню такого акту насильства проти людей, насамперед збереження пам'яті про Голокост. У цьому контексті, буде доречним крізь призму національної історії України, її регіональну специфіку простежити еволюцію формування пам'яті про Голокост у м. Маріуполі.

Мета публікації – розкрити особливості формування історичної пам'яті про Голокост у місті Маріуполі крізь призму часу.

З часів, Другої світової війни суперечливо формувалася історична пам'ять мешканців м. Маріуполя про трагедію Голокосту. Радянська влада намагалася приховати факти, однак мешканці міста знаходили місця розстрілів єврейського населення.

Зі слів Ч.Р. Давидовича дізнаємося, що після звільнення міста, один з маріупольських євреїв висловив бажання встановити біля колишнього протитанкового рову пам'ятник своїй сім'ї, яка була розстріляна там у жовтні 1941 року [4]. Йому відмовили, мотивуючи це тим, що якщо кожен встановлюватиме постаменти на честь своїх загиблих родичів, що з цього вийде. Тоді Р. Д. Чарфас, у той час керівник філії Гіпромезу, та ще декілька євреїв, зібрали кошти для встановлення обеліску. Але за умови, що слово «євреї» не буде згадуватися в написі монументу. Напис сформувався наступним чином: «Жервам фашизму м. Маріуполя. Жовтень 1941 року». У народі його знають як «єврейський пам'ятник» [5].

У 1949 році за сприяння тодішнього директора «Азовсталі» П. І. Когана неподалік від «єврейського пам'ятника» розмістили обеліск розстріляним азовстальцям. Слово «євреї» там теж не зазначалось. Аргументуючи це тим, що після страти єврейського населення Маріуполя, у рову розстрілювали циган, а також партизанів, підпільників – українців, росіян, греків.

27 січня у світі відзначається Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту. Генеральна асамблея ООН прийняла 1 листопада 2005 року Резолюцію № 60/7, у якій зазначається, що «Голокост, який привів до знищення однієї третини євреїв і незліченної кількості представників інших національностей, буде завжди слугувати всім людям пересторогою про небезпеки, які приховують у собі ненависть, фанатизм, расизм та упередження...». Саме цей документ оголосив Днем пам'яті жертв Голокосту 27 січня [3].

Україна на державному рівні вшановує жертв Голокосту з 2012 року. У цьому контексті не є виключенням і м. Маріуполь. У якому традиційно щороку представники єврейської громади, а також просто не байдужі люди вшановують пам'ять про ту трагедію [1]. На згадку про яку на стіні Приазовського державного технічного університету, де в роки окупації розташовувалось гетто, було вивішено меморіальну дошку, виконану за моделлю скульпторів Юхима Харабет і Юрія Балдина. Зазвичай, траурна хода починається від Приазовського державного технічного університету, продовження церемонії відбувається на території Агробази (місця колишнього розстрілу) біля Маріуполя [5].

У своїй промові 27 січня 2017 р. у зв'язку з Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту й Президент України Петро Порошенко зазначив: «Це наш спільний біль. Він щемить у серцях українців, ятрить рани нашої багатостраждальної землі, гіркими рядками повнить книгу буття Українського народу» [2].

Таким чином, історична пам'ять про Голокост є невід'ємною частиною пам'яті про Другу світову війну, яка була найвиразнішим символом злочинів нацизму та центральною історичною подією ХХ століття. Не зважаючи на загрозу власному життю багато людей в роки окупації не залишалися байдужими до гонінь єврейського населення, співчутливо ставилися до них, намагалися допомогти. Тому таких людей назвали Праведниками світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про жертви нацистських переслідувань». [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14#Text) (дата доступу: 19.12.2020).
2. Порошенко: Голокост – це наш спільний біль. [URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2164458-porosenko-golokost-ce-nas-spilnij-bil.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2164458-porosenko-golokost-ce-nas-spilnij-bil.html) (дата доступу: 19.12.2020).
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 60/7 «Пам'ять про Голокост» від 1 листопада 2005 р. [URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e18](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e18) (дата доступу: 19.12.2020).
4. Романцов В.М., Пандазі А.В., Гузь А.М. Трагедія Голокосту в Маріуполі доби нацистської окупації. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологі. 2018. Вип. 22–23. С. 85–95.
5. Яруцкий Л. Д. Евреи Приазовья. Мариуполь, 1996. 322 с.

ДО МИНУЛОГО – З ВДЯЧНІСТЮ І ПОВАГОЮ (До 30-річчя Маріупольського державного університету)

Нікольченко Ю. М.

У наступному, 2021 р., Маріупольському державному університету, ровеснику незалежної України, виповнюється 30 років. За роки, що минули у житті нашого знаного в Україні і за кордоном вишу, відбулися величезні зміни: з'явилися нові спеціальності, була створена власна модель міжнародного співробітництва, яка довела свою ефективність; університет перетворився на впливовий науковий, освітній та громадський центр, який відіграє важливу роль у процесі інтеграції нашої держави до світового співтовариства[1].

Завдяки самовідданій, добросовісній та ефективній роботі професорсько-викладацького складу і співробітників під керівництвом ректора, доктора політичних наук, професора К. В. Балабанова, за короткий термін МДУ став гарантом високого рівня фахової підготовки спеціалістів для потреб країни, здатним відстоювати національні інтереси України [2].

Двадцять два роки потому у серпні 1998 р. на запрошення К. В. Балабанова я розпочав роботу у Маріупольському гуманітарному інституті (з 2004 р. – Маріупольський державний гуманітарний університет, з 2010 – Маріупольський державний університет): доцентом кафедри історичних дисциплін, деканом факультету заочного навчання, завідувачем кафедри історичних дисциплін, доцентом кафедри культурології та інформаційної діяльності. Відбулася моя зустріч із чудовим колективом фахівців історичного факультету, який на той час очолювала кандидат історичних наук, доцент І. С. Пономарьова, а випускну кафедру – кандидат історичних наук, доцент В. М. Романцов.

На початку роботи на історичному факультеті мене приємно вразило і запам'яталося те, що у молодому закладі вищої освіти майбутні історики професійно опанували великий обсяг фундаментальних знань та практичні навички оперувати конкретним історичним матеріалом широкого спектру. Вони володіли умінням системно працювати з джерелами, науковою літературою, прискіпливо аналізувати історичні події, були підготовлені до наукової критики. На мою особисту думку, в означений період професійна підготовка фахівців-істориків у МПІ не поступалася вишам України з великим досвідом і практикою підготовки істориків. Створювала творчу атмосферу на історичному факультеті викладацька і наукова діяльність ректора, професора К. В. Балабанова, який очолював кафедру соціально-політичних дисциплін.

З січня 1999 р., у зв'язку з навчанням у докторантурі доцента В. М. Романцова, за дорученням керівництва інституту, я до квітня 2002 р. очолював кафедру історичних дисциплін. Уся діяльність кафедри забезпечувалася тісною співпрацею з деканатом історичного факультету під керівництвом спочатку доцента І. С. Пономарьової, а потім кандидата з мистецтвознавства, доцента Г. І. Батичко та самовідданою працею колективу кафедри, щоб у своєрідним «сплавом» науково-педагогічного досвіду, творчої енергії, вимогливості та людяності усталенні до студентів.

Усім викладачам кафедри: Г. І. Батичко, Н. В. Гавриловій, А. В. Гедьо, В. М. Коробці, В. К. Кульбаці, С. В. Новіковій, В. Ф. Павлухіній, С. П. Пахоменку, І. С. Пономарьовій, В. М. Романцову, О. В. Сіверу був притаманний високий професіоналізм і відданість справі. Велику вдячність я висловлюю і старшим лаборантам кафедри: С. В. Новіковій, Н. О. Капустніковій, В. С. Волониць і Н. В. Сальніковій, які сумлінною працею сприяли забезпеченню навчального процесу і наукової діяльності колективу.

Наукові інтереси моїх колег на кафедрі охоплювали цілий спектр археологічних, історичних, політичних і культурологічних проблем. Визнанням високого педагогічного і наукового потенціалу кафедри було те, що її викладачі були запрошені до роботи на нових кафедрах і спеціальностях історичного факультету – міжнародних відносин і зовнішньої політики, культурології та інформаційної діяльності.

Необхідно відзначити професійний і творчий потенціал студентів спеціальності «Історія» кінця 1990-х–початку 2000-х років. Зусиллями Ректорату, деканату історичного факультету, кафедрою історичних дисциплін, студентським самоврядуванням для них була створена атмосфера інтелектуально насиченого життя. Працювало студентське наукове історико-археологічне товариство, заохочувалась участь у наукових конференціях, щорічно проводилася Декада студентської науки та заходи змістовного дозвілля.

Багатьом випускникам спеціальності «Історія» 1999–2002 років були притаманні ґрунтовна базова підготовка, уміння і навички педагогічної, науково-дослідницької, організаційної та громадської діяльності. Серед них дозволю собі згадати блискучих випускників, які після закінчення навчання продовжують плідно працювати в МДУ: Д. Вовк (Шибаниць), М. Молчанова (Зіміна), О. Тухватуліна (Манякіна), М. Булик, В. Волониць, Л. Голюк (Дабло), Ю. Лаєвська (Коробка), А. Будилкіна (Новікова).

Важливою подією для інституту, історичного факультету, кафедри історичних дисциплін і особисто для мене стала підготовка і проведення в МГІ 27–29 травня 1999 р. унікальної за масштабною та результативною традиційної Міжнародної науково-практичної конференції «Україна–Греція: історична спадщина та перспективи співробітництва» (Голова оргкомітету – професор К. В. Балабанов) [4]. Разом із Оргкомітетом працював Науковий комітет конференції, створений за наступними напрямками: «Археологія та історія», «Етнічні процеси і традиційна культура Греції та діаспори», «Філологія та методика викладання новогрецької мови», «Організація освіти в Україні та Греції», «Право. Економіка», «Молодь і суспільство». Напрямами науковимисекціямконференціїкеруваливідомі і авторитетнівченіУкраїни і Греції. Вражала не тількикількістьучасників, а й широке коло питань, якіобговорювалися на пленарному і секційнихзасіданнях. Маючи за плечимазначнийпопереднійдосвідщодоорганізаціїта участі у науковихі науково-практичнихконференціях, я бувприємновраженийчіткою, логічною і професійною системою підготовки і проведення такого визначногонаукового форуму.

Окремо зупинюсь на роботі факультету заочного навчання, що був організаційно створений в МГІ з ініціативи ректора, професора К. В. Балабанова у серпні 1999 р. і деканом якого я працював десять років, до кінця серпня 2009 р. Однак, історія заочного навчання в інституті розпочалася на три роки раніше, в 1996 р., коли вперше було здійснено набір на заочні відділення спеціальностей «Українська мова та література» і «Правознавство». Це пов'язано з тим, що після проголошення незалежності України та розширення сфери використання української мовияк державної, Донеччина та Українське Приазов'я відчували гостру потребу у фахівцях-україністах, а розширення правового поля у регіоні вимагало підготовки висококваліфікованих юристів широкого профілю. З 1998 р. здійснювався набір студентів-заочників на спеціальності «Міжнародна економіка» та «Новогрецька мова і література». Фактично на час створення факультету на заочній формі навчання було чотири спеціальності, на яких навчалася біля 400 студентів [3].

Велику допомогу в організації діяльності факультету заочного навчання надавали безпосередньо Ректор вишу професор К. В. Балабанов, проректор із навчальної роботи, кандидат педагогічних наук, доцент Ю. М. Косенко, завідувач навчальної частини С. В. Яблоков та завідувачі випускних кафедр. За десять років кількість спеціальностей факультету зросла до дванадцяти, а число студентів наблизилося до 1500. Набір здійснювався за державним замовленням та за рахунок юридичних і фізичних осіб.

У зв'язку з тим, що у чинному на той час в Україні «Положенні про вищий навчальний заклад» жодним словом не було обумовлено про Існування заочної форми навчання, а в «Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» про це лише згадувалося, у МДІ було розроблено і затверджено Вченою радоювласне «Положення про заочну форму навчання». Водночасдеканат факультету разом із випускними кафедрамирозробляли навчальні плани, розраховані на підготовку спеціалістів, а після 2004 р. – бакалаврів, спеціалістів і магістрів на всіх спеціальностях.

У заочній формі вищої освіти нашого вишу особливо важливою поставала проблема якості підготовки до своєї діяльності майбутнього фахівця. Від його особистого уміння і знання залежали результати роботи закладів освіти, установ і організацій, підприємств тощо, тому треба було навчити студентів творчо підходити до навчання, і свідомо,у багатьох випадках, самостійно обирати свій шлях формування професійних навичок. Це і було креативним завданням факультету заочного навчання і кафедр.

Вивчення кожної окремої дисципліни в умовах заочної форми навчання було обмежене у часі, тобто здатне забезпечити лише головну складову курсу. Обсяг аудиторних годин становив 30–35% від обсягу денної форми навчання. У подальшому наші студенти повинні були самостійно удосконалювати свою професійну підготовку. Самостійна робота студентів була спрямована на вирішення двох взаємопов'язаних задач:

- розвивати самостійність у пізнавальній діяльності, тобто вчитися самостійно здобувати знання;

- вчитися самостійно використовувати знання у навчанні та практичній діяльності.

На факультеті і кафедрах були впевнені, що студент, якій володіє навичками самостійної роботи, активніше і глибше засвоює навчальний матеріал, виявляється краще підготовленим до творчої праці, до самоосвіти і подальшого навчання.

Для організації самостійної роботи кафедрами були розроблені та впроваджені у навчальний процес навчально-методичні комплекси з кожної дисципліни, в яких у стислій формі була викладена низка методичних порад студенту-заочнику. Вони надавали студентам можливість самостійно опановувати складові навчальної дисципліни та більш поглиблено аналізувати окремі її аспекти, вилучати незрозумілі питання для наступного роз'яснення викладачем, планувати свій час і готуватися до підсумкового контролю. Активно використовувалася така форма роботи як міжсесійні аудиторні заняття у другу зміну, у суботу і неділю. Студентам-заочникам, за їхнім бажанням, офіційно надавалася можливість відвідувати додаткові заняття разом із студентами денної форми навчання.

Слід зазначити, що на факультеті навчалися студенти з різним рівнем попередньої освіти та різним умінням самостійно працювати, самостійно освоювати відповідні предмети в обсязі програми вищої школи. Приємно було зауважити, що значна кількість студентів-заочників, не зважаючи на рівень довузівської підготовки, демонстрували вміння прекрасно вчитися і, у підсумку, атестувалися комісіями на випускних іспитах найвищими оцінками.

До викладання на факультеті заочного навчання залучалися не тільки викладачі нашого закладу вищої освіти, а провідні фахівці авторитетних вишів України: Донецького національного університету ім. В. Стуса, Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, Донецького державного університету управління, Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва (м. Київ), Київського національного торговельно-економічного університету, Одеського національного університету ім. І. Мечникова, Харківського національного університету ім. В. Каразіна, Харківської національної юридичної академії ім. Я. Мудрого, Харківського національного університету внутрішніх справ, Бердянського державного педагогічного університету, Криворізького державного педагогічного університету, Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь) та інших.

У сьогоднішній з вдячністю згадую методистів факультету заочного навчання: Л. Магас, В. Григор'єву, О. Тухватулліну (Манякіну), Н. Сальнікову, О. Гур'єву (Цибулько), з якими професійно вирішувалися складні питання організації та вдосконалення навчального процесу. О. Манякіна і О. Цибулько, вже кандидати історичних наук і доценти, продовжують працювати викладачами у нашому університеті.

Добрим словом згадують Маріупольський державний університет десятки тисяч випускників в Україні і за кордоном. Він благотворно вплинув на життя сотень викладачів і співробітників. З університетом пов'язана доля і нашої родини: доцентом кафедри слов'янської філології та перекладу працює моя дружина, кандидат філологічних наук Тамара Нікольченко; доцентом кафедри української філології працює дочка, кандидат філологічних наук – Марія Нікольченко; її чоловік – Володимир – у 2004 р. закінчив факультет заочного навчання за спеціальністю «Правознавство» і працює за фахом, а дочка Марії і Володимира – Владислава – вчиться на першому курсі спеціальності «Культурологія». Слова вдячності і мої найкращі побажання Маріупольському державному університету!

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанов К. В. Україна-Греція: з любов'ю в серці. Виступи, статті, інтерв'ю, роздуми. / К. В. Балабанов. – Донецьк: Національна спілка письменників України, журнал «Донбас», 2004. – 504 с.
2. Костянтин Балабанов: життєвий шлях освітянина, науковця, дипломата. – Маріуполь: ПрАТ «Газета «Приазовський робочий», 2019. – 320 с.

3. Нікольченко Ю. М. Факультет заочного навчання в структурі Маріупольського гуманітарного інституту // Ю. М. Нікольченко // Шляхи реформування заочної (дистанційної) вищої освіти. Всеукраїнська науково-методична конференція. Українська академія друкарства (м. Львів) 11–13 жовтня 2000 р. – Київ-Львів, 2000. – С. 39–40
4. Україна–Греція: історична спадщина та перспективи співробітництва // Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції в 2-х томах. – Маріуполь: МГІ, 1999. – Том 1. Частина 1 – 543 с., Частина 2 – 543 с.; Том 2 – 274 с.

ПРИВАТНА МЕДИЦИНА В МАРІУПОЛІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Новікова С.В.

Приватна медицина в Російській імперії у ХVІІІ – на початку ХХ ст. була найбільш розповсюдженою формою медичного обслуговування населення. Після низки реформ у ХVІІІ – на початку ХІХ ст. сформувалася державна медична служба, а у 60- і рр. ХІХ – на початку ХХ ст. були створені земська, міська та відомча медицина. Сучасного звичного для нас поняття «приватна медицина» у цей час не існувало, традиційно і в законодавстві, і у повсякденному житті вживалося поняття «приватна практика». Таку практику мали не лише приватні лікарі, а й ті, що працювали в державному секторі (головним чином – через низьку зарплатню).

В цілому ж лікарсько-санітарна справа в державі контролювалася Міністерством внутрішніх справ, до складу якого входили Медичний департамент, Департамент Казенних лікувальних закладів та Медична рада. Обов'язок контролювати медичну практику для запобігання «вреда, происходящего от врачевания, производимого людьми несведущими и непризнанными в России в звании медицинском» покладалася на Медичний департамент. Його головним завданням було «всемерно наблюдать, дабы лечение людей производимо было не иначе, как испытанными в том врачами, отвращая всякий вред, который от так называемых эмпириков и шарлатанов происходит может» [11]. Також з цією метою щороку Медичним департаментом щороку, починаючи з 1809 р. і до 1916 р., видавалися так звані календарі, які були загальними списками лікарів, «как состоящих на службе, так и вольнопрактикующих» [11]. Такі календарі надходили до всіх аптек держави і містили усі відомості про лікарів, які мали право виписувати рецепти.

Діяльність лікарів усіх гілок тогочасної медицини регламентувалася державним законодавством. Головним законодавчим актом у цій сфері був «Свод Учреждений и Уставов врачебных по гражданской части» (який частіше за все називали «Врачебный устав»). Існувало три редакції цього документу (1857 р., 1892 р. та 1905 р.). «Врачебный устав» був значним за обсягом, складався з 1866 статей з численними додатками. У ньому були вміщені правові норми, що регулювали різні аспекти діяльності лікарів та медичних установ, а саме: організацію лікарської та фармацевтичної діяльності, статут медичної поліції, статут про карантини та статут судової медицини. Низка статей «Врачебного устава» регламентувала порядок надання медичної допомоги та розмежовувала повноваження різних фахівців залежно від рівня освіти. У додатках, які конкретизували «Врачебный устав», були відображені ступені відповідальності, включаючи кримінальну, за різні види порушень у медичній діяльності. Одним з таких додатків був «Статут Лікувальних закладів», норми якого поступово впроваджувалися в дію, починаючи з 1905 р. [10; 12].

Проблема доступності медичної допомоги у цей період розглядалася виключно з позицій наявності лікувальних установ та лікарів. Незважаючи на зусилля уряду та органів місцевого самоврядування постійно існував гострий дефіцит лікарських кадрів. Лікарів ледве вистачало для забезпечення медичною допомогою міського населення, при цьому головним чином – заможних городян, оскільки приватні лікарські послуги коштували доволі дорого.

На європейському рівні лікарськими послугами було забезпечене населення лише столичних та великих міст.

У питаннях надання безкоштовної медичної допомоги малозабезпечені категорії населення мали підтримку з боку держави. Численні категорії хворих звільнялися від плати за лікування, що компенсувалося державою або місцевими органами самоврядування. Законодавством («Устав», ст. 550 – 552) були встановлені наступні розцінки для незаможних хворих:

« 1) доктор медицины за посещение в городе с прописанием рецепта да приемлет 30 коп., за посещение в городе без прописания рецепта 15 коп., за посещение за городом 60 коп., за словесный или письменный совет 1 руб. 50 коп.

2) Лекарь за посещение в городе с прописанием или без прописания рецепта да приемлет 15 коп., а за посещение за городом 30 коп. За словесный или письменный совет 90 коп.

3) За кровопускание полагается плата 7 и 1/2 коп., за выдернутие испорченного зуба 15 коп., за кровопускание рожками, за каждое по 3 коп., за припущение пиявиц, за каждое по 6 коп. За приложение пластыря шпанских мух 7 и 1/2 коп., за промывательное – 7 и 1/2 коп.

4) За операции, как-то, тазные, вынутие камня и подобные, количество платы не определяется, а предоставляется оное добровольному условию врачующего с болящим. Однако же напоминается врачам, что медицинское управление за непомерное требование платы не оставит их без взыскания по законам. Врач, подававший в тяжелых родах помощь, от малоимущих да приемлет вознаграждение за его труд 1 руб. 50 коп. Убогим же родильницам врачи, получающие жалованье, должны подавать помощь безденежно». Заможним пацієнтам дозволялося сплачувати більші суми, ніж ті, що визначалися для незаможних [11; 12].

Приватною практикою могли займатися не лише лікарі, а також допоміжний медичний персонал (повитухи, фельдшери та ін.), що мали законне право на здійснення медичної діяльності. Випускники російських вищих медичних навчальних закладів мали необмежене право займатися лікарською практикою. Особи з дипломами іноземних університетів допускалися до лікарської діяльності за дозволом Медичної ради після додаткових випробувань або на підставі висновку Медичної ради про наукову та практичну діяльності претендента. Обов'язковою умовою для іноземців було знання російської мови. Дантистам, окулістам та повитухам дозволялася обмежена практика відповідно до профілю і рівня їх професійної підготовки. Жінки-лікарі отримали право на приватну практику лише у 1895 р.

Якщо штатних медиків не вистачало, на приватних лікарів покладалися тимчасові обов'язки з виплатою відповідного жалування. Вони запрошувалися для проведення медичного огляду, судово-медичної експертизи, брали участь у заходах з ліквідації епідемій, працювали в призовних комісіях, були медичним резервом для армії.

Реальну кількість лікарів, які займалися приватною практикою у період до 1890 р., встановити неможливо. Медичним департаментом Міністерства внутрішніх справ у 1890 р. була здійснена перша спроба статистичного обліку, за відомостями якого з 12 274 лікарів країни приватну практику мали майже половина – 6 106. Наведені у цьому документі показники засвідчили, що попит на приватні медичні послуги у тих губерніях, де діяли земства, був в три рази менший. У повітових містах та сільській місцевості приватні лікарі становили лише 16 % від загальної кількості медиків [2]. Такі низькі показники безпосередньо пов'язані з можливістю для населення лікуватися в земських медичних установах відносно дешево або навіть безкоштовно.

Але при всьому цьому міська та земська медицина не могла забезпечити у повній мірі потреби населення, часто доводилося звертатися по кваліфіковану допомогу саме до приватних установ. Так, наприклад, у 1894 р. за винагороду у 300 руб. міська влада Маріуполя звернулася з проханням до товариства імператриці Марії надіслати окуліста.

Група окулістів об'їздила усі населені пункти повіту у 1895 р., а з 1902 р. за згодою з вищезгаданим товариством подібна група висилалася до Маріуполя щороку.

Основна інформація про діяльність приватних лікарів у Маріуполі на початку ХХ ст. вміщена на сторінках місцевої газети «Мариупольская жизнь» та різноманітних довідкових виданнях. З них можна дізнатися, що на 1908 р. у місті працювало щонайменше дві жінки-акушерки (одна з них спеціалізувалася на жіночих та дитячих хворобах), лікар-отоларинголог, хірургічно-гінекологічна клініка доктора Марконі.

Значною була чисельність стоматологів. Так, на 1910 р. у місті працювало щонайменш шість стоматологічних кабінетів та одна стоматологічна клініка доктора Штейнберга. З рекламних оголошень цих закладів можна дізнатися про вартість їх послуг:

- встановлення штучного зубу – від 1 руб. 50 коп.
- встановлення пломби – 75 коп.
- консультація – 50 коп.

У цей час у Маріуполі також працювали хіміко-бактеріологічний кабінет та лабораторія. Послуги масажу та перев'язки ран жителі міста могли отримати у приватному фельдшерському кабінеті. На 1916 р. у місті діяли 3 приватні та 3 відомчі медичні установи, значна кількість приватних фахівців [1; 4 – 9].

Серед вузькоспеціалізованих лікарів у Маріуполі значну кількість становили окулісти та лікарі, що лікували венеричні та сечостатеві хвороби. Послуги останніх користувалися особливим попитом, оскільки для Маріуполя на той час одною з гострих проблем була висока захворюваність населення сифілісом. Були серед приватних лікарів і ті, хто боровся з іншою розповсюдженою хворобою не лише ХІХ ст. – туберкульозом.

У досліджуваний період зміни торкнулися і самої мережі медичних закладів. Наприкінці ХІХ ст. значного розвитку набуло будівництво медичних установ на приватні кошти, де малозабезпечені хворі отримували безкоштовне лікування. Безкоштовну медичну допомогу для незаможних категорій населення надавали різноманітні громадські та благодійні організації, наприклад Червоний Хрест, Відомство установ імператриці Марії, а також численні міські товариства лікарів, які організовували безкоштовний амбулаторний прийом, швидку медичну допомогу та ін. За «Врачебным уставом» 1905 р. приватними визнавалися лікувальні заклади, які були засновані та знаходилися на забезпеченні різних станів суспільства, а також благодійними, навчальними та іншими товариствами та приватними особами [12].

Такі заклади наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відкривалися і в Маріуполі. У 1911 р. за ініціативою організації Червоного Хреста у місті, як і в інших містах держави, була створена Ліга боротьби з туберкульозом та почали проводитися Дні білої квітки. До складу маріупольської Ліги увійшли найбільш заможні та впливові мешканці міста, наприклад – Давид Хараджаєв, який очолював міський комітет Червоного Хреста. Цього ж року на узбережжі Азовського моря було відкрито перший в місті протитуберкульозний санаторій, який діяв з травня по вересень. Там хворі отримували медикаментозне лікування і повноцінне харчування. Кошти на його утримання виділялися Д. Хараджаєвим і збиралися на благодійних святах білої квітки. 20 квітня по всьому місту стояли кіоски для збору коштів, прикрашені мереживом і саморобними ромашками з паперу або тканини. Кожен маріуполець міг пожертвувати для хворих хоч декілька копійок. Натомість йому дарували білу ромашку, зроблену добровольцями [3].

За ініціативою та за підтримки Д. Хараджаєва також були відкриті лазарети при заводах Нікополь-Маріупольського товариства і «Русский Провиданс», в роки Першої світової війни – лазарет Червоного Хреста, що діяв у приміщенні міського акцизного винного складу. Крім цих медичних закладів на 1910 – 1916 рр. у Маріуполі діяли хірургічна та гінекологічна лікарня, приватна лікарня фабрично-заводських дрібних підприємств, значна кількість приватних лікарів (стоматологів, гінекологів та ін.) та аптек (п'ять звичайних та одна сільська) [4].

Отже, протягом майже всього XIX ст. та початку XX ст. населення Маріуполя могло отримати кваліфіковану медичну допомогу лише у сфері приватної медицини. Певною мірою приватна практика була позитивним фактором у розвитку медичного обслуговування маріупольців, оскільки приватні лікарі мали високу компетентність та досвід в окремих професійних питаннях, яких не могли вирішити земські лікарі. Також вони обслуговували тих, кому не вистачало обмеженої допомоги земської та міської медицини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд». – Мариуполь : Типография С.А. Копкина, 1910. 166 с.
2. Гребенщиков В.И. Опыт разработки результатов регистрации врачей в России. *Справочная книга для врачей*. Санкт-Петербург, 1890; Т. I. С. 103 – 143.
3. День «белого цветка». *Мариупольская жизнь*. 1912. 20 апреля.
4. Лечебные заведения. Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год. Мариупольский уезд. URL : <http://old-mariupol.com.ua/adres-kalendar-na-1916-god—5/>
5. Мариупольская жизнь. 1906. 4 июля.
6. Мариупольская жизнь. 1908. 4 июля.
7. Мариупольская жизнь. 1910. 6 июля.
8. Мариупольская жизнь. 1912. 14 марта.
9. Мариупольская жизнь. 1915. 2 мая.
10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. Издано проф. императ. училища правоведения, почет. чл. ун-та Св. Владимира Н.С. Таганцевым. Санкт-Петербург : Типография М.М.Стасюлевича, 1886. [4], 714 с. URL : <https://www.prlib.ru/item/459770>
11. Устав врачебный. *Свод законов Российской империи*. Т. 13. 1892. Санкт-Петербург : Кодификац. отд. при Гос. совете, [1892]. [2], 341 с. URL : <https://runivers.ru/bookreader/book388226/#page/1/mode/1up>
12. Устав врачебный, изд. 1905 г. и по прод. 1912 и 1913 г.г., и узаконения по врачебно-санитарной части, дополненные постатейными разъяснениями Сената и правительственных установлений, правилами и инструкциями / составил пров. Л. А. Колычев. Неофициальное издание. Петроград : Издание юридического книжного магазина В. П. Анисимова, [1915]. VIII, 660 с. URL : <https://www.prlib.ru/item/459875>

ЖІНОЧА СЕРЕДНЯ ОСВІТА У м. МАРІУПОЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

А. С. Папац

Значення освіти важко переоцінити. Освітня галузь України останнім часом знаходиться у стані постійного реформування. Вивчення сфери середньої освіти також важливе для усвідомлення розвитку всієї системи освіти в Російській імперії та українських губерніях зокрема. За цих умов цілком зрозумілим є інтерес дослідників до питань історії становлення та розвитку освіти, а особливо жіночої. Ще зовсім у недавньому минулому жінкам в імперії отримати освіту було неможливо. Тільки після освітньої реформи 1864 р. це стало доступним для них. Важливо проаналізувати розвиток жіночої освіти, тому що історики більше уваги приділяли увагу чоловічим закладам освіти.

Метою даної статті є характеристика закладів жіночої середньої освіти, засновані у Маріуполі після проведення освітньої реформи 1864 р. Вивченням даної теми займалися місцеві історики та краєзнавці, відображенням їх діяльності стала колективна праця – «Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века» (Р. Божко, Т. Булі, Н. Гашененко, Л. Кучугура, Р. Саенко та ін.).

У другій половині XIX ст. було зроблено значний крок у розвитку жіночої середньої освіти. Розпочинаючи підготовку шкільної реформи, уряд розумів, що поряд з закритими навчальними закладами, розрахованими, насамперед, на дітей привілейованих верств,

необхідно було заснувати хоча б у губернських містах всестанові жіночі навчальні заклади, які за характером і рівнем освіти наближалися до звичайних гімназій. Особливе місце у системі середніх навчальних закладів займали жіночі гімназії та прогімназії. До другої половини XIX ст. жінки майже не мали доступу до освіти. Згідно з «Положенням про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства Народної Освіти» від 24 травня 1870 р., училища першого розряду ставали закладами жіночої середньої освіти – гімназіями, а училища другого розряду – прогімназіями та призначалися для учениць всіх станів і віросповідань. У гімназіях мали право навчатися дівчата різних соціальних станів, але на даній території цю можливість найчастіше використовували дівчата з бідних сімей, які були зацікавлені в отриманні роботи після закінчення школи, що надавало їм певного статусу та матеріальної забезпеченості[3].

Однією з перших відкритих жіночих гімназій було у місті Маріуполі 16 вересня 1876 р. Ініціатором створення цієї гімназії був відомий місцевий громадський діяч – Ф. Хартахай. Він на початку 1875–1876 навчального року за угодою з Маріупольською міською думою відкрив приватні чоловіче і жіноче «училища II розряду з курсом прогімназій». Височайшим повелінням від 27 січня 1876 р. було дано дозвіл на відкриття в місті повної жіночої гімназії. Названа вона була Маріїнською, на честь дружини Олександра II Марії Олександрівни. Гімназія працювала під керівництвом А. Генглезь. Декілька років вона розташовувалась в орендованих приміщеннях, а з 1894 р. – у власному приміщенні. Спочатку була відкрита у складі підготовчого і першого класів, кількість вихованок складала 48 осіб [4]. Поступово кількість класів збільшилась до 20: 4 підготовчих, 7 основних, 7 паралельних та 2 додаткових. Вивчали дівчата, окрім предметів основного курсу, рукоділля, танці, гігієну. Закінчивши додаткові класи, вони вивчали педагогіку щоб отримати право на домашнє викладання. Учениці, нагороджені золотою чи срібною медаллю, могли працювати домашніми наставницями. Всім іншим ученицям надавалося звання вчительки народного училища [1].

У 1876 р. до гімназії було прийнято 129 учениць, а у 1885 р. їх число зросло до 162, у 1895 р. – до 268, у 1897 р. – до 358, у 1899 р. – до 463 – тобто майже за чвертьстоліття кількість учениць зросла у 4 рази. Основним джерелом утримання гімназії була плата за навчання. Так, наприклад, у 1899 р. вона становила 16 247 крб., міська дума виділила 8 736 крб. і субсидія державного казначейства складала 900 крб. [2, с.4, 7, 22-23]. Також, відповідно до постанови губернських земських зборів від 10 грудня 1887 р. гімназії щорічно виділялося 300 крб. допомоги.

Таким чином, можна зробити висновок, що після освітньої реформи 1864 р. почала формуватися мережа жіночих закладів середньої освіти. Процес становлення системи жіночої освіти супроводжувався формуванням відповідної нормативно-правової бази. У нашому місті було засновано Маріїнську жіночу гімназію, яка одна з перших у Катеринославській губернії розчинила свої двері для навчання дівчат. Загалом жіноча середня освіта розвивалася випереджальними темпами порівняно з чоловічою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко и др. – Изд. 2-е с изменен. И доп. – Мариуполь: Изд-во «Рената», 2008. – С.126.
2. Отчет о состоянии Мариупольской Мариинской женской гимназии за 1899 гражданский год. Мариуполь, 1900. 46 с.
3. Положение о женских гимназиях и прогимназиях Министерства Народного просвещения утвержденного 24.05.1870 г. – СПб.: Изданиесенатской типографии, 1912. – 129 с.
4. Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь, 1916. – С.339–350.

«МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ КОЛЕДЖ – ПОЧАТОК ІСТОРІЇ МДУ»

Романцов В. М., Романцова Н. І.

Маріупольський державний університет підходить до свого тридцятирічного ювілею, і можна говорити про пройдений ним шлях. Історія цього закладу вищої освіти – це погляд на розвиток освітньої сфери у Маріуполі та в Україні загалом. Історичні витоки МДУ можна простежити в навчальній діяльності Маріупольського міського народного університету 1917–1919 рр. [12, с. 135] та Маріупольського педагогічного технікуму 1920 – 1930-х років [15, с. 87, 88]. Але в екстремальних суспільних умовах (Громадянська війна в першому випадку, утвердження тоталітарного комуністичного режиму – у другому) ці навчальні заклади не мали шансів на успішний розвиток, а тому час їх діяльності був історично обмежений.

Маріупольський державний університет – ровесник незалежної Української держави і бере свій початок з вересня 1991 року. Це була доба національно-державного відродження України, демократизації суспільних процесів, активізації культурного відродження національних спільнот, що створило сприятливі умови для утворення та подальшого розвитку МДУ. Але, з іншого боку, то був нелегкий час. Автори монографії про національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. звернули увагу на те, що «університет створювався без відповідної матеріально-технічної й кадрової бази, без престижних спеціальностей і міжнародних зв'язків в умовах гострої соціально-економічної кризи в країні на початку 90-х років минулого століття» [1, с. 188].

Гуманітарний коледж був потрібен індустріальному центру Приазов'я м. Маріуполю та всьому цьому регіону. Попередньо була проведена велика підготовча робота на різних рівнях центральної та місцевої влади в Україні. Активно лобював відкриття гуманітарного коледжу в Маріуполі ректор ДонДУ академік В. П. Шевченко, який запозичив цікавий досвід, відвідавши провідні університети США. Ідею Володимира Павловича підтримали маріупольський мер Ю. Хотлубей, керівники великих підприємств [14, с. 50, 52]. З подібною ініціативою виступило також Маріупольське міське національно-культурне товариство греків [6, с. 105]. Активно долучилася до вирішення цього питання Н. М. Кисельова, яка в той час працювала секретарем Маріупольського міськкому КПУ по ідеології та членом Центральної виборчої комісії. Вона просувала питання про створення Маріупольського гуманітарного коледжу на рівні владних установ Маріуполя, Донецька, Києва [2].

31 травня 1991 р. наказом Міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР з метою практичної реалізації завдань про введення в дію Законів Української РСР про освіту, про мови, «враховуючи необхідність кадрового забезпечення процесів відродження національних традицій, розвитку національних мов, історії, культури» в якості експерименту двоступеневої підготовки спеціалістів гуманітарного профілю «в комплексі коледж – університет» створено Маріупольський гуманітарний коледж при Донецькому державному університеті. Коледж було засновано на правах факультету ДонДУ, і він почав діяти 1 вересня 1991 р. [8]. У 1991 р. рішенням вченої ради Донецького університету було затверджено також статут Маріупольського гуманітарного коледжу [3].

26 червня 1991 р., було прийняте важливе рішення виконавчого комітету Маріупольської міської Ради народних депутатів «Об открытии в г. Мариуполе гуманитарного колледжа». У цьому документі зазначалося, що його відкриття було обумовлене «возникшей в г. Мариуполе потребностью в педагогических кадрах гуманитарного профиля». Для цього звернулися у міський комітет КПУ з проханням про виділення у будинку громадсько-політичного центру аудиторій, необхідних для організації навчального процесу в коледжі. Надзвичайно важливими були рішення про виділення квартир для викладачів та фінансування нового закладу освіти за рахунок фонду фінансових ресурсів міста у обсязі 180 тис. руб. Вирішувати організаційні питання створення коледжу було доручено начальнику Маріупольського міського відділу народної освіти В. І. Демченку [11].

На всіх етапах початкового становлення коледжу він мав всебічну підтримку з боку Донецького державного університету. За словами ректора університету академіка В.П. Шевченка, з самого початку передбачалося призначити керівником Маріупольського гуманітарного коледжу К. В. Балабанова, який у той час навчався в докторантурі, і йому дали змогу завершити навчання [14, с. 50]. Виконувачем обов'язки декана-директора коледжу з 1 липня 1991 р. було призначено канд. іст. наук., доцента кафедри історії СРСР ДонДУ М. А. Захарченка [8]. Заступником директора коледжу з загальних питань у листопаді 1991 р. була призначена Кисельова Н. М. На посаді головного бухгалтера коледжу почала працювати І. А. Садова [10]. Завгоспом працювала Н. Н. Федорук [17].

Приймальній комісії ДонДУ було доручено здійснити набір студентів коледжу на такі факультети: історичний за спеціальністю «Історія з новогрецькою мовою» – 25 осіб; філологічний – за спеціальностями «Російська мова та література з новогрецькою мовою» – 25 осіб, «Українська мова та література з новогрецькою мовою» – 25 осіб, романо-германської філології за такими спеціальностями «Англійська мова та література з новогрецькою мовою» – 15 осіб, «Німецька мова та література з новогрецькою мовою» – 10 осіб [8]. Серед перших студентів коледжу були нинішні викладачі МДУ: к.і.н, доцент кафедри історичних дисциплін С. В. Новікова, к.і.н, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики С. П. Пахоменко [17].

До організації навчального процесу у коледжі були долучені навчальний відділ ДонДУ, історичний, філологічний факультети та факультет романо-германської філології університету. За їх сприяння були розроблені навчальні плани спеціальностей, робочі плани навчальних дисциплін [8].

У складі Маріупольського гуманітарного коледжу було організовано дві кафедри: «Історичних і педагогічних дисциплін» та «Філологічних дисциплін». Начальнику відділу кадрів було доручено видати наказ про укомплектування штату професорсько-викладацького складу коледжу [8]. Серед перших викладачів коледжу були направлені Донецьким державним університетом начальник навчального відділу коледжу О. І. Каріда, кандидати історичних наук, доценти М. А. Захарченко (завідувач кафедри історичних та педагогічних дисциплін до 1996 р.), В. М. Романцов (у той час доцент кафедри історичних та педагогічних дисциплін, нині – д. і. н., професор, завідувач кафедри історичних дисциплін МДУ), кандидат філологічних наук М. І. Зайцев (завідувач кафедри філологічних дисциплін), викладач німецької мови А. В. Хациєва, викладач російської мови Н. С. Григорова [9]. Викладачами коледжу у 1991 р. були прийняті на роботу також деякі вчителі маріупольських шкіл: Г. О. Кожухова, М. А. Татарінова, І. В. Чудайкіна, В. С. Шаповалов, С. В. Шепітько (нині – канд. філолог. наук, професор, декан факультету грецької філології та перекладу) та інші. Для викладання деяких дисциплін у 1991–1992 н. р. були запрошені к.і.н. доцент Л. Г. Шепко та ст. викладач В. А. Косіков (ДонДУ) [7].

У 1992/1993 н.р. викладацький склад кафедри поповнився: до її штату поряд з тими, хто починав роботу на кафедрі, тепер долучилася заступник директора коледжу ст. викладач Н. М. Кисельова, яка викладала історичне краєзнавство та керувала краєзнавчою практикою, викладач української мови Г. І. Кутнякова, викладачі новогрецької мови, І. А. Інатова, Н. А. Чапні (нині голова Маріупольського міського грецького товариства, заступник голови федерації грецьких товариств України).

У 1991 р. було покладено початок майбутній науковій бібліотеці МДУ, без якої неможлива діяльність закладу вищої освіти. Основу бібліотечного фонду новоствореного коледжу склала бібліотека громадсько-політичного центру, яка швидко поповнювалася навчальними посібниками та науковими виданнями.

З 1991 р. в коледжі діяла профспілкова організація, яка надавала сприяння задоволенню соціальних потреб працівників університету. Головою профкому протягом 1991–1996 рр. працював В. М. Романцов. Членами профкому на початку його діяльності були О. І. Каріда, Г. О. Кожухова. Протягом перших років діяльності профспілковий комітет за сприяння керівників деяких діючих тоді колгоспів забезпечував колектив

сільськогосподарськими продуктами. Особливо необхідно з вдячністю відзначити співпрацю з профкомом М. І. Каїри – у той час голови колгоспу з села Бойове Володарського (нині Нікольського) району.

Восени 1992 р. на 5 спеціальностях Маріупольського гуманітарного коледжу навчалося 202 студенти. Навчальний процес забезпечували 24 викладача, з яких лише 3 мали науковий ступінь [4]. У 1992 р. в коледжі було створено курси довузівської підготовки, які надавали абітурієнтам сприяння у підготовці до вступних іспитів (до 2006 р. очолював доцент В. М. Романцов). До підготовчих курсів з часом приєдналася школа іноземних мов «Поліглот», яку очолила Л. В. Підько. Вони становили невід'ємну частину коледжу, а пізніше Маріупольського гуманітарного інституту ДонДУ.

У жовтні 1992 р. Маріупольський гуманітарний коледж при Донецькому Університеті очолив Костянтин Васильович Балабанов – директор коледжу, ректор Маріупольського гуманітарного інституту, ректор Маріупольського державного університету протягом 1992–2020 рр., член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Почесний Генеральний консул Республіки Кіпр у Маріуполі, член виконкому Маріупольської міської ради [14]. Майже три десятиліття його активної діяльності на посаді керівника нашого закладу вищої освіти знаменувалися потужним проривом в організаційних, навчальних та наукових питаннях розвитку університету. За історично короткий термін нікому невідомий Маріупольський гуманітарний коледж при ДонДУ стрімко злетів до статусу класичного державного університету, перетворився на сучасний науково-освітній та культурний центр Донеччини, здобув визнання в Україні та за кордоном.

За ініціативою К. В. Балабанова менш ніж за рік, вже у серпні 1993 року гуманітарний коледж постановою Кабінету Міністрів України було реорганізовано на Маріупольський гуманітарний інститут Донецького державного університету [7; 3, арк. 1]. При відкритті інституту враховувався гострий дефіцит гуманітаріїв у промисловому регіоні, а також те, що в південно-східній частині країни проживає найчисельніша в СНД грецька діаспора. Тому, гуманітарний інститут, здійснюючи підготовку висококваліфікованих спеціалістів гуманітарних професій, поступово став центром гармонійного розвитку всіх етносів, що живуть у багатонаціональному Приазов'ї, центром розвитку еллінізму в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанов К. В., Пахоменко С. П. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Маріуполь, 2006. 260 с.
2. «Всему свое время» – знает Нина Киселева, кавалер ордена княгини Ольги. *Приазовский рабочий*. 2017. 24. 10.
3. Историческая справка Мариупольского гуманитарного института Донецкого государственного университета. 7 арк. Архів МДУ.
4. Количественные показатели роста Мариупольского гуманитарного института за 1991–1996 годы. Архів МДУ.
5. Наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР № 127 від 31.05. 1991 р. «Про організацію гуманітарного коледжу при Донецькому державному університеті». Архів МДУ.
6. Отчет о работе кафедры исторических и педагогических дисциплин за 1991–1992 учебный год. Фонд архіву музею історії та археології МДУ.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення мережі вищих навчальних закладів». Від 13 серпня 1993 р. № 646 Архів МДУ.
8. Приказ ректора Донецкого государственного университета «Об открытии колледжа». № 38/05 от 04. 07. 1991. Архів МДУ.
9. Приказ по Донецкому государственному университету «По личному составу колледжа». № 1086/06 от 01. 08. 1991. Архів МДУ.

10. Приказ ректора Донецкого государственного университета «По личному составу колледжа». № 1565/06 от 10. 11. 1991. Архів МДУ.
11. Решение исполнительного комитета Мариупольского городского Совета народных депутатов «Об открытии в г. Мариуполе гуманитарного колледжа» от 26.06.91. № 318. Архів МДУ.
12. Романцов В. Мариупольський міський народний університет. Історичні витoki МДУ. Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (23–25 травня 2011 р.). Мариуполь, 2011. С. 135–136.
13. Терентьева Н., Балабанов К. Греки в Україні: історія та сучасність. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: «Акваліон-Плюс», 2008. Ч.ІІ. 320 с.
14. Шевченко В. Счастливая судьба и высокое предназначение Константина Балабанова. *Константин Балабанов: життєвий шлях освітянина, науковця, дипломата*. Мариуполь: ПрАТ «Газета «Приазовський робочий», 2019. С. 48–54.
15. Якубова Л.Д. Мариупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – поч. 30-х р. ХХ ст. Київ: Інститут історії України НАНУ, 1999. 331 с.
16. GAUDEAMUS. Газета історичного факультету Мариупольського державного гуманітарного університету. Спецвипуск. Фонд архіву музею історії та археології МДУ.

СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

ВИКОРИСТАННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Бородай М.Є.

У розбудові української незалежної держави чи не найважливішу роль відіграють завдання формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу. В їх реалізації суттєвим чинником виступають археологічні дослідження, розвиток яких проходить у руслі загальних процесів національного і культурного відродження України. Потенціал археології відіграє велику роль не тільки як підґрунтя історичних і природничих наук, постачальник «місцевих фактів» для узагальнень у фундаментальних працях, а й як чи не єдиний засіб для одержання інформації про довкілля в масштабах села, міста, району, області.

Надзвичайно актуальним у сучасних умовах слід вважати історико-археологічні дослідження, які є масовими формами залучення громадськості до вивчення місцевої історії, що увібрали в себе досвід, набутий за минулі десятиріччя у науковій, пошуковій та популяризаторській роботі. Використання археологічних матеріалів створює широкі можливості для виховання і поглиблення інтересу до історії.

Досвід педагогічного потенціалу археології знайшов своє відображення в терміні «педагогічна археологія». Вперше він був введений А.М. Буровською у 1990 р. Д.В. Бровко в своїй статті «Феномен педагогічної археології», визначає це поняття як «інтегровану систему технологій, форм, методів організації пізнавальної, творчої, соціальної активності дітей, що має широку прогностичну спрямованість» [1, с. 7].

Термін «педагогічна археологія» застосовується лише для системи додаткової освіти. Метою своєї роботи ми бачимо у використанні педагогічного потенціалу археологічної науки в навчальному процесі на уроках історії загальноосвітньої школи. Під «педагогічним потенціалом» ми розуміємо здатність предмета (в нашому випадку – археології) впливати на свідомість і емоції учнів, стимулюючи інтерес дітей до досліджуваного матеріалу і формуючи моральні і пізнавальні, позитивні особистісні якості [1, с. 9].

Освітній компонент використання археологічного матеріалу на шкільних уроках передбачає знайомство учнів з додатковими історичними знаннями, що розширить їх уяву і доповнить відомості підручника. Наприклад, великий період історії людства – кам'яний вік – вивчається на основі даних археології та етнографії, через відсутність інших категорій джерел. Не менш важливі археологічні дані при вивченні історії давніх слов'ян і інших народів, обійдених увагою авторів писемних джерел. У процесі вивчення історії із залученням археологічних матеріалів, формується повна, об'ємна картина минулого, яка зрозуміліша учням і легше ними засвоюється. В ході роботи з археологічними матеріалами на уроці історії у учнів розвивається логіка мислення, вміння індивідуальної пізнавальної роботи, сенсорна і рухова сфери, закріплюються навички самостійного отримання знань [9, с. 157].

Виховний компонент передбачає формування ціннісних орієнтирів і переконань учнів на основі особистісного осмислення соціального, духовного, морального досвіду минулого та сьогодення. Особливу увагу в цьому відіграє археологічна гурткова робота, яка пов'язана з основними формами реалізації навчально-виховного процесу: теоретичного курсу з світової та української археології, участі школярів у польових дослідженнях (розвідках та розкопках), камеральній обробці добутого матеріалу, в його науковій інтерпретації та пропаганді.

У 2018/2019 навчальному році на базі КЗ «Маріупольська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №25 Маріупольської міської ради Донецької області» у співпраці з археологічною експедицією Маріупольського державного університету (АЕ МДУ) був створений історико-археологічний гурток «КЛІО». Програма гуртка складена на основі навчальної програми

позашкільної освіти гуманітарного напрямку «Історичні науки», рекомендованої Міністерством освіти і науки України (лист від 08.04.2016 р. № 1/11-4657, Київ 2016 р.).

Завдання гуртка полягає у поглибленні знань учнів про найдавнішу історію людства, вихованні активних пропагандистів історії та культури шляхом формування «пам'яткоохоронної свідомості», навчанні основам теорії і практики археологічного краєзнавства, допрофесійній підготовці майбутніх археологів [2, с. 4].

Програма розрахована на учнів середнього та старшого шкільного віку, які протягом 3 років будуть вивчати матеріал основного рівня 1-го, 2-го та 3-го років навчання. Заняття проводяться як теоретичні, так і практичні, наприклад, 2 академічних години теоретичних занять, 4 академічних години – практичні. Теоретичні заняття відбуваються в аудиторіях навчального закладу, практичні – в музеях, лабораторіях наукових археологічних установ, на археологічних пам'ятках на місцевості, в бібліотеках та архівах.

Програма передбачає поглиблене вивчення найдавнішої історії людства та дописемного періоду історії, що базується виключно на археологічних джерелах, а також широке використання досвіду археологічних досліджень Північного Приазов'я археологічною експедицією МДУ [3; 4; 8; тощо]. Програма побудована за принципом «від простого до складного, від відомого до невідомого» на матеріалах загальних археологічних понять, ілюстрована прикладами з історії відомих світових цивілізацій, із переходом до поглибленого вивчення археологічної карти України, що створює передумови для переходу до власних наукових рефератів та досліджень (наприклад, у складі Малої академії наук) [2, с. 3].

Теоретична частина тісно переплітається із обов'язковими практичними заняттями, на яких закріплюються отримані теоретичні знання, набуваються навички роботи з археологічним матеріалом, науковою та архівною літературою, навички польових та камеральних робіт, надається допомога науковим установам в обробці масового археологічного матеріалу, відбувається ознайомлення з музейними скарбницями, архітектурними та історичними пам'ятками, виконуються завдання наукових шефських установ.

Практична частина курсу покликана закріпити набуті теоретичні знання, отримати необхідні навички роботи із археологічним матеріалом, а також навички базових туристських вмінь і навичок, необхідних під час археологічної практики, на екскурсіях та пошукових дослідженнях.

Кількість гуртківців на 01.09.2019 р. складає 14 учнів середньої та старшої школи. У 2018 р. гуртківцями було проведено краєзнавче дослідження за темою: «Археологічні пам'ятки Північного Приазов'я: перспективи та стан дослідження», результати якого були презентовані на засіданні Студентського історико-археологічного товариства МДУ. Основний акцент гуртківцями робиться на популяризації археологічних досліджень у Північному Приазов'ї. З цією метою у ЗЗСО №25 була створена серія археологічних буклетів «Археологія Донеччини», де розповідалося про відомі дослідження мариупольського археолога В.К.Кульбаки [5 – 7; тощо].

Окрім цього гуртківцями була розроблена концепція археологічної періодичної преси «Археологія Маріуполя». Особливу увагу приділяється гуртківцями проблемі історії вивчення старожитностей м. Маріуполя.

Таким чином, використання археологічного матеріалу в організації позакласної роботи в закладі загальної середньої освіти відіграє дуже велику роль у формуванні освітньої та виховної компетенції, яка повинна реалізуватися через широку мережу археологічних гуртків і клубів у співробітництві з археологічними стаціонарними експедиціями при університетах та закладах позашкільної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко Д.В. Феномен педагогической археологии//Уссурийский краеведческий вестник. Вып.3. Уссурийск, 2004. С. 5-9.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Історія в школах України. 2004. № 2. С. 3-4.
3. Забавін В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану Седоркин на півдні Донецької області // Донецький археологічний збірник. № 21. Вінниця: Вид-во ДонНУ, 2018. С. 175-191.
4. Забавін В.О., Небрат С.Г. Археологічні дослідження поселення зрубної культури біля с. Кременівка у Північно-Східному Приазов'ї (за матеріалами 2018 р.) // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 24. Маріуполь, 2019. С. 29-43.
5. Кульбака В., Качур В. Соматичні культури бронзового віку півдня Східної Європи. Маріуполь, 1998. 60 с.
6. Кульбака В., Качур В. Давні індоєвропейці України в світлі новітніх археологічних досліджень. Маріуполь, 2002. 94 с.
7. Кульбака В.К., Забавин В.О., Небрат С.Г. Курган срубной культуры у с. Коминтерново // Гілея. К.: ВІРУАН, 2009. Вип. 29. С. 136-141.
8. Небрат С.Г. Археологічна експедиція МДУ: історія і сучасність // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 4-5. Маріуполь, 2012. С. 102-111.
9. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУРГАНІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (СТАРОМЛІНІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА ВЕЛИКОНОВОСІЛКІВСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Забавін В.О., Булик М.В.

Археологічною експедицією МДУ під час проведення археологічних розвідок на півдні Донецької області восени 2019 р. спільно з Донецьким обласним краєзнавчим музеєм (м. Краматорськ) були виконані натурні обстеження територій Малоаянисольської сільської ради Нікольського району [2] та Старомлинівської сільської ради Великоновосілківського району Донецької області з метою інвентаризації відомих на даний час археологічних об'єктів та визначення режимів використання території зони охорони археологічного культурного шару [1].

У межах земель Старомлинівської сільської ради під час польової археологічної розвідки було обстежено 7 курганних груп та 2 поодинокі кургани. За даними обмеженого натурального археологічного обстеження пам'яток археології, Публічної кадастрової карти, планово-картографічного матеріалу Старомлинівської сільської ради (Топографічний планшет Ф.Ф. Шуберта (Лист 28-16), Топографічний планшет М:1:126000 видання 1919 – 1920 рр., Топографічний планшет М:1:100000 видання 1941 р.), супутниковими знімками Google Maps та даними попередніх досліджень на території ради було враховано 32 археологічних об'єкти. Задачею проведення археологічної розвідки був огляд даних об'єктів, визначення їх параметрів і сучасного технічного стану з метою підготовки обліково-охоронної документації.

Згідно з Постановою Колегії управління культури Донецької облдержадміністрації від 04.06.05 р. № 11 пам'яткам було присвоєно тимчасовий обліковий семизначний номер (за обласною електронною базою даних) та чотиризначний охоронний номер, який надається у випадку якщо вже складено обліково-охоронну документацію. Під час проведення обмеженого натурального археологічного обстеження цього року було враховано наступні пам'ятки археології:

№ 0415006 – 0415010. Курганна група з 7 курганів.

Курган 1 (0415006). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 40×40 м. Висота – 1,3 м. Технічний стан – незадовільний. Насип розорювався.

Курган 2 (0415006-а). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 20×20 м. Висота – 0,3 м. Технічний стан – аварійний. Насип розорюється.

Курган 3 (0415006-б). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,5 м. Технічний стан – аварійний. Насип розорюється.

Курган 4 (0415007). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 40×40 м. Висота – 0,85 м. Технічний стан – незадовільний. Насип розорювався.

Курган 5 (0415008). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,4 м. Технічний стан – аварійний. Насип розорюється.

Курган 6 (0415009). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 20×20 м. Висота – 0,25 м. Технічний стан – аварійний. Насип розорюється.

Курган 7 (0415010). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 46×46 м. Висота – 0,6 м. Технічний стан – незадовільний. Насип розорювався. Пн та Пд поли розорюються.

№ 0415518 – 0415521. Курганна група складалася з 4 курганів (розташована чотирикутником). Під час розвідок 2019 р. на місцевості було ідентифіковано 2 насипи з курганної групи; 2 пам'ятки мають прихований характер.

Курган 1 (0415518). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 50×50 м. Висота – 2,05 м. Технічний стан – задовільний. Насип кургану задернований.

Курган 2 (0415519). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 40×40 м. Висота – 1,5 м. Технічний стан – незадовільний. Насип розорювався. Пн та Пд поли розорюються.

Курган 3 (0415520). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

Курган 4 (0415521). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

№ 0415522 – 0415526. Курганна група складалася з 5 курганів. Під час розвідок 2019 р. на місцевості було ідентифіковано 3 насипи з курганної групи; 2 пам'ятки мають прихований характер.

Курган 1 (0415522). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,22 м. Технічний стан – незадовільний. Насип розорювався.

Курган 2 (0415523). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

Курган 3 (0415524). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 20×20 м. Висота – 0,2 м. Технічний стан – незадовільний. Насип розорювався. Поли розорюються.

Курган 4 (0415525). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,2 м. Технічний стан – аварійний. Зх пола кургану розорюється, Сх пола – під шосейною дорогою.

Курган 5 (0415526). Технічний стан – аварійний. Насип кургану під шосейною дорогою. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

№ 0415016. Поодинокий курган. Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,25 м. Технічний стан – аварійний. Східна пола насипу розорюється, західна – під лісосмугою.

№ 0415017. Поодинокий курган. Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,25 м. Технічний стан – аварійний. Насип розорюється.

№ 0415515 – 0415517. Курганна група складалася з 3 курганів. Під час розвідок 2019 р. на місцевості не було ідентифіковано жодного кургану з групи, пам'ятки мають прихований характер.

Курган 1 (0415515). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

Курган 2 (0415516). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

Курган 3 (0415517). Технічний стан – аварійний. Насип кургану зруйновано при спорудженні басейну. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

№ 0415509 – 0415514. Курганна група «Могили Ялові» складалася з 6 курганів (розташована чотирикутником). Під час розвідок 2019 р. на місцевості було ідентифіковано 4 насипи з курганної групи; 2 пам'ятки мають прихований характер.

Курган 1 (0415509). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 50×50 м. Висота – 3,6 м. Технічний стан – задовільний. Насип кургану задернований. На вершині залишки триангуляційного пункту.

Курган 2 (0415510). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,5 м. Технічний стан – аварійний. Сх пола насипу кургану під лісосмугою, Зх пола розорюється, по центру кургану прокладена польова ґрунтова дорога.

Курган 3 (0415511). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,2 м. Технічний стан – незадовільний. Насип кургану розорювався.

Курган 4 (0415512). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 40×40 м. Висота – 0,6 м. Технічний стан – незадовільний. Насип кургану розорювався.

Курган 5 (0415513). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

Курган 6 (0415514). Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється. Пам'ятка має прихований характер, на місцевості не ідентифікується.

№ 0415528 – 0415530. Курганна група з 3 курганів.

Курган 1 (0415528). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 40×40 м. Висота – 0,7 м. Технічний стан – незадовільний. Насип кургану розорювався.

Курган 2 (0415529). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 24×24 м. Висота – 0,6 м. Технічний стан – незадовільний. Насип кургану розорювався.

Курган 3 (0415530). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 40×40 м. Висота – 0,52 м. Технічний стан – незадовільний. Насип кургану розорювався.

№ 0415024 – 0415025. Курганна група з 2 курганів.

Курган 1 (0415024). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,4 м. Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється.

Курган 2 (0415025). Насип округлої у плані форми. Горизонтальні розміри – 30×30 м. Висота – 0,32 м. Технічний стан – аварійний. Насип кургану розорюється.

Підсумовуючи результати досліджень археологічної спадщини у межах земель Старомлинівської сільської ради, можна зробити наступні висновки. Територія археологічно досліджена незадовільно, розвідки й розкопки проводилися неплановірно. З'ясувалося, що переважна частина курганів мають незадовільний або аварійний технічний стан. З врахованих 32 археологічних об'єктів 9 (28%) – розорювалися у попередні часи, 21 (66%) – розорюється дотепер з них 9 (28%) пам'яток мають прихований характер, на місцевості не ідентифікуються). Лише 2 (6%) кургани задерновані та мають задовільний технічний стан. Значна частина курганів пошкоджена пізніми перекопами та має втрати, пов'язані зі спорудженням триангуляційних пунктів тощо.

Оскільки наявність 23 об'єктів з пропонування до постановки на державний облік курганів напевно встановлено, для їхньої території (до завершення процедури постановки на облік) пропонується запровадити режим, аналогічний режиму використання пам'яток археології. Таким чином, усі будівельні, меліоративні, земляні роботи у передбачених межах можуть здійснюватися лише з дозволу відповідного органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. На території даної зони забезпечується охорона археологічного культурного шару, дозволяється проведення археологічних досліджень з консервацією та музеєфікацією виявлених розкопками цінних об'єктів, а також збереження недоторканих (резервних) ділянок культурного шару для дослідження їх у майбутньому. Передбачається збереження насипів курганів, що передбачає заборону їх розорювання. Будь-

яким земляним роботам, мають передувати археологічні дослідження (розкопки). Відповідно до технічного стану археологічних об'єктів, які мають прихований характер та на місцевості не ідентифікуються, пропонується наступний режим використання їх земельних ділянок: у межах археологічного об'єкта допускається сільськогосподарське використання території розташування археологічного об'єкта до встановлення місця його розташування і точних параметрів; за межами археологічного об'єкта – рілля за межами кургану.

Перспективним вважається додаткове обстеження території Старомлинівської сільської ради Великоновосілківського району в цілому та зони охорони археологічного культурного шару з метою виявлення раніше невідомих поховальних і побутових (поселень) пам'яток, що насичують цю територію потенційними у майбутньому археологічними джерелами інформації про її освоєння з найдавніших часів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забавін В.О., Булик М.В., Полідович Ю.Б., Циба О.П. Звіт про розвідки на території півдня Донецької області у 2019 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.е. 2019/.

2. Забавін В.О., Булик М.В. Сучасний стан та перспективи збереження курганів північного Приазов'я (на прикладі Малоянисольської сільської ради) // Актуальні проблеми науки та освіти. Збірник матеріалів ХХІІ підсумкової науково-практичної конференції викладачів 07 лютого 2020 року. Маріуполь, 2020. С. 99—101.

РОЗКОПКИ КУРГАНУ БІЛЯ С.М.Т. ЯЛТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ АРХЕОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕДИЦІЄЮ МДУ У 2019 РОЦІ

Забавін В.О., Небрат С.Г.

У польовий сезон 2019 р. археологічна експедиція Маріупольського державного університету продовжила рятувальні розкопки в Північно-Східному Приазов'ї на території Ялтинської селищної ради Мангушського (Першотравневого) району Донецької обл., розпочаті у 2016 р. У роботі експедиції брали участь члени Археологічного товариства МДУ, волонтери та студенти-історики МДУ в рамках проходження обов'язкової археологічної практики, передбаченої положенням «Про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», навчальним планом підготовки ОС «Бакалавр» спеціальностей «Історія та археологія», «Середня освіта. Історія» [5].

Курганна група, що на момент досліджень 2016 р. складалася з трьох насипів, розташованих лінійно північний захід – південний схід щільним ланцюжком, знаходиться на вододільному плато в 6 км на північ від узбережжя Азовського моря між долинами річок Комишуватка і Мокра Білосарайка, за 1,85 км на північ від смт. Ялта. У польовий сезон 2016 р. було досліджено курган № 3 з курганної групи. Всього в кургані було досліджено 13 поховань доби бронзи. Насип було споруджено у добу ранньої бронзи носіями ямної археологічної культури. На пізньому етапі доби бронзи у вже існуючий насип було введено 10 поховань зрубної культури та 2 невизначених (можливо, також зрубного часу) [1–4].

Свого часу, працівники Відділу охорони пам'яток археології Донецького обласного краєзнавчого музею, здійснивши польові обстеження курганної групи та опрацювавши данні військово-топографічної карти Ф.Ф. Шуберта 1861 р., дійшли висновку, що дану курганну групу – 2702016-018 (охорон. № 2334) слід ідентифікувати з курганною групою «Могила Комишуватка» (Катеринославська губернія, аркуш 16). Автори цього звіту дотримувалися думки донецьких колег під час досліджень у 2016 р., але після ретельного зіставлення військово-топографічної карти Ф.Ф. Шуберта з супутниковими знімками місцевості, які доступні завдяки картографічному сервісу компанії Google (Google Maps), дійшли висновку, що об'єкти дослідження АЕ МДУ слід ідентифікувати з курганною групою «Бабакова Могила». Щоб запобігти помилки та плутанини, вважаємо доречним відмовитися від обох варіантів.

Об'єктом дослідження цього року став курган № 2, який на момент досліджень являв собою насип у плані округлої форми, висотою 1,02 м та діаметром близько 30 м. Насип споруджено із ґрунту, на поверхні зустрічається каміння. Технічний стан: незадовільний. Насип кургану систематично розорюється.

Враховуючи можливість використання техніки було вирішено звернутися до методики розкопок паралельними траншеями. Перед початком робіт на кургані була нанесена сітка «прив'язок» за допомогою компасу, кілків, шпагату та рулеток, а також була проведена інструментальне знімання з використанням теодоліту Т-30 та геодезичної рейки. Брівки пройшли через вершину, схили та поли кургану у напрямку Північ – Південь. Була залишена Центральна, I, II Східні, I, II Західні брівки. Ґрунт знімався горизонтальними шарами (5-10 см) за допомогою техніки: телескопічний фронтальний навантажувач Manitou MHT-X 735, телескопічний фронтальний навантажувач Deutz Fahr 357, фронтальний навантажувач МТЗ-82 «Борекс» (з шириною ножів відповідно: 2,2 м; 2,3 м; 2,3 м).

Всього в кургані було досліджено 10 поховань доби бронзи та раннього залізного віку. Первинний насип було споруджено за доби ранньої бронзи носіями ямної культури. Найдавнішим у кургані є поховання 4, та, можливо, поховання 5 та 7. На пізньому етапі доби ранньої бронзи у вже існуючий насип було впущене ще одне поховання ямної культури 8. Пізніше в кургані було влаштовано два поховання – 6 та 9. Аналізуючи ознаки поховального обряду, ми, з певною обережністю, наважилися віднести ці два комплекси до кінця середнього етапу доби бронзи та пов'язати з пам'ятками бабинського часу. У добу пізньої бронзи населення зрубної культури продовжує використовувати некрополь, здійснивши щонайменше три поховання – 1, 2 та 10. Вірогідно, зрубних поховань було значно більше, але внаслідок розорювання частина їх могла бути повністю знищена. На користь цього припущення вказують дрібні уламки людських кісток та фрагменти кераміки доби бронзи знайдені на поверхні оранки. Найбільш пізнім у могильнику було поховання 3 раннього залізного віку, яке за низкою ознак належить до кола чорногорівських старожитностей.

Крім того в кургані було виявлено два окремих комплекси. Комплекс 1 – на відстані 2,7 м на північ та 1,0 м на схід від репера (3,2 м 25° від репера) на рівні від -0,10 м до -0,67 м від сучасної поверхні були знайдені рештки коня на лівому боці головою на ПнЗх. Поховання коня здійснено у чорноземному шарі, контури ями не простежувалися. Кістки сильно пошкоджені оранкою. В районі крупу тварини була знайдена кругла свинцева рушнична куля діаметром 12 мм, що дозволяє датувати комплекс новітнім часом, імовірно, XVIII – поч. XIX ст. Примітна знахідка повністю ідентичної кулі на оранці в 50 м на південь від досліджуваного кургану. Комплекс 2 – на відстані 9,6 м на південь та 6,2 м на схід від репера (11,5 м 150° від репера) на рівні -0,90 м від сучасної поверхні (-1,30 від репера) біля великого плаского горизонтального каменю розмірами 1,05×0,70×0,15 було простежено фрагменти двох керамічних посудин, вуглинка, печину та рештки річкової черепашки:

З первинним насипом слід пов'язувати таку деталь архітектурного оформлення кургану як кам'яну викладку. В даному випадку вона представлена витягнутою в лінію за напрямком ПнЗ - ПдСх примітивною конструкцією, яка складається з каміння (переважно черепашнику та пісковіку) середнього та великого розмірів. Каміння ланцюжком тягнуться вздовж всього насипу кургану. Довжина викладки – 18 м, ширина близько 4 м. У південно-східному краї конструкції, розташований у 4 м південніше центру кургану, кілька великих кам'яних брил було поставлено на ребро. Вони утворювали щось подібне до кам'яної скрині. У південно-східній полі кургану викладка закінчується великою пласкою плитою, поруч з якою було виявлено уламки від двох керамічних горщиків, один з яких, вірогідно, відноситься до ямної культури (Комплекс 2).

ЛІТЕРАТУРА

1. Забавін В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану біля с.м.т. Ялта Донецької області археологічною експедицією Маріупольського державного університету у 2016 році //

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Маріуполь: МДУ, 2017. С. 98—100.

2. Забавін В.О., Небрат С.Г. Дослідження кургану на півдні Донеччини // Археологічні дослідження в Україні 2016 р. Київ: ІА НАН України, 2017. С. 19.

3. Забавін В.О., Небрат С.Г. Неординарне поховання зрубного часу з кургану біля с.м.т. Ялта (Північно-Східне Приазов'я) // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 18. Маріуполь, 2017. С. 11—20.

4. Забавін В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану біля смт. Ялта на півдні донецької області // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 22-23. Маріуполь, 2018. С. 17—41.

5. Забавін В.О., Небрат С.Г. Звіт про розкопки кургану на території Ялтинської селищної ради Мангушського району Донецької області у 2019 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.е. 2019.

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ НАДАЗОВ'Я В ДОСЛІДЖЕННЯХ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Каковкіна О.І.

Необхідність вивчення і збереження культурної спадщини стала незаперечним фактом для всіх цивілізованих держав світу. Усвідомлення важливої ролі пізнання і збереження культурного надбання народу є важливим фактором його національного розвитку. І на цьому шляху археологія посідає чільне місце. Найбільш відповідальним і важливим етапом археологічного дослідження є розкопки.

Протягом не одного десятку років студенти та викладачі Маріупольського державного університету проводять роботи, спрямовані на виявлення, обстеження та поставлення на облік археологічних пам'яток Донбасу та Надазов'я. Так, щорічно, починаючи з 2010 р., дослідження проводилися у Донецькій обл.: у 2010 р. це був Нікольський район Донеччини, у 2011 р. – Новоазовський, у 2012 р. – Мангушський. Основна мета проведення археологічних розвідок – наукове обстеження пам'яток археології Надазов'я. У ході польових робіт вирішувалися завдання виявлення і початкового вивчення нових, а також отримання сучасних даних про раніше виявлені об'єкти.

Дослідницький інтерес до курганних старожитностей Приазов'я має давню традицію. Так, починаючи ще з 1904 р., коли приват-доцент Харківського університету Є.П. Тріфільєв розкопав 34 кургани вздовж р. Кальміус, у тому числі 6 біля с. Чермалик (Заможне). Пізніше розвідки та розкопки активно проводилися під керівництвом П.М. Піневича (1928 р.), В.Ф. Клименка (1976 р.), С.Н. Братченка (1977 р.), В.К. Кульбаки (1985 р.) тощо [3].

Предметом археологічних досліджень є вивчення окремих археологічних пам'яток, комплексів, культур, які розташовані на території Надазов'я. Виходячи з предмету дослідження, перед дослідниками стоять такі завдання:

- віднайти старожитності на території Надазов'я;
- детально описати та дослідити викопані старожитності;
- описати, систематизувати, класифікувати ці знахідки.

Виходячи з цих завдань, сучасні археологічні експедиції продовжують щорічно проводити дослідження пам'яток археології. Пропонуємо коротко ознайомитися з результатами останніх експедицій польових сезонів 2013, 2016, 2018 та 2019 рр.

У 2013 р. археологічна експедиція МДУ (АЕ МДУ) продовжила роботи, спрямовані на виявлення та дослідження археологічних пам'яток Надазов'я. Дослідження проводилися на території Лебединської сільської ради Новоазовського району Донецької обл. Слід зазначити, що в цей рік у експедиції приймали участь не лише студенти МДУ, а й магістри Києво-Могилянської академії. Під час розкопок в кургані було досліджено 9 поховань і 1 комплекс. Серед знахідок був посуд різних форм, а також їх фрагменти, рештки коня

(печенізьке поховання), рештки металевих виробів (вудила, пряжка, ніж), кремінний відщеп тощо. Також були окремі знахідки у насипу, такі як: відщеп кременю, печина, два невиразних фрагменти чорноглиняної кераміки [1].

У польовий сезон 2016 р. АЕ МДУ проводила рятувальні розкопки розораного кургану в Північно-Східному Надазов'ї. Археологічні дослідження здійснювалися на території Ялтинської селищної ради Мангушського (Першотравневого) району Донецької обл. Всього в кургані було досліджено 13 поховань доби бронзи. Первинний насип виник над могилою ямної культури. На пізньому етапі доби бронзи у вже існуючий насип було впущене 10 поховань зрубної культури та 2 невизначених. У похованнях, окрім кісток, було знайдено горщики або їх фрагменти, мушлі, сліди дерев'яного предмета [2; 3].

У 2018 р. найбільш цікавими серед досліджень, з нашої точки зору, були дослідження заводненої балки Полкової та околиць с. Кременівка Нікольського району Донецької обл. Хоча більшість знахідок – неорнаментовані малоінформативні уламки стінок. Друга за кількістю категорія знахідок – вироби з кременю – 12 екземплярів з розкопу та ще 4 екземпляри походять з категорії випадкових знахідок. Третьою категорією знахідок є вироби з кістки. Як зазначають автори звіту, загальною проблемою для всіх курганних старожитностей залишається проблема регулярного інтенсивного розорювання пам'яток археології [4; 5; 6; 8].

У польовий сезон 2019 р. АЕ МДУ продовжила рятувальні розкопки на території Ялтинської селищної ради Мангушського (Першотравневого району Донецької обл., розпочаті у 2016 р. У процесі розкопок кургану № 2 було досліджено 10 поховань (4 з них відносяться до ямної культури, 2 – до бабинської, 3 – до зрубної, одне – до чорногорівської). У результаті розкопок було знайдено: керамічні вироби (посудини) різних періодів та їх уламки, вироби з кісток, залишки металевих виробів (намистин, пластин-обкладинок, підвісок тощо) [7; 9].

Отже, результати археологічних досліджень дають нам можливість стверджувати, що на території Надазов'я зосереджений багатий археологічний матеріал різних епох, який заслуговує на подальше серйозне наукове вивчення. На нашу думку, до археологічних розкопок доречно залучати не лише фахівців, студентів відповідного факультету, але й школярів, які цікавляться вивченням цих питань, як це було зроблено під час археологічного дослідження у 2016 р. (учні маріупольської школи № 14 разом з їх вчителем Я.В. Резніченко) [3].

Також слід зазначити, що багато археологічних об'єктів, зокрема кургани та поселення, піддаються інтенсивному розоренню. Ще однією проблемою є діяльність так званих «чорних копачів». Тому частина досліджень має рятувальний характер з метою зберегти, дослідити, описати те, що було понівечено під час антропогенного впливу на пам'ятки культурно-історичної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забавин В.О., Небрат С.Г., Гордиенко Р.А. Отчет о раскопках кургана археологической экспедицией МГУ на территории Лебединского сельского совета Новоазовского района Донецкой области в 2013 году // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.е. № 2013/42.
2. Забавин В.О., Небрат С.Г. Звіт про розкопки кургану на території Ялтинської селищної ради Мангушського (Першотравневого) району Донецької області у 2016 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.е. № 2016/.
3. Забавин В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану біля с.м.т. Ялта Донецької обл. археологічною експедицією МДУ у 2016 році // Україна у світовому історичному просторі. Всеукр. науково-практ. конф. Маріуполь, 2017.
4. Забавин В.О., Небрат С.Г. Звіт про розкопки археологічної експедиції МДУ поселення зрубної культури біля с. Кременівка Нікольського району Донецької області у 2018 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.е. № 2018/.

5. Забавін В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану Седоркін на півдні Донецької області // Донецький археологічний збірник. № 21. Вінниця: Вид-во ДонНУ, 2018. С. 175-191.

6. Забавін В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану біля с.м.т. Ялта на півдні Донецької області // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 22-23. Маріуполь, 2018. С. 17-41.

7. Забавін В.О., Небрат С.Г. Звіт про розкопки кургану на території Ялтинської селищної ради Мангушського району Донецької області у 2019 році // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.е. № 2019/.

8. Забавін В.О., Небрат С.Г. Археологічні дослідження поселення зрубної культури біля с. Кременівка у північно-східному Приазов'ї (за матеріалами 2018 р.) // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 24. Маріуполь, 2019. С. 29-43.

9. Забавін В.О., Небрат С.Г. Розкопки кургану біля с.м.т. Ялта Донецької обл. археологічною експедицією МДУ у 2019 році // Україна у світовому історичному просторі. Всеукр. науково-практ. конф. Маріуполь, 2020.

СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»

МОНУМЕНТАЛЬНА ПРОПАГАНДА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД 1944-1953 рр.

Зубко Д.О.

Сучасне польське суспільство є демократичним, згуртованим та дуже цінує свою свободу. Вони боронять свій державний суверенітет та плюралізм у своїй країні. Варто зазначити, що все це є наслідком існування у поляків національної свідомості, яку вони зберегли крізь століття своєї багатой історії. Також, важливою складовою є історична пам'ять польського народу, особливо про періоди, коли польську націю намагалися приборкати та залякати. Саме таку мету бажав здійснити Сталін у повоєнний час на території Східної Європи в період 1944 – 1953 рр. (період «піку сталінізму»).

Загалом слід зазначити, що у витоків польських карально-репресивних органів стоїть СРСР так само, як і загалом у витоків заснування Польської Народної Республіки.

Розглядаючи саме початок процесу створення карально-репресивного апарату треба визначити, що своїм корінням ця подія сягає ще у далекий 1939 рік. Першочергово польські спецслужби створювалися як інструмент «умирення» завойованих Робітничо-селянською червоною армією земель Східної Польщі (до складу яких входили Західна Україна та Західна Білорусь). До осового складу цих загонів держбезпеки входили спочатку лише українці та білоруси. Але з початком німецько-радянської війни підготовку кадрів для цього напрямку (підготовка здійснювалася під Смоленськом) було закрито. Але вже у 1943 році, коли радянське керівництво усвідомило, що війна буде переможною, підготовку фахівців держбезпеки почали знову. Але тепер це були кадри, які мали стати основою для створення карально-репресивного апарату на землях Польщі, визволених від німецьких окупантів, оскільки на польській території Й. Сталін збирався створити нову маріонеткову комуністичну державу – Польську Народну Республіку. Слід зазначити, що цього разу до підготовки були відібрані виключно поляки зі складу Червоної армії (зокрема Першої польської пехотної дивізії імені Тадеуша Костюшко). Цей апарат мав створюватися задля більш ретельного нагляду за партійним керівництвом та польським повоєнним суспільством, оскільки комуністичні ідеї Польської об'єднаної робітничої партії не мали багато прихильників. Сама ж польська спецслужба отримала назву Служба безпеки ПНР [1, с. 293].

Польські «чекісти» маріонеточного комуністичного уряду Польської Народної Республіки відіграли важливу роль під час «піку сталінізму», коли на тлі атмосфери параної та підозрілості почалися масштабні репресії на території Польщі. Слід зазначити декілька важливих моментів: по-перше, все це здійснювалося під керівництвом «радників» з числа офіцерів НКВС; по-друге, характер репресій та їх масштаб були ніби зкопійовані з СРСР 1930-х років. В атмосфері сталінської параної почалися показові судові процеси, які мали на меті залякування населення та партійного керівництва та були зроблені на кшталт показових судових процесів у Москві наприкінці 1930-х років (Московські процеси 1936 – 1938 рр.). Окремо слід вказати, що навіть методологією здобуття визнання себе винним польські спецслужбовці копіювали радянську модель не тільки знущань та побиттів у тюрмах, а й пошуку причетних до спотворенної справи (коли черговий комуністичний лідер підпадав під арешт, услід за ними під підозру потрапляли його родичі, колеги, співробітники та роботодавці – багатьох із них також заарештовували; майже кожен відчував, що йому можуть висунути звинувачення, і майже всі готувалися доводити свою непричетність, та навіть ті, кому вдавалося уникнути арешту, часто почувалися упослідженими) [2, с. 323].

Важливим є й той факт, що через ці репресії польське суспільство того часу пронизував жах та параноя. Зокрема наслідком репресій була шпигуноманія, яка переслідувала громадян тогочасної Польщі до 1970-х років. Окремого розгляду задля висвітлення питання показових справ заслуговують справи проти голови ПОРП В. Гомулки. На прикладі його справи можна

побачити, що справи, які почалися проти багатьох партійних діячів та громадян тогочасної Польської Народної Республіки є штучними. Зокрема, про це свідчить також той факт, що більшість справ було закрито після смерті головного ідеолога цих репресій Йосипа Сталіна [3, с. 435].

На початку 1950-х років органи держбезпеки Польської Народної Республіки завершили справу, розпочату у 1945 році, а саме – викорінення будь-яких залишків громадських організацій разом з усіма їхніми прихильниками [4, с. 218].

Загалом, можна зазначити, що карально-репресивні органи у Польській Народній Республіці в період 1944 – 1953 рр. є таким собі «маленьким НКВС» на території Польщі. Копіюючи її характер роботи та узгоджуючи з НКВС свою діяльність, польські спецслужби того часу мали відтінок маріонеточних органів. Важливим є також той факт, що події, які розгорнулися під час масштабних репресій у Польщі свідчать про те, що з боку СРСР відбувався масштабний ідеологічний тиск на керівництво польського комуністичного уряду. Наслідками такого тиску є ці репресії. Таким чином можна впевнено зазначити, що створювалась ця спецслужба не для того, щоб боронити суверенітет та безпеку Польської Народної Республіки, а як інструмент контролю та нагляду з боку СРСР та їх карально-репресивних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Adam Marszalek Walka polityczna w kierownictwie PPR i PZPR: 1944-1964, Torun: 1991. 429 s. URL: <https://polski.pro/materialy/polshahstoriya-polshi/walka-polityczna-w-kierownictwie-ppr-i-pzpr-nem-lemur> (дата звернення: 18.05.2020)
2. Adam Marszalek Wladza i polityka w Polsce 1944-1956, Siedlce: IH AP, 2001. 387 s. URL: <https://www.livelib.ru/book/1000587457-wladza-s-pilytyka-w-polsce-1944-1956> (дата звернення: 04.04.2020)
3. Adam Marszalek Zarys historii Polski Ludowej 1944-1983, Warszawa: ANS, 1985. 477 s. URL: <https://polski.pro/materialy/polshafistoriya-polshi/zarys-historii-polski-ludowej-1944-1983> (дата звернення: 21.05.2020)
4. Krystyna Kersten. The Establishment of Communism Rule in Poland, 1943 - 1948. Berkeley, 1991. 285 с. URL: [https://books.google.contua/books?id=RD3e7Z\)crEC&printsec=frontcover&hl](https://books.google.contua/books?id=RD3e7Z)crEC&printsec=frontcover&hl) (дата звернення: 18.02.2020)

«РОЛЬ ВАСИЛА ЛЕВСЬКОГО У БОРОТЬБІ БОЛГАР ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ У 60-Х – ПОЧ. 70-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ»

Єрмакова О. О.

Відродження нації та боротьба за незалежність – це низка подій пов’язаних із національно-визвольною боротьбою народу. На сторінки історії потрапило багато людей, щостали на чолі боротьби за свій народ, за створення власної держави. Такі особистості є і в історії Болгарії. І один з них – Васил Левський. На сьогоднішній день він вважається національним героєм Болгарії. Вшанований болгарською спільнотою такими епітетами – болгарський месія, Апостол свободи, тощо.

У першій половині ХІХ століття болгарський національний рух розвивався в культурно-освітній та церковній сферах. Та поступово національне відродження переходить до наступної стадії, що характеризується розвитком масового національного руху, метою якого є здобуття політичної незалежності та утворення власної держави. Починаючи з кінця 1850-х рр. – початку 1860-х рр. проблема визволення болгар була вперше відкрито поставлена як болгарське національне питання, що вимагає кардинального рішення. Змінювалась поступово і форма боротьби. На передній план висувалася ідеологічна і політична підготовка до збройного повстання. З організаційної точки зору національний рух в 1860-х роках був абсолютно безпорадним. До вступу у боротьбу В. Левського не було

організованого формування, здатного мобілізувати національну енергію для радикально-визвольних змагань. Ось чому в 1950-х і 1960-х роках реальні зусилля національного руху не перевищували кількох військовослужбовців, які перебралися до Болгарії, щоб героїчно померти перед обличчям невідомою нації [1].

Перш за все тема є розвинутою в болгарській історичній науці – такі історики як, Н. Генчев, Т. Кондарев, І. Унджисев, Ж. Натан та ін. в свої працях звертались до постаті В. Левського та його діяльності. Сучасний український історик В. Чорний – відомий дослідник історії Болгарії, не оминув і дану тему у свої публікаціях.

1863 року Васил емігрував до Сербського королівства, де став помітним у радикальних колах болгарських революціонерів. Увійшов до Першого болгарського легіону на чолі з Георгієм Раковським. Взяв участь у військових діях Сербії проти Османської імперії. З 1864 по початок 1867 року в різних болгарських поселеннях Левський займався педагогічною діяльністю. Він вчить дітей читанню та письму, розповідає їм історії про славне минуле Болгарії, співає їм пісні і часто дає уроки на природі [3]. Поряд зі своєю педагогічною діяльністю він розвиває революційну пропаганду. Навесні 1867 року Левський поїхав до Румунії, де за рекомендацією Раковського був обраний прапорноносцем у четі Панайота Хітова. 1867 року здійснив невдалий 99-денний похід по Болгарії, з четою він перейшов до Сербії. 1868 року разом з Панайотом Хітовим приєднався до Другого болгарського легіону. Отримавши досвід визвольної боротьби Левський поступово розуміє провал ідеї Раковського, за якою повстання мало відбутись завдяки втручання військ закордону, отже, будь-яка допомога від іноземців, як правило, не є корисною для болгарського визвольного руху. Левський свою увагу направляє на внутрішні райони Болгарії. Тільки створення розгалуженої мережі конспіративної організації в Османській імперії могло підготувати населення до повстання. У 1868-1869 рр. він нелегально здійснив дві тривалі поїздки Болгарією, за допомогою яких докладно ознайомився з внутрішньою ситуацією в країні, з настроями населення і заснував значну кількість революційних комітетів. Восени 1869 року Васил Левський стає одним з засновників Болгарського революційного комітету (БРЦК) в Бухаресті. В Бухаресті Левський знайомиться з Л. Каравеловим – ще однією фігурою Болгарського відродження. [8, с.71] Спочатку він зустрів повне нерозуміння серед революціонерів, які все ще сподівалися, що допомога прийде звідкись ззовні [5, с.236]. Для Каравелова участь сусідніх балканських народів у майбутній революції абсолютно обов'язкова. Левський вважає, що це допоможе повстанню, але болгарське населення має відігравати головну роль у повстанні. «Апостол» усвідомлює, що будь-які переговори з сербським урядом безглузді, хоча б тому, що, в сусідній країні править монархічний націоналізм. Каравелов вважає, що свобода для болгарського народу настане лише після створення федерації балканських народів. Отож, на відміну від Раковського та Каравелова, які згодні з ідеєю держави, що об'єднає всі народи і балканські землі в федерації, Левський прагне утворення незалежної болгарської демократичної республіки [5, с.229]. Він вважає, що болгарський народ, не є гіршим за інші балканські народи, але перш, за все саме болгарський народ має встати на боротьбу за свою державу. І революція стає єдиним можливим шляхом для політичного визволення Болгарії. В той же час для Левського є очевидним той факт що повстання селян та гайдуків, не допоможуть у боротьбі за незалежність, мають бути підготовлена організація. [5, с.229]. Після створення у 1870-1871 рр. Внутрішньої революційної організації в болгарському визвольному русі визначилося два центри: всередині Болгарії (м. Ловеч) - на чолі з В. Левським і в Бухаресті - на чолі з Л. Каравеловим, між якими були серйозні ідейні й тактичні розбіжності [7, с.184].

Навесні 1872 р. в Бухаресті відбувається об'єднавчий з'їзд всіх представників революційних комітетів, на якому було прийнято програму та статут революційної організації. Метою стає визволення Болгарії шляхом революції. Васил Левський знов був уповноважений керувати революційними комітетами всередині Болгарії. Повернувшись до Болгарії «Апостол» починає удосконалення структури мережі комітетів та їх розширення

– він починає працювати над створенням п'яти окружних комітетів для керівництва революційним рухом у кожному регіоні. Це мало посилити та зміцнити діяльність революційних комітетів. З метою контролю за дотриманням дисципліни членами організації, для боротьби зі зрадниками і шпигунами, а також для збирання розвідувальних даних була створена секретна служба. Зв'язок між комітетами забезпечувала таємна пошта, яка користувалася кодами, паролями і псевдонімами.[5. С. 232].

В. Левський хотів, щоб революція була достатньо підготовлена. Повністю освоївши ідею повстання як основного засобу для переможної визвольної акції, навесні 1871 року Левський попросив Даніеля Попова знайти і перевести військові статuti, правила зміцнення для польської служби, які були необхідні для підготовки майбутніх лідерів повстання [1]. Левський розуміє, що настав час революційних випробувань. але він стверджує, що революція за допомогою загального повстання повинна відбутися взимку, коли болгарські чоловіки знаходяться в селах і містах, і коли дії турецької армії будуть утруднені природними перешкодами[1]. Та очолити повстання проти османської влади В. Левському не судилося.

22 вересня 1872 року група змовників була затримана при нальоті на турецьку пошту. Левський був проти цієї акції. Арешт її учасників поставив мережу організацій під загрозу. Васил був арештований 27 грудня 1872 р турецької поліцією. Існує чимало версій, за якими В. Левський був виданий своїми ж побратимами. 6 (18) лютого 1873 року був виконаний смертний вирок через повішення на шибениці на околиці Софії (зараз це центр міста).

Тактика диверсійної діяльності Василя Левського – пересування по території Османської імперії, вербування як селян, так і представників болгарської інтелігенції та підприємництва до складу таємних місцевих революційних комітетів, які мали готувати антиосманські військові акції, зіграла велику роль для підготовки повстання. Він один з перших, зрозумів, що потрібно від стихійної боротьби переходити до організованої. Революція має бути підготовлена, вона не виникне раптово, отже, інакше, не матиме результатів. Йому вдалося виховати керівні кадри для майбутнього повстання, створити цілу низку повстанських організацій. За цією схемою й було організовано Квітневе повстання 1876 року. У 1878 р. було створено князівство Болгарія за допомогою Російської імперії, щоправда за Берлінським конгресом чимала територія Болгарії відійшла до Османської імперії. До справжньої болгарської республіки ще було далеко.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генчев, Н. Васил Левски. С., 1987. Електронний ресурс: <http://www.electronic-library.org/> (дата звернення 04.04.20)
2. Бурмов А. Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документа из турските архиви. София, 1952. 335 с..
3. Кондарев, Т. Васил Левски. Биография. С., 1946 Електронний ресурс. <http://www.promacedonia.com/>(дата звернення 10.04.20)
4. Левски В. Свята и чиста република. Писма и документи. Съст. Ив. Унджиев, Н. Кондарев, София, 1971. Електронний ресурс: <https://www.vasil-levski.org/>(дата обращения 04.04.20)
5. Натан Ж., Болгарское возрождение. Перевод с болгарского. М., 1949. 319 с.
6. Чорній. В. Болгарське національне відродження: хронологічні рамки і періодизація // Проблеми слов'язознавства. 2000. № 51. С.84–91.
7. Чорній. Чорній В. Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007. 404 с.
8. Стоянов З. Записки о болгарских восстаниях. Пер. с болгар. М. И. Клягиной-Кондратьевой. М. :Гослитиздат, 1953. -728 с.
9. ПРОГРАММА БОЛГАРСКОГО РЕВОЛЮЦИОННОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА //Хрестоматия по истории южных и западных славян: Учеб. пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Новая история / Отв. ред. В.Г.Карасев. Минск.: Университетское, 1989. 295 с.

10. ПРОЕКТ УСТАВА РЕВОЛЮЦИОННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И ОБРАЩЕНИЯ К ЕЕ ЧЛЕНАМ ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ БОЛГАРИИ//Хрестоматия по истории южных и западных славян: Учеб. пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Новая история / Отв. ред. В.Г.Карасев. Минск.: Университетское, 1989. 295 с.

РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА АВІАЦІЇ ЗА ДОСВІДОМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В ІСПАНІЇ (1936 – 1939)

Резнік В.І

Найбільш масштабним воєнним конфліктом, що відбувся в період між двома світовими війнами, була громадянська війна в Іспанії (1936–1939). Для нас він становить інтерес саме з точки зору розвитку воєнного мистецтва авіації, адже авіація у цій війні відіграла досить значну роль і вплив досвіду цієї війни на подальший розвиток воєнного мистецтва був доволі відчутний.

Варто відзначити, що, незважаючи на той вплив, що здійснив досвід громадянської війни в Іспанії на розвиток воєнного мистецтва напередодні Другої світової війни, його дослідженню приділялось не так багато уваги. Проте, у пострадянський період почали з'являтися доволі змістовні наукові праці, присвячені воєнному мистецтву авіації в даній війні. Перш за все варто згадати фундаментальну працю С. Абросова, яка присвячена саме проблематиці застосування військово-повітряних сил [1]. Також привертають увагу ряд статей, опублікованих як у наукових періодичних виданнях, так і на спеціалізованих Інтернет-ресурсах, присвячених історії авіації [2; 3; 7–9; 11]. Таким чином, можна констатувати, що певна історіографічна база створює умови для проведення дослідження досвіду застосування авіації у громадянській війні в Іспанії (1936 – 1939). Для уточнення окремих фактів автор залучав архівні документи періоду цієї війни [4 – 6; 10].

Виходячи із актуальності теми та стану її наукового висвітлення, автор сформував мету, яка полягає в аналізі та узагальненні досвіду застосування родів сил авіації у локальних війнах і збройних конфліктах між Першою та Другою світовими війнами на прикладі громадянської війни в Іспанії (1936 – 1939).

Під час війни авіація сторін виконувала наступні завдання: боротьба за панування у повітрі; протиповітряна оборона військ та важливих об'єктів; авіаційна підтримка військ; ураження об'єктів у тилу противника; ведення повітряної розвідки.

Також авіація залучалась для боротьби з військово-морським флотом та зривом морських перевезень [5, с. 28; 8].

Війна продемонструвала зростання ролі авіації в операції загальновійськових угруповань військ (сил) і необхідність взаємодії з сухопутними військами. За досвідом, до 70 % всіх вильотів було спрямовано для дій по військам і вогневим засобам противника на полі бою та у тактичній глибині. Вперше почалося проведення авіаційної підготовки наступу. У ряді випадків вона починалась завчасно (за 1 – 2 доби до наступу). Авіаційна підготовка являла собою низку послідовних авіаційних ударів, що завдавались через різні, відносно короткі проміжки часу упродовж дня і в ночі. Часто останній масований авіаційний удар являвся сигналом для атаки. Після цього авіація здійснювала авіаційну підтримку війська, що наступали, під час прориву ними головної смуги оборони. Таким чином, можна стверджувати, що у війні в Іспанії відбулося утворення засад для проведення авіаційного наступу як нової форми оперативного застосування авіації. Вміле застосування авіації в обороні суттєво підвищувало її активність, призводило до успіху в організації і проведенні контрударів і у боротьбі з резервами противника. Як приклад можна навести розгром на марші силами республіканської авіації 20.03.1937 р. в районі Гвадалахари автомобільної колони військ італійського експедиційного корпусу. Упродовж дня 70 літаків республіканців здійснили 148 літако-вильотів, скинули до 500 бомб та витратили 200 тис. набоїв. Колонна італійців (до 1000 машин) була вщент знищена [2].

Кількість бойових вильотів / літако-вильотів	144/933	687/10477	64/475	32/351	20/122	80/585	271/3472	275/850
--	---------	-----------	--------	--------	--------	--------	----------	---------

За матеріалами [11, с. 543 – 545]

У числівнику наведена кількість бойових вильотів, у знаменнику – літако-вильотів

Під час війни відбулось ряд змін у тактиці родів сил авіації, які істотним чином вплинула на подальший розвиток воєнного мистецтва. Так, зростання маневрених можливостей винищувачів, потужності їх двигунів призвели до розширення просторового розмаху повітряного бою. Якщо до середини 1930-х років повітряний бій вівся головним чином, в одній площині з використанням горизонтального маневру для зайняття більш вигідної позиції для атаки противника, то в Іспанії вперше у повітряному бою винищувачі стали вести повітряний бій на вертикалі, активно маневруючи по висоті. Зазвичай при виконанні різних завдань винищувачі ешелонувались групами по висоті, забезпечуючи собі кращі умови для спостереження за повітряним простором, завчасне зайняття більшої висоти для своєчасної атаки повітряного противника, відбиття його нападу, зокрема й на групи бомбардувальників, що прикривались тощо. Широко використовувався тактичний прийом виходу в атаку з боку сонця. Як правило винищувачі, що переважали противника у швидкості і висотності, намагались атакувати противника на зниженні, з подальшим набором висоти і повторною атакою.

Слабким місцем республіканської авіації була відсутність спеціальних літаків-розвідників. Через це повітряна розвідка в оперативній глибині велась бомбардувальниками СБ (парами або ланками), для ведення розвідки у тактичній глибині застосовувались винищувачі.

Зв'язок між штабом ВПС республіканців і штабами авіаційних частин і окремих підрозділів підтримувався за допомогою цивільних і військових телефонних мереж (ліній), радіозв'язку, літаків та делегатів зв'язку. Для прихованого управління використовувався телетайп. Слабким місцем республіканської авіації була відсутність радіостанцій на більшості літаків, а там, де радіостанції були встановлені, екіпажі і командування частин на землі не вміло їх правильно використовувати [10, с. 135]. Водночас, авіація франкістів широко застосовувала радіозв'язок для управління діями авіації у повітрі. Це надавало їй суттєві переваги. Нерідко винищувачі республіканців розчищали повітряний простір у визначеному районі і повертались на аеродром. А через 5 – 10 хвилин у вільному від винищувачів республіканців повітряному просторі з'являлись без прикриття групи бомбардувальників і безперешкодно завдавали удари по республіканським позиціям, адже вони своєчасно отримували інформацію про обстановку від постів спостереження [2].

Війна продемонструвала потребу в озброєнні літаків винищувальної і штурмової авіації автоматичними гарматами. До появи у небі Іспанії новітніх німецьких бойових літаків Me-109, He-111 кулеметне озброєння дозволяло надійно уражати і знищувати літаки практично всіх типів. Проте, краще озброєний Me-109E, який, до того ж переважав у вертикальній швидкості найбільш швидкісний радянський винищувач И-16, одразу продемонстрував перевагу гарматного озброєння, яке дозволяло успішно знищувати будь-які літаки противника з більшої дальності і з меншою витратою боєприпасів, ніж винищувачі, озброєні виключно кулеметами.

Радянська концепція зав'язки бою маневреними винищувачами И-15 та знищення противника важкими И-16 не витримала випробування практикою. Вона відповідала умовам війни на її початку, коли радянська авіаційна техніка переважала за тактико-технічними характеристиками літаки противника. Крім того, при спільному застосуванні И-15 сковували

своєю меншою швидкістю більш швидкісні ІІ-16, що негативно впливало на загальний результат роботи винищувальної авіації. Проте, радянські військові фахівці і керівництво не зробило своєчасних висновків, що також сприяло переходу панування у повітрі до авіації франкістів та їх союзників. Крім того, одночасне виробництво та утримання у військах одночасно двох типів винищувачів ускладнювало та здорожувало процес їх експлуатації, що також було негативним явищем. Досвід застосування швидкісного, маневреного та важко озброєного німецького винищувача засвідчив необхідність переходу у тактичній авіації до єдиного типу літака [3, с. 18].

Війна поставила питання щодо організаційних змін в авіації, починаючи з тактичного рівня. У повітряному бою пара винищувачів та чотирьох літакова ланка продемонстрували кращу керованість, взаємодію та сприяла підвищенню живучості. Застосування пари винищувачів як основної бойової одиниці вперше було апробовано в Іспанії німецькими льотчиками “Легіону Кондор” у 1938 р. Автором ідеї був командир третьої ескадрильї 88-ї винищувальної групи (за німецьким позначенням: 3./J88) обер-лейтенант Вернер Мьольдерс (Werner Mölders) [7]. В радянських ВПС була прийнята ланка з трьох літаків. Досвід Іспанії засвідчив, що третій літак в ланці не може спільно маневрувати та вести бій, через що він вивалювався із бойового порядку і часто збивався противником, не завдаючи йому втрат. Проте, й цей момент залишився поза увагою керівництва радянських ВПС [3, с. 20].

Отже, незважаючи на обмеженість масштабів, війна в Іспанії істотно вплинула на розвиток воєнного мистецтва авіації, був зроблений суттєвий внесок в теорію і практику застосування авіації. ВПС ще раз підтвердили свою роль як потужної, маневреної складової збройних сил, здатної, при правильному застосуванні чинити великий вплив на хід і результати збройної боротьби. Розширився зміст завдань авіації. Зросла роль авіації у вогневому ураженні противника, адже поруч з артилерійською, вперше стала випроводитись і авіаційна підготовка наступу та з'явилися елементи авіаційної підтримки при прориві оборони. В Радянському Союзі основні положення щодо організації авіаційної підготовки і підтримки наступу увійшли до Польового статуту РСЧА (ПУ-39) [9]. Таким чином, відбулось зародження авіаційного наступу як нової форми оперативного застосування авіації, яка набула подальшого розвитку під час Другої світової війни.

Війна продемонструвала зростання ролі винищувальної авіації. На початку війни республіканські ВПС змогли завоювати панування у повітрі, незважаючи на чисельну перевагу противника. Головними факторами, що сприяли цьому, стали більш високий рівень підготовки особового складу (головним чином – радянських фахівців) та технічна перевага радянської авіаційної техніки. Події в Іспанії яскраво продемонстрували, що в умовах затяжної війни заміна матеріальної частини старих конструкцій більш сучасними зразками має таке саме значення, як і вибір і визначення відповідних обставинці форм і способів застосування засобів збройної боротьби [2].

Війна сприяла подальшому розвитку авіаційної техніки всіх родів сил авіації. Саме за досвідом війни в Іспанії були зроблені висновки про необхідність підвищення швидкості літаків, висоти та швидкості польоту, посилення вогневої могутності (особливо винищувачів) шляхом заміни кулеметного озброєння гарматно-кулеметним, посилення броньового захисту екіпажів та критично важливих агрегатів літаків, зменшення загрози пожежі шляхом протектірування паливних баків, встановлення радіостанцій на літаках всіх класів без виключення тощо. Отже, досвід застосування авіації в Іспанії істотно доповнив теорію і практику воєнного мистецтва ВПС та сприяв їх модернізації напередодні Другої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абросов С.В. Воздушная война в Испании. Хроника воздушных сражений 1936 – 1939 гг. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 608 с.
2. В небе Испании / Виртуальная энциклопедия военной авиации [Електрон. ресурс]. URL: <http://pro-samolet.ru/air-battles/600-the-war-in-the-spanish-sky>

3. Гагин В.В. Итоги и уроки боевых действий советских ВВС в Испании. – Вестник Южноуральского государственного университета. - № 5, 2006. – 14 – 23
4. Доклад комбрига т. Алексеева в РУ РККА 25.12.1936 г. - РГВА. Ф. 35082. Оп. 1. Спр. 282., Арк. 30 – 39.
5. Доклад старшего авиационного советника Я.В. Смушкевича (псевдоним Андре) в РУ РККА о состоянии и работе ВВС противоборствующих сторон. – РГВА. Ф. 35082. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 27 – 33.
6. Доклад т. Ринальдо от 11.12.36 г. с выводами о боевой деятельности авиации в Гражданской войне в Испании. – РГВА, РГВА. Ф. 35082. Оп. 1. Спр. 282., Арк. 24 – 29.
7. Легион "Кондор" / Уголок неба. Авиационная энциклопедия. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.airwar.ru/history/av2ww/axis/condor/condor.html>
8. Некоторые воздушные бои. // Авиация в Испанской Гражданской войне [Электрон. ресурс]. URL: <http://wio.ru/spain/spainrus.htm>
9. Полевой устав РККА (ПУ-39) // Литмир. Электронная библиотека. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=249645&p=25>
10. Стенограммы бесед между летчиками, вернувшимися из Испании, и руководством ВВС РККА, РККА, представителями авиационной промышленности, состоявшихся в январе-апреле 1937 г. – РГВА. Ф. 29. Оп. 34. Спр. 240. Арк. 128 – 144.
11. Ju-87в Испании / Уголок неба. Авиационная энциклопедия. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.airwar.ru/history/av2ww/axis/ju87spane/ju87spane.html>

РОЛЬ ЛИТОВСЬКИХ ТА РУСЬКИХ ПОЛКІВ У БИТВІ ПІД ТАННЕНБЕРГОМ (1410 р.)

Стребкова Є.К.

Битва під Танненбергом у 1410 р., або Грюнвальдська битва, має велике значення для загальноєвропейської історії. Головними учасниками подій дослідники вважають три політичних утворення: Велике Князівство Литовське, Королівство Польське та Тевтонський Орден. Проте історики деяких країн схильні приписувати подвиги та перемоги війни 1409-1411 років до історичного минулого своїх країн. В радянські часи з'явився так званий «Грюнвальдський міф», згідно з яким об'єднані сили Польщі, Великого Князівства та союзників перемогли виключно завдяки вкладу східнослов'янських полків. Отже, в історичній літературі досі ведуться суперечки згідно ролі руських та литовських полків у битві.

Під час масштабного зіткнення з тевтонцями під час битви литовське військо було вимушене покинути поле битви. Історики з різних країн ставляться до цього факту неоднозначно. Дослідники, що спираються на праці Яна Длугоша як на основне джерело, вказують на втечу військ Вітовта з поля бою. Я. Длугош розглядав цей факт як зраду, а повернення Вітовта з дружиною приписував головним чином смоленських полків.[6] Зокрема можна виділити праці відомого польського історика С. Кучинського, який дуже принижав роль Литви у перемозі. Він висвітлював відхід військ ВКЛ як трагедію та зраду. Литовські дослідники (З. Куїот, В. Маєвські, С. Екдаль) пояснюють дії Вітовта навпаки, як тактичний маневр [2, с. 144]. Це твердження є більш правдивим, адже текст «Хроніки конфлікту» та хронікиПосільге прямо суперечать твердженням Длугоша.

В оригіналі хроніки сказано, що у зіткненні хоругви Св. Георгія та хоругви передньої стражі Ордену проти військ Вітовта, останній вимушено відступив через великі людські втрати. Тевтонці, які були впевнені в поразці Вітовта, розділились: частина послідувала за Вітовтом та була вбита, інша частина повернулась до своїх позицій, де вступила в бій з хоругвами каштеляна Краковського, Садномірського воєводи, хоругвами Велюньської та Галицької земель та іншими [3, с. 28]. Це свідчить про те, що литовські історики мали рацію, та відступ Вітовта можна назвати продуманим маневром, а не втечею. На думку історика

М. Ючаса, відступ Вітовта був спланований та санкціонований також з боку Ягайла. Це підтверджує й лист невідомого автора до Генріха фон Плауена (датований приблизно 1413 р.), де він пише про те, що у майбутньому не треба розбивати ряди та бігти за супротивником, поки не буде впевненості, що він переможений. Цей лист вказував на поразку Ордену під час битви [5].

Окрім цього, розповсюдженим міфом є те, що тільки завдяки польському королю сили союзників перемогли Орден. У хроніці Посільгейдеться про те, що у критичний момент бою тевтонців з поляками до битви з одного боку вступили найманці (чеські хоругви), а «язичники» пішли в обхід. Більш за те, саме литовці (язичники) забили магістра Ордену й його наближене коло, а Вітовт продовжив похід та брав участь у стратегічно важливій осаді Марієнбургу [5].

Перші повідомлення про участь смоленських полків у битві з'явилися у хроніці Яна Длугоша. Проте в інших джерелах, які були видані сучасно подіям війни (Хроніка конфлікту 1410...), ніяких записів щодо участі руських полків не було [1, с. 33]. Отже, Длугош спирався або на покази очевидців та учасників битви, або його трактування першоджерел було хибним. Відомий дослідник цієї проблематики Р. Гагуадійшов висновку, що появою смоленських полків на сторінках «Історії Польщі» Ян Длугош намагався пояснити, чому армія Вітовта, яка нібито втекла з поля бою, повернулася. Сучасні історики також схиляються до думки, що «Історія Польщі» та «Грюнвальдська битва» авторства Длугоша є дуже емоційно забарвленим джерелом, відомості в якому також вимагають тверезого погляду [4, с. 31].

Радянські та російські дослідники схильні перебільшувати участь руських полків у битві. Так, М. Тихомиров писав: «...вирішальну роль у Грюнвальдській битві зіграли руські війська». Окрім Тихомирова, такої думки дотримувались історики В. Пічета, М. Граціанський. Проте після Другої світової війни у поглядах істориків СРСР відбулись деякі зміни. М. Лапін, А. Турчинський, М. Державін все ще приділяли велику увагу внеску східних слов'ян до перемоги у Грюнвальдській битві, проте окрім «великоруського» народу виділяли ще й українців та білорусів [2, с. 139-140]. Історики радянської доби до «руських» долучають також полки з білоруських та західноукраїнських земель. На думку історика А. Жирова, радянські дослідники поверталися до «грюнвальдського міфу» лише тоді, коли їм було вигідно показати перемогу слов'янського сходу над заходом на конкретних історичних прикладах. Задля цього вони і висвітлювали хід історичних подій так, як було вигідно саме їм.

Таким чином можна зробити висновки, що багато істориків діють в інтересах позитивного забарвлення власного історичного минулого, та приписують своєму народу героїчні події, які не збігаються з історичними реаліями. Найбільш яскраво це демонструє приклад Війни 1409-1411 років, коли у майже кожного історика є власна версія ключових подій. Саме тому при написанні наукової роботи важливо користуватися джерелами різного походження та критично підходити до кожного з них. Отже, значну роль у Грюнвальдській битві відіграли хоругви Великого Князівства Литовського, до складу яких входили представники майже усіх східнослов'янських етносів (зокрема білоруси, русини, українці), проте роль саме смоленських хоругв дуже перебільшена. Саме завдяки продуманій тактиці Вітовта військо союзників здобуло перемогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гагуа Р.Б. К вопросу о роли, сыгранной смоленскими полками в Грюнвальдской битве. *Вестник Полесского государственного университета*. Серия общественных и гуманитарных наук. 2009. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-rol-i-sygrannoy-smolenskimi-polkami-v-gryunvaldskoy-bitve> (дата обращения: 29.03.2020).
2. Жиров А. А. «Грюнвальдский миф» в историографии и политике памяти СССР. *Ретроспектива: Всемирная история глазами молодых исследователей*. 2017. № 10. С. 137-147.

3. Гагуа Р.Б. Военная организация армий в сражении при Грюнвальде. *Вестник Полесского государственного университета*. Серия общественных и гуманитарных наук. 2009. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voennaya-organizatsiya-armiy-v-srazhenii-pri-gryunvalde> (дата обращения: 29.03.2020).
4. Аржакова Л. М. К вопросу об этнических аспектах Грюнвальдской битвы. *Петербургские славянские и балканские исследования*. 2010. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-etnicheskih-aspektah-gryunvaldskoy-bitvy> (дата обращения: 27.03.2020).
5. Мечисловас Ю. Грюнвальдская битва. Вильнюс, 1990. 174 с.
6. Длугош Я. Грюнвальдская битва. М. АН СССР. 1962.

СЕКЦІЯ: «ПЕРШІ КРОКИ В НАУЦІ ЮНИХ ІСТОРИКІВ»

ВИГНАННЯ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ ТА ЇХ СОЮЗНИКІВ З МАРІУПОЛЯ ПРОТЯГОМ 8 – 10 ВЕРЕСНЯ 1943 Р.

Дудін Д.С.

Україна в часи Другої світової війни посідала дуже важливе місце у військово-політичних планах Радянського Союзу та нацистської Німеччини. Це обумовило велике стратегічне значення битви за Україну, яка відбувалася між радянськими та німецькими військами в 1942 – 1944 рр. Саме тому в історичній пам'яті українців велике значення має 75-річний ювілей вигнання нацистських окупантів та їх союзників з території України, що відзначався 28 жовтня 2019 р. У контексті цього великий науковий інтерес становить вивчення військової операції радянських військ у Приазов'ї, зокрема вигнання німецьких військ з Маріуполя, яке здійснювали війська Південного (4-го Українського) фронту протягом 8 – 10 вересня 1943 р.

8 вересня Азовська флотилія почала висадку десанту у складі двох груп, згідно з пропозицією командувача флотилії С. Г. Горшкова від 2 вересня. Перша група на чолі з К. Ф. Ольшанським безперешкодно висадилася, подолати дротяні і мінні загородження і зайняла німецькі вогневі точки. Другого ж загону десанту, який вийшов з бази флотилії в Сійську з різницею в одну годину, не було. Погана погода і вогонь противника не дозволили йому висадитися, так, командир другої групи Ф. Є. Котанов був поранений. Опинившись в оточенні і без підтримки, К. Ф. Ольшанський віддав наказ й групі пробиватися малими групами вночі [2].

У ніч з 9 на 10 вересня, незважаючи на штормову погоду, на Півдні від сел. Піщаного кораблі Азовської військової флотилії висадили ще одну групу десантників 384-го окремого батальйону морської піхоти чисельністю 283 особи, під командуванням капітан-лейтенанта В. Є. Немченко, у завдання якої входило звільнення порту і портового району. Однак, як і з десантом К. Ф. Ольшанського, перші успіхи, що були викликані ефектом раптовості, не вдалося розвинути через відсутність підкріплень. Кораблі з третьою групою морпихів потрапили під обстріл артилерії з Маріупольського порту і наштовхнулись на німецькі канонерські човни, через що відступили [2].

У результаті цього В. Є. Немченко розділив свій загін. Менша частина моряків закріпилася в зручній для оборони балці та була знищена, а інші зуміли прорвати кільце оточення і з боями заволодіти Маріупольським портом. Після цього в порт змогли увійти кораблі Азовської флотилії, які доставили підкріплення. Сюди ж висунулися і вийшли з оточення морпихи на чолі з К. Ф. Ольшанським чисельністю 40 осіб [10, с. 293].

Бойова операція в самому Маріуполі розпочалася внаслідок зайняття радянськими військами населених пунктів на підступах до міста. 9 вересня командування 44-ої армії поставило перед дивізіями завдання, які мали на меті вигнання німецьких загартників з міста, шляхом наступу, перегрупування військ та відбиття контратак супротивника [1].

Зранку 9 вересня 221-я стрілецька дивізія полковника І. І. Блажевича наступала в напрямку радгоспу імені Петровського, радгоспу «Зірка», селища Гугліно, станції Сартана та північних околиць Маріуполя. Для прориву сильних укріплень супротивника і швидкого форсування річки Кальміус І. І. Блажевич організував з роти капітана Міненка і підрозділів,

виділених з полків дивізії, передовий рухомий загін з танків і автомашин, на які посадив піхоту на чолі з капітаном Г. М. Могилою [13]. Передовий загін не давав ворогові закріпитися на нових рубежах, переслідуючи, знищував його живу силу й техніку, захоплював полонених і трофеї. Після цих бойових дій штаб 221-ї дивізії розташувався в радгоспі «Зірка».

Зламавши опір ворога стрімким ударом, дивізія спрямувалася в Заводський район (нині Кальміуський р-н) і до 13:00 9 вересня увірвалася в нього спочатку передовим рухомим загоном, а опісля підрозділами. Цей прорив врятував багато будинків району від спалення. До кінця 9 вересня 1943 року частини 221-ї стрілецької дивізії звільнили Заводський район.

130-а Таганрозька стрілецька дивізія полковника К. В. Сичова наступала зі сходу та звільняла район Лівий берег. Першим через Кальміус переправився 1-й батальйон 528-го полку 130-ї дивізії, використавши для переправи зруйнований залізничний міст через річку, і забезпечив переправу 2-го батальйону полку.

Близько 10 годин тривали вуличні бої в м. Маріуполі протягом 9 – 10 вересня. 679 бійців 221-ї і 130-ї стрілецьких дивізій, 4-го гвардійського Кубанського кавалерійського корпусу загинули в боях за Маріуполь [2; 5; 7].

Слід зазначити, що у взаємодії з військами 130-ї Таганрозької та 221-ї стрілецьких дивізій, а також із частинами Азовської воєнної флотилії, у боях за Маріуполь взяли участь льотчики 9-ї гвардійської винищувальної авіаційної дивізії під командуванням полковника І. М. Дзусова і 23-го штурмового авіаполку під командуванням майора А. І. Чопова. Метою їх місії було прикриття наземних військ з повітря та бомбардування зі штурмом скупчення живої сили та техніки ворога. Також льотчики 23-го штурмового авіаполку бомбардували ворожі судна, які знаходилися в Маріупольському порту та Азовському морі, чим перешкоджали евакуації противника морським шляхом [2, с. 188; 3].

Увечері 10-го вересня Верховний Головнокомандувач Й. В. Сталін в наказі привітав війська Південного фронту і моряків Азовської військової флотилії зі звільненням великого центру металургійної промисловості півдня країни – міста і порту Маріуполь. У 20:00 Москва салютувала визволителям Маріуполя 12-ма артилерійськими залпами зі 124-х гармат [1, с. 220; 3, с. 215]. 10 вересня 1943 р. Радянське Совінформбюро повідомило про взяття Маріуполя [12], а 11 вересня це повідомлення повторили центральні газети «Красная звезда», «Известия», «Правда» [8; 9; 11].

Німецька окупація Маріуполя, військові дії на території міста та відступ нацистсько-німецьких військ мали жахливі наслідки, серед яких зруйнування 85% будівель, заводів «Азовсталь», ім. Ілліча та ім. Куйбишева [14; 15]. Збиток у найбільшому районі Маріуполя Заводському (нині Кальміуському) міг бути значно більшим, але стрімкі дії передового рухомого загону 221-ї стрілецької дивізії, що забезпечили швидкий прорив інших військових частин, запобігли руйнуванням. За приблизними підрахунками, у Заводському районі було збережено до 60-70% житлового фонду (а по селищах – до 90%) завдяки злагодженим діям частин 221-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника І. І. Блажевича [2].

Таким чином, аналізуючи події звільнення Маріуполя, можна зробити висновок, що в результаті консолідації дій військових формувань, які підпорядковувалися Південному фронту, вдалося виконати завдання, поставлені радянським командуванням, а також оперативними заходами зменшити потенційний збиток місту від бойових дій та відступу німецьких військ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божко Р. П., Були Т. Ю., Гашененко Н. Н. и др. Мариуполь и его окрестности: взгляд их XXI века. 2-е с измен. и доп. Мариуполь: Рената, 2008. 428 с.
2. Донеччина в годы Великой отечественной войны 1941–1945. Известные и неизвестные страницы истории / ред. коллегия: Третьяк А. Л. и др. Донецк: АОЗТ "Издательство Донеччина", 2008. 432 с.
3. Жирохов М. А. Сражение за Донбасс. Миус-фронт. 1941–1943. М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2011. 319 с.
4. Запорожская область в годы Великой отечественной войны. Сборник документов / под ред. Воробьева И. Ф. и др. Запорожье: Запорожское книжно-газетное издательство, 1959. с 363.
5. Зиновьева В. М. Мариуполь 1941–1943. Мариуполь: ЧАО «Газета “Приазовский рабочий”», 2012. 352 с.
6. Зиновьева В. М. Мариупольское подполье 1941–1943. Мариуполь: Предприятие «Газета “Приазовский рабочий”», 2000. 279 с.
7. Зиновьева В. М. Чтобы жизнь продолжалась: Приазовье в период оккупации 1941 – 1943. Мариуполь: ЗАО «Газета “Приазовский рабочий”», 2004. 508 с.
8. Известия. 1943 г. 11 сентября. № 215
9. Красная звезда. 1943 г. 11 сентября. № 215
10. Павлий В. А. Азовское море, очерки истории торгового и военного мореплавания. Мариуполь, 1994. 373 с.
11. Правда. 1943 г. 11 сентября. № 221
12. Сообщение Совинформбюро об освобождении советскими войсками города и порта Мариуполя, города и железнодорожного узла Волноваха и г. Красногоровки от 10 сентября 1943 г. // Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) / ред. коллегия: Клерфон Е. Д., Омельяненко И. Я., Пономаренко Г. Я. Донецк: "Донбасс", 1982. С. 189
13. Цена одного прорыва (Как спасли от разрушения Заводской район). Мариупольский краеведческий музей: веб сайт. URL: <http://museum.marsovet.org.ua/news/show/112>
14. Цыганов В. И. Удар «Меча». Николаев: Гудым И.А., 2008. 368 с.
15. Цыганов В. И. «... от “Меча” и погибнет!»: Эссе. Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2011. 418 с.

С. МАНГУШ В ГОДЫ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (1919-1921 ГГ.)

Мацука В.А.

Тема, исследуемая в данной статье, находится на пересечении двух отдельных проблем. С одной стороны, это малоизученная страница в истории повстанческого движения, с другой - практически неизвестное и неисследованное явление в истории греческой общины Украины. Несмотря на то, что в течение последнего десятилетия отечественные историки приложили немало усилий по исследованию обоих этих явлений, до сих пор осталось много «белых пятен», которые требуют полноценного изучения.

Изучением истории гражданской войны, а скорее войны между белогвардейцами, стоявшими за «единую и неделимую Россию» и борцами за коммунизм и мировую революцию, занимались и занимаются многие современные учёные. В.Н.Романцов, Л.Д.Якубова, В.Н.Чоп, В.Ф.Солдатенко, Г.А.Королёв, В.В.Верстюк в своих работах рассматривают причины и начало гражданской войны на Украине, анализируют основные тенденции в изучении истории, военно-политическое положение в Северном Приазовье в период нарастания гражданской войны и, особенно, во время апрельских боёв 1919 г.[1]. Автор ставит своей целью осветить основные события гражданской войны на примере

небольшого греческого поселка Мангуш, где шли ожесточенные бои в 1919 - 1921 годах, и раскрыть степень участия греков Приазовья в махновском движении. Небольшой временной отрезок 1919-1921 г. характеризуется резким усилением боевых действий не столько на Украине в целом, сколько в Донбассе и Приазовье, откуда после реформ середины XIX в. поставлялся уголь, металл, пшеница в Российскую империю. Многочисленное население, развитая инфраструктура, сеть шоссе и железных дорог, морские порты – было за что сражаться белогвардейцам и большевикам.

С началом 1919 г. греческая община стремилась занять строго нейтральную позицию и не вмешиваться в гражданскую войну "красных" с "белыми", при этом заметим, в Мангуше действовал созданный в марте 1919 г. подпольный военно-революционный комитет во главе с А.С.Кабаковым [2]. Но время и обстоятельства довольно скоро сделали этот нейтралитет невозможным. Во-первых, появилась третья сила, махновская, она была явно не на стороне «красных» или «белых» и выступала за крестьянскую республику, без комиссаров и продразверстки. Во-вторых, "белогвардейцы" категорически не согласились на греческий нейтралитет и стали всячески взыскивать с них в пользу "белого" дела. В третьих, проведение мобилизации в Белую Армию, которой подлежали на первом этапе юноши, достигшие совершеннолетия к 1917 – 1918 годам. Результаты ее были слишком неутешительными для "белогвардейцев". К 17 февраля 1919 г. на призывные пункты города Мариуполь и двух приближенных к нему греческих волостей (Мангушской и Урзуфской) явилось не более 500 призывников, из не менее 8000 ожидаемых. В ответ "белогвардейцы" решили провести насильственную мобилизацию, что сразу вызвало столкновения с местными сельскими отрядами самообороны, которые были созданы в Урзуфе, Ялте, Мангуше и других селах. Например, «1 февраля 1919 беляки выслали карательный отряд в греческое село Мангуш, лежащий на полпути между Бердянском и Мариуполем» [3]. По прибытию на место белогвардейцы созвали общий сход, но крестьяне, и особенно бывшие фронтовики-дезертиры на него не явились. "Добровольцы" стали требовать у греков солдат, на что присутствующие на сходе ответили: "Солдат не дадим". После этого грекам было дано время на размышление, ибо "беляки" собирались еще посетить в этот день соседнее греческое село Ялту. Предупреждалось, что если мангушане не передумают, "белогвардейцы" заберут их мужчин насильно, а в знак наказания еще и призывников 1915 и 1916 годов.

«Говорили, белогвардейцы, узнав, что большинство мужчин, способных носить оружие, исчезли, устроили настоящий погром. Разграбили имущество, инвентарь ушедших крестьян. Жен и стариков, отцов ушедших избивали шомполами, допытывались, куда ушли их мужья и сыновья. Избиения были настолько жестокими, что многие женщины теряли сознание от побоев» - вспоминает директор краеведческого музея пос. Ялта В.И.Челпан [4].

Крестьяне, ушедшие из Мангуша и окрестных сел, создали повстанческий отряд. Его командиром был Т. П. Мангушов, начальником штаба — М. П. Мачакра, начальником разведки — Т. Ф. Садокин [5]. Отряд занял оборону возле Мангуша, и в коротком бою разбил белых, наступавших со стороны села Ялты. При этом было захвачено оружие, взяты в плен 50 офицеров. В течение февраля — марта повстанцы вели активные бои с белыми. 6 марта село было освобождено от белогвардейцев, но 22 апреля деникинцы предприняли наступление на «красный Мангуш» и, имея численное преимущество, захватили его. Каратели подожгли один из домов, в котором держала оборону группа повстанцев. В нем

сгорели тогда 30 бойцов, среди них — член первого Совета крестьянских и солдатских депутатов Н. П. Топалов. 47 человек белогвардейцы расстреляли и изрубили саблями.

Зверства белогвардейцев в Мангуше подтверждает и активный участник Урзуфского отряда Караберов Л.С. «Я принимал активное участие в разгроме белогвардейских банд. Командиром повстанческого отряда был Бурназов Иван Ильич, покойный дядя Христофор Ильич, Бурлаченко Павел, Саламбаш Ставри Христофорович... В повстанческих отрядах были ялтинские ребята, мангушане, ну и с нашего села Урзуф... Зверства денкинцев могу описать – в Мангуше собрали около 100 человек, загнали в клуню (клуня, - сарай, где хранили корм скоту), затем клуню облили керосином и подожгли...»[6].

Безусловно, гражданская война - это народная трагедия, в которой никогда не было победителя. Своеобразие гражданской войны состоит в том, что люди, проливавшие кровь друг друга, сражались за страну, за ее завтрашний день, который каждая из сторон видела и понимала по-своему. Зверствовали не только белогвардейцы и казаки. Например, Особая следственная комиссия по расследованию злодеяний большевиков Отдела пропаганды при Главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России докладывала: «При занятии Ялты большевиками в апреле 1919 года первым их делом была расправа с местным священником о[тцом] Николаевым, пользовавшимся в Ялте большим уважением и известным своими проповедями против большевизма. Несмотря на уговоры уехать перед приходом большевиков, о[тец] Николаев не захотел покинуть своей паствы. Он был арестован большевиками и повешен в городском саду»[7].

Приазовские греки принимали активное участие в событиях гражданской войны. Из греческих добровольцев Мариуполя и близлежащих сел был создан боеспособный полк, успешно воевавший против белогвардейцев. В 1920 году, когда крестьяне всячески пытались избежать контактов с повстанцами, в особенности с Н. Махно, греческие села стали для них надежными базами снабжения живой силой, лошадьми и продовольствием. И поэтому совсем неудивительно, что в 1937-1938 годах советская власть вспомнила грекам их участие в антибольшевистской борьбе. Греческую общину обвинили в создании повстанческой контрреволюционной организации, ставившей себе целью оторвать часть территории СССР и присоединить ее к Греции. Объем арестованных был настолько большим, что известные краеведы И. Джуха, Л. Яруцкий не без основания сравнивают размер репрессий в греческих селах с геноцидом.

ЛИТЕРАТУРА

1. В.Н.Романцов Північне Приазов'я в період наростання Громадянської війни (листопад 1918 – березень 1919 рр.); В.Ф.Солдатенко. До питання про початок громадянської війни на Україні;
Г.А. Королев. Історіографічні дослідження в Україні;
В. Верстюк. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні;
2. Отрывки из рукописи: "Красные повстанцы и партизаны на Мариупольщине". Над рукописью работали: И. Л. Чубаров, Ф. Н. Церахто, Г. А. Латышев А. С. Кабаков [Электронный ресурс]
г. Жданов 1967 – 1976 гг. Режим доступа:
<http://www.chemalyk.narod.ru/8/history/mangush.html>
3. Чоп В.М. Участь приазовських греків-колоністів у Махновському русі (1918–1921 рр.) / В.М Чоп .[Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=page/issues/21/21/chop.pdf

4. Челпан В.И., 1948 року народження, с. Ялта, бесіда тривала 15 хв. Запис зроблено 29 квітня 2020 р. Записали В.Мацука, А.С.Мацука.
5. В.Н.Романцов. Військово-політичне становище у Північному Приазов'ї в період квітневих боїв 1919 р. // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2. – С. 34 – 40.
6. Караберов Л.С. 1893 року народження, с. Урзуф
Запис зроблено на підставі листа до дочки, Караберовій К.Л.
7. Отдел пропаганды Особого Совецания при Главнокомандующем Вооруженными Силами на Юге России, часть информационная, 17 апреля 1919 года, № 1947 г., Екатеринбургская 50, "Бристоль".
[Електронний ресурс] Сводка сведений о злодеяниях и беззакониях большевиков. Режим доступа:
www.vozvr.ru/Default.aspx?TabID=248&language=ru-RU&ArticleId=1089

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ М. РОБЕСП'ЄРА, ТА ПОЧАТОК ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ КАР'ЄРИ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ШАРЛОТТИ РОБЕСП'ЄР)

Семенова В.С.

Уяву, яку можна було б скласти про особистість Максиміліана Робесп'єра по численним працям про Французьку революцію було б далеко не повним, а в багатьох відношеннях навіть помилковим, без аналізу біографічних даних, що відносяться до років, коли проходило формування цієї особи як політика, його характеру, переконань та загалом морального вигляду.

На жаль, таких даних не дуже багато і вони недостатньо відомі, бо розкидані в різних мемуарах сучасників і монографіях, присвячених іншим діячам цієї великої епохи. Але в повному обсязі ми можемо познайомитися з біографією і становленням особистості Робесп'єра в спогадах його сестри Шарлоти. Вона залишила їх вже після страти брата, для того щоб показати його таким, яким вона бачила його з самого народження. Тому треба вбачати те, що це не може бути об'єктивна оцінка цієї постаті, але дуже цікаво яким бачили Робесп'єра його найближчі родичі, а саме сестра Шарлотта. Вона покаже нам його сором'язливою, доброю людиною, яка любить природу, навіть буде виправдовувати його жорстокість у період диктатури.

Як відомо, Максиміліан Марі Ісидор де Робесп'єр народився 6 травня 1758 р. в Аррасі, провінції Франції. Його батько, Максиміліан Бартелемі Франсуа Робесп'єр, був адвокатом при Вищій раді Артуа, а мати – Жаклін Маргарита Каррол дочкою пивовара. Вони познайомилися в 1757 році і поєднувалися шлюбом 2 січня 1758, за чотири місяці до народження Максиміліана. Крім нього в їхній родині пізніше народилися ще четверо дітей – Шарлотта (в 1760 р.), Анріетта-Улалі-Франсуаза (в 1761 р.), Огюстен (в 1763 р.) і дитина, що з'явилася на світ 4 липня 1764 р. і незабаром помер. Через тиждень після цього у віці 29 років померла і мати Робесп'єра, якому виповнилося 6 років. Ще через два роки, в березні 1766 р. Франсуа Робесп'єр з якихось невідомих причин залишив сім'ю, виїхав з Арраса, а потім покинув межі Франції [1].

Сестра Максиміліан повідомляє нам, яким було його дитинство. Коли померла мати, Максиміліану ще не було повних 7 років, але вже тоді це був мрійливий, зосереджений хлопчик, схильний до роздумів, з загостреною чутливістю – щонайменша неприємність приводила його в сльози. На противагу молодшому братові Августину, успадкував основні риси батька, адвоката в провінційній раді Артуа, Максиміліан і зовнішністю і чутливістю характеру більше скидався на матір, яку рано втратив і яку так часто згадував до кінця свого

тривожного, повного випробувань життя. «О, – каже Шарлотта, – хто міг би забути цю чудову матір! Вона так нас любила! І Максиміліан також не міг без хвилювання згадувати про неї: щоразу, коли в наших задушевних бесідах ми згадували про матір, його голос змінювався і очі зволожувалися». Максиміліан, будучи дитиною, збирав багато гравюр і картинок. З ранніх років він почав любити квіти. Птахів він обожнював. У нього була ціла колекція. «Він часто приходив сюди у вільний від занять години, щоб провести їх в товаристві своїх милих пташок», – каже Шарлотта Робесп'єр. Завдяки винятковим душевним якостям, доброті характеру і серцю, з дитинства відкритого для кращих почуттів, Максиміліан з молодих років придбав багато видатних друзів і покровителів. За рекомендацією абата Сент-Вааст він поїхав до Парижа для вступу в ліцей Людовика Великого, куди був той час же прийнятий. Його посидючість, любов до читання і його високоморальний дух швидко завоювали йому симпатії і довіру наставників. Максиміліан користувався також любов'ю своїх товаришів по навчанню. Шарлотта розповідає, що в ліцеї її брат захищав слабких проти сильних[2].

Шарлотта пише, що в Академії Робесп'єр активно цікавився Руссо, що не могло в майбутньому не позначитися на формуванні як його особистості так і його політичних поглядів. «З деякого часу його охопило непереборне бажання відвідати Руссо, поїхати в Монморансі, щоб поцілувати убогий поріг свого бога. І він покидає все, обтрушує чари любові, нав'яні трояндами, їде в Париж, де вступає другим секретарем до прокурора Нолл і пише зворушливого листа абатові Пруаяру: в цьому листі він, під приводом необхідності відвідати єпископа Арраського, який перебував тоді в Парижі, просить грошей і сукні. А в квітні їде в Монморансі...». Зустріч юного мрійника і старого філософа весною 1778 р. мала вирішальне значення – Жан-Жак цілком опанував серцем Максиміліана. По закінченню університету Робесп'єр повертається в рідне місто, і подібно своїм предкам, присвячує себе адвокатській діяльності. Великий успіх, що випав на долю Робесп'єра в справі Віссера, дав йому величезну популярність в рідному місті, і незабаром після закінчення процесу, восени 1783 р., він був обраний членом Арраської академії [2].

Шарлотта продовжує повідомляти, що для з'ясування політичних поглядів Робесп'єра в цю епоху його життя важливо відзначити, що, виступаючи завзятим противником покарань, він вихваляв Людовика XVI, котрий щойно скасував судові тортури. Незважаючи на свої передові погляди, засвоєні з ознайомленням з «просвітницькою» літературою, Робесп'єр в цей час був переконаним монархістом. На засіданні 27 квітня 1786 р. він робить доповідь про несправедливість існуючого законодавства про незаконнонароджених дітей і т.д. В арраській період свого життя він бере найактивнішу участь у громадському житті. У перші місяці Установчих зборів Робесп'єр був одним з перших, хто вступив в Бретонський клуб разом з Мірабо, Петіоном, абатом Грегуаром і братами Олександром і Карлом Ламети, засідання якого відбувалися в кафе Аморі Версаля. Після переїзду Асамблеї в Париж в жовтні 1789 р., він вступив до Товариства Друзів Конституції, відоме як Якобінський клуб, що розташовувався недалеко від Тюільрі, в монастирі якобінців, на вулиці Сен-Оноре. З часом якобінські клуби стали виникати повсюди у вигляді філій дочірніх паризьких центральних клубів – поширювали свої погляди, ідеї через кореспонденцію, формувати громадську думку і тиснути на Національні збори і пізніше Конвент. Таким чином напрямок його політики почав формуватися в Клубі. Демократична позиція, зайнята в Установчих Зборах Робесп'єром і невеликим числом його однодумців, особливо яскраво виявилася під час дебатів з обговорення тексту декларації прав. Під час цих дебатів Робесп'єр неодноразово виступає з промовами, незмінно захищає основи демократії, свободи друку, недоторканість особи, свободу совісті, короткочасність повноважень парламенту і т.д. Поряд з цими виступами він не випускав з уваги і питань тактики ведення зовнішньої політики. Під час падіння монархії, 9 липня Робесп'єр вимовляє програмну промову у Якобінському клубі про втрату довіри Законодавчих Зборів, з пропозиціями про скликання Національного Конвенту на основі загального голосування, що було доволі демократично для того часу. Він вимагає відсторонення виконавчої влади, зміщення військових та адміністративних

посадових осіб, оновлення складу судів і т.д. Він більше не вірить, що Законодавчі Збори здатні вирішити кризу конституційним шляхом. 11 серпня він був обраний від його секції на площі Вандом. Він відразу займає провідне становище і вимагає скликання Національних Зборів, Комуна повинна була відправити комісарів в усі департаменти країни для роз'яснення ситуації, секції повинні знищити відмінність між «активними» і «пасивними» громадянами і створити постійні революційні комітети [2].

Таким чином, на основі аналізу спогадів Шарлотти Робесп'єр, можна скласти уяву про формування особистості Робесп'єра. Рання втрата батьків загартувала його для подальшого життя. Його любов до Руссо, а також його оточення в академії також відклало на нього відбиток. Коли почалась Велика Французька революція він був вже популярним громадським діячем та відстоював демократичний лад, що дало йому велику підтримку серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пилон Э. Юность Робеспьера <http://larevolution.ru/Robesp-youth.html>
2. Воспоминания Шарлотты Робеспьер <http://mle-anais.livejournal.com/142841.html>

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ» ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014-2020 РР.)

Султан С.Л.

Початок збройного конфлікту на сході України, що сколихнув увесь інформаційний світ, характеризувався методами так званої «гібридної війни». Конфлікт спалахнув у 2014 році. Його наслідки до сьогодні продовжують загрожувати не тільки українському державному суверенітету, а й світовій безпеці, в цілому. Агресія з боку Росії нещадно забирала та продовжує забирати життя українських громадян, захисників та цивільне населення.

Агресія Росії проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки. Російсько-український конфлікт не тільки порушив регіональну стабільність, а й створює та підсилює ризики. Для знаходження рішення в даній ситуації, Україні разом із міжнародними партнерами необхідно мати чітке розуміння природи й характеру цього конфлікту. Актуальність питання підкреслюється також і тим, що на даному етапі, цей конфлікт продовжує існувати, хоча було достатньо намагань з боку України припинити агресію, особливо в площині ведення «інформаційної війни» [5].

Світ має бути у безпеці, для цього ми повинні досліджувати таке явище, як «інформаційна війна», його вплив, використання, під час збройних конфліктів. Тому авторка, за головну мету даної роботи, взяла дослідити яким чином використовується «зброя суспільної свідомості» на прикладі російсько-українського конфлікту 2014-2020 рр.

Досягнення мети вимагає пошуку досвіду та перспектив протидії агресії, вони сформували постановку завдань для даного питання, а саме: а) дослідити явище «гібридної війни» на сучасному історичному етапі; б) встановити вплив «інформаційної війни», як складової «гібридної», на безпеку державного суверенітету та територіальній цілісності, с) розробити методи протидії інформаційній агресії та пропаганди, з урахуванням досвіду України під час конфлікту 2014-2020 рр.

Явище ведення гібридних форм війни, досліджується істориками певно, ще з часів стародавньої Греції. Втім, з початку конфлікту на сході України 2014 р., це питання, на науковому рівні, придбало підвищеної актуальності. «Інформаційна війна» відбувається завдяки бурхливому розвитку інформаційних технологій XXI століття, технічному забезпеченню населення, поширенню впливу медіапростору. Вона породила намагання маніпулятивно використовувати свідомість населення країни, для досягнення злочинних

намірів держави-агресора, у порушенні державного суверенітету [7, с. 256]. Тому зацікавленість сучасних дослідників є виправданою.

Особливо фундаментально, на нашу думку, для історичної та юридичної науки, питанню ведення «гібридної», «інформаційної війни» приділили свою увагу такі дослідники: К. Горбулін, І. Рущенко, В. Кравченко, К. Попович, Магда Є., Г. Почепцов Л. Чекаленко Ф. Хоффман, В. Телелим та інші.

Термін «гібридна війна» в інформаційному світі, здебільшого використовується в ненауковому значенні. Він не зміг знайти застосування в військовій сфері та не закріпився в основоположних військових документах жодної з країн. Натомість термін «гібридна війна» активно використовується в рамках пропагандистського протистояння, а також був значно політизований [4, с. 51].

Автором концепту «гібридна війна» є американський дослідник Ф. Хоффман. Саме така думка зазначена в працях з політології. Автор стверджує, що «гібридна війна — це суміш летальності міждержавного конфлікту з фанатизмом і люття партизанської війни. В таких конфліктах держави або підтримані ними бойовики і терористи будуть використовувати переваги сучасного озброєння, систем зв'язку, кіберзлочинності, інформаційної пропаганди і масового насилля проти цивільних» [3, с. 139].

Інформаційній війні притаманна інформаційна зброя. Це різновид зброї, головними елементами якої є інформація, інформаційні технології (зокрема технології інформаційного впливу), інформаційні процеси та технічні засоби, що застосовуються в інформаційному протиборстві [3].

Методи введення інформаційної війни охоплюють велику кількість сфер діяльності людини. Ми встановили наступні: пропаганда, корупція дипломатичних відносин, підміна понять, міфізація історичних фактів, профанація, використання фейків та ілюзій альтернативності джерел інформації, тощо. Вони залишають негативний відбиток на внутріполітичне становище держави, таким чином сприяють послабленню опору, та протидії країні-агресору.

Наявність чітких доказів щодо використання методів «інформаційної війни» Росією під час збройного конфлікту на Сході України 2014-2020 рр., допоможуть сформулювати майбутні перспективи протидії. Наведемо декілька з них. Так, генерал-майор Франк Ван Каппен, радник з безпеки при ООН і НАТО, член верхньої палати парламенту Нідерландів заявив: «Путін веде в Україні гібридну війну» [6].

Особливу увагу істориків викликала доповідь Петра Олексійовича Порошенка, екс-президента України, який 20 лютого 2019 року виступив на Генеральній Асамблеї ООН з доповіддю на тему російської агресії щодо України. В своїй промові Порошенко декілька раз прямо звинувачував Москву у порушеннях норм внутрішньої та світової безпеки завдяки методам «інформаційної війни» [1].

До збору доказів та їх аналізу також підключилися й науковці. Так, Євген Магда – кандидат політичних наук, директор інституту світової політики зазначає, що одним із методів, ведення інформаційної війни яким користується Росія є «показна миротворчість», що має на меті створити ілюзію Москви, як мирно налаштованої та непричетної до конфлікту сторони [4].

Один з фундаментальних дослідників питання «гібридної війни» в Україні Горбулін В.П., автор монографії, стверджує, що Росія на ідеях реваншу, окресленої мюнхенською промовою Путіна В.В. розпочинає процес масштабного переформатування системи російських ЗМІ, а саме перехід від концепції «простого інформування» спочатку до «інформаційного супроводу влади», а на завершальних етапах, і до сьогодні, основний засіб ведення війни - пропаганда [2, с. 91].

Дослідник явища «гібридна війна», Попович К.В. також доходить до висновку про те, що Росія веде війну, нібито під прикриттям миротворчих місій, в рамках якої вона захищає мирне населення, що зазнали геноциду від дій української влади та частини радикально налаштованих верств населення. Доволі показовими, з точки зору застосування методів

«гібридної війни», є сьогодні дії Кремля на Сході України. Це, безумовно, і є гібридний тип військових дій в їхньому класичному вигляді. Про те, що РФ готувалася до цієї війни і планувала вести її саме в такий спосіб, історик наводить низку фактів [5, с. 77].

У результаті проведеного дослідження, приходимо до наступних висновків. Дослідивши явище «гібридної війни» на сучасному історичному етапі, авторка встановила вплив «інформаційної війни», як складової «гібридної», на безпеку державного суверенітету та територіальній цілісності. Можна стверджувати, що міжнародна правова база, в рамках Ради Безпеки ООН, є застарілою та неактуальною в сучасних умовах. Цей орган не в змозі вчасно відреагувати на певні порушення суверенних прав держав, які піддалися агресії. В рамках єдиної універсальної міжнародної організації загальної компетенції ООН не існує жодного акту, який мав би статус рекомендації, щодо єдиної стратегії протидії «гібридним» збройним конфліктам та стримування держав-агресорів.

Недоліки міжнародного нормативного регулювання є основними проблемними аспектами, які є вкрай гострими та актуальними на сьогоднішній день. Одним із методів протидії інформаційній агресії та пропаганди, з урахуванням досвіду України під час конфлікту 2014-2020 рр. може стати проведення миротворчих операцій, існуючий режим яких потребує прийняття універсальної конвенції на рівні ООН, що у тому числі встановлювала б єдині правила проведення різних типів миротворчих операцій, а також єдину термінологію, на основі чого міжнародні організації могли б розробляти власне правове регулювання конкретних миротворчих операцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выступление Порошенко П.О. на Генассамблее ООН: полный текст и видео [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.segodnya.ua/politics/vystuplenie-poroshenko-na-genassamblee-oon-polnyu-tekst-i-video-1224662.html>
2. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт. Національний інститут стратегічних досліджень. — К.: НІСД, 2017. — 496 с.
3. Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір // Вісник Дніпропетровського університету. Політологія. 2015. № 2.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://repo.dma.dp.ua>.
4. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність та структура феномену [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489
5. Попович К.В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: Історичний та сучасний виміри// Науковий вісник. Історія. — Ужгород.:УНУ, 2016 вип. 2(35). — С.75-78
6. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>
7. Годоров І. Внутрішні витоки та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. — К.: «МП Леся», 2016. — С. 250-256.

ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ СТАРОКРИМСЬКОЇ ГРОМАДИ В 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Товарчи Д.А.

Неабияку цікавість для вивчення становить досвід взаємодії між етнічними громадами і державними інститутами у минулому. Вироблення та ефективного впровадження державної етнонаціональної політики має формуватись з урахуванням такого досвіду. При цьому особливе значення має історичний досвід 20-30-х років ХХ століття, який, незважаючи на його критичні оцінки, не втратив актуальності й сьогодні. Цей період характеризується складними етнонаціональними процесами, які були зумовлені необхідністю вкорінення

більшовицького режиму і специфікою національної політики в умовах утвердження тоталітарного режиму.

Характерною національною специфікою України та важливим чинником її історії є наявність чисельної грецької громади на території Приазов'я. Цілком природно, що прояв національної політики на вказаній території мав свої особливості.

Об'єктом дослідження є грецька громада селища Старий Крим, а також форми і методи реалізації більшовицької національно-культурної політики у середовищі грецького населення краю, а також процеси, які відбувались у освітньому й духовному житті грецької громади селища Старий Крим під час проведення політики коренізації.

Предметом дослідження є вплив більшовицької національно-культурної політики на життя грецької громади селища Старий Крим у 20-ті-першій половині 30-х років ХХ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють час з початку 20-х – першої половини 30-х років ХХ століття – період, що характеризується найбільш відчутними змінами в освітньому та культурному житті грецької громади внаслідок реалізації політики коренізації.

Територіальні межі охоплюють терени селища Старий Крим.

Політика «забезпечення прав національних меншостей» реалізовувалася не лише через організацію національних районів, а й шляхом створення закладів освіти та культури національних меншин, підготовки національних кадрів і залучення їх до складу радянського та партійного керівництва. Тому серед першочергових заходів політики коренізації щодо меншин передбачалася організація мережі національних державних навчальних закладів із викладанням їхньою рідною мовою.

Як реалізовувалися ці плани на місцях, можна побачити з історії школи селища Старий Крим. У 1927 році старокримську школу відвідувало 80% дітей. У 1928 році в школі діяло чотири основні групи і одна паралельна. Всього навчалось 195 дітей. Відомо, що паралельна група існувала за батьківський кошт. Також була створена група учнів-переростків, яка налічувала 32 чоловіка. Навчання проводилося російською мовою. Так наприклад, в селищі директива органів просвіти 1927 року про роз'яснення значення рідної мови не була виконана (вчителі і шкільна рада виступили на батьківських зборах тільки з інформацією про нововведення, а батьки питання татарізації школи взагалі відхилили). На той час у школі працювало 5 вчителів, троє з них були урумами, тому у разі необхідності вони все ж використовували рідну мову [10, с.142].

Процес татарізації школи мав поступовий характер. У 1929 році в селищі була татаризована тільки перша група першого концентру. Наступним кроком було запровадження татарської мови як додаткової дисципліни для груп другого концентру. Разом з татарською мовою в школі почали вивчати татарську літературу[13]. Проблем було багато. По-перше, не вистачало підручників. Для урумів вони друкувалися у м. Семфірополі, як і навчальні програми та учнівські білети. Часто навчальну літературу батьки покупали за свої кошти [11, с.144].

По-друге, бракувало кваліфікованих педагогічних кадрів. Так, наприклад, з 1932 по 1934 рік в школі вчителькою працювала Олександра Кузьмівна Апостолова. У своїй автобіографії вона зазначила, що навчалась з 1931 по 1933 роки в Маріупольській Радянській партійній школі, а освіту отримала в давні часи тільки за чотири класи.

У цей час у селищі з'явилися перші кадри вчителів, склалась своя грецька інтелігенція. Це – Єлизавета Дмитрівна Тулаїнова, Марія Семенівна Абальмаз, Василіса Миколаївна Вангель'єва, Варвара Микитична Тулаїнова [10, с.143].

Отже, успіхи в галузі культурного будівництва були відчутними. Мережа шкіл з навчанням національними мовами з 1926 по 1930 роки зростає. Відсоток охоплення дітей етнічних меншин початковим навчанням у середньому по Україні сягав 95,2%. Тобто, в місцях компактного проживання етнічних меншин уже на початку 30-х років реальністю була загальна початкова освіта. Проте очевидними були проблеми, які залишалися невирішеними і не дозволяли враховувати успіхи в цій галузі. Найбільш гострими з них були

питання відсутності учбової й іншої літератури національними мовами, хронічної нестачі педагогічних кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в.- 90-е годы XX в.). Симферополь, 1999. 156с.
2. Баранова В.В. Греки Приазовья: этническое самосознание и язык: дис. ... канд. ист. наук. Санкт-Петербург, 2006. 214с.
3. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. К. : Либідь, 2000. 488 с.
4. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917 – 1990) – Київ. 1994. 72 с.
5. Ялі С. Греки в УСРР. Харків, 1931. 208 с.
6. Калоєров С.А. Греки Приазовья. Донецк : Юго-Восток, 1997. 197 с.
7. Божко Р.П., Були Т.Ю., Гашенко Н.Н. Мариуполь и его окрестности:взглядизXXIвека. Мариуполь: Рената, 2008. 428 с.
8. Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.) : Історико – етнографічне дослідження. Київ: Реферат, 2006. 300 с.
9. Проценко А.Д. Записки Мариупольскогокраеоведа. Мариуполь : Азовье, 2000. 107 с.
10. Романцов В. Наметченюк Г., Арабаджи С.Старый Крым: история и современность.Историко-этнографическое исследование. Мариуполь: ПАО «ММК имени Ильича»,2010.328с.
11. Узбек Е.А., Пирго М.Д., Мазур П.И. Срединепонятных и неоцененных утрат...В 2-х т. Т. 1 / Е.А.Узбек, М.Д. Пирго,П.И. Мазур. Харьков: Майдан, 2019. 542с.
12. Узбек Е.А., Пирго М.Д., Мазур П.И. Срединепонятных и неоцененных утрат...В 2-х т. Т. 2 / Е.А.Узбек, М.Д. Пирго,П.И. Мазур. Харьков: Майдан, 2019. 686с.

Респонденти, мешканці селища Старий Крим

13. Інтерв'ю з Костіною Є.Є. (1936 р.н.,гречанка,середня освіта). *Фонди етнографічного шкільного музею СШ № 46*

ЗМІСТ

<i>ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ</i>	
ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ - запрошений дослідник факультету соціальних наук Латвійського Університету (м. Рига, Латвійська Республіка). «ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В ЛАТВІЇ: ВУЗЛОВІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ»	4
ЗАДУНАЙСЬКИЙ ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ , доктор історичних наук, професор кафедри «Історії України» ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця. «ВІЙСЬКОВА ХИТРИСТЬ «ЗАМИЛИТИ ОЧІ» КОЗАКІВ-ПОВСТАНЦІВ НА ТАМАНІ ТА МАХНОВЦІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ В 1918 Р. (ЗА СПОГАДАМИ М.ГУЛОГО, Н.МАХНА І В.БІЛАША)»	8
ТЕМІРОВА НАДІЯ РОМАНІВНА , професор кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса. «ПОМІЩИКИ ЯК ВИКЛИК РАДЯНСЬКОМУ ІСТОРІОПИСАННЮ: ВИПАДОК А. АНФІМОВА»	13
ЛИТВИНЕНКО РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доктор історичних наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса. «ПРО ПІВДЕННО-ЗАХІДНІ МЕЖІ ВОЛГО-ДОНСЬКОЇ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»	16
ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ. «ІТАЛІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ІТАЛІЇ»	21
КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ., КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА - доценти кафедри історичних дисциплін МДУ. «ПРАВОСЛАВНА ПАРАФІЯ НА ТЕРЕНАХ КАЛЬМІУСЬКОЇ ПАЛАНКИ»	26
ЛАВРОВА ПРИНА ІВАНІВНА - доцент кафедри філософських наук та історії України Приазовського державного технічного університету. «ВИВЧАЮЧИ ІСТОРІЮ»: ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ»	27
МАЛИШЕВ ВІТАЛІЙ ОЛЕГОВИЧ - студент II курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «ФІНЛЯНДСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА Й УРЯД В ТЕРІЙОКІ»	29
МОРГУН АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА - студентка IV курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «ОРНАМЕНТАЦІЯ КЕРАМІКИ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ».	32
<i>АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ</i>	
ГОНЧАРЕНКО ІННА МИКОЛАЇВНА - аспірантка II року навчання спеціальності «Історія та археологія» МДУ. «ВПЛИВ КЛІМАТИЧНОГО ФАКТОРУ НА УМОВИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII СТ..»	35
КОРНІЄНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ - студент IV курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРА КУПЕЦТВА НА ТЕРЕНАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД: 70-Х – 90-Х РР. XIX СТОЛІТТЯ»	38
МЕЛЬНИКОВ ЕДУАРД ОЛЕКСАНДРОВИЧ – кандидат історичних наук. «ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР. НА ОДЕСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОКРУГ»	40
ТАРАСОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ – науковий співробітник музею Головного управління Національної поліції в Донецькій області. «К ВОПРОСУ О БОЕВЫХ ПОРЯДКАХ ПРОТИВОБОРСТВУЮЩИХ АРМИЙ В	43

ПОЛТАВСКОМ СРАЖЕНИИ 1709 Г.»		
ФЕДОРОВ ДИНИЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ - студент I курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія».	47	
«ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО»		
ФІЛППОВ МАКСИМ ОЛЕКСІЙОВИЧ – студент I курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія».	49	
«КОЗАЦТВО В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ»		
<i>ПИТАННЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ</i>		
БУРЯК СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ - ад'юнкт кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.	52	
«ТАНК Т 64: ІСТОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ»		
ВЕРЕМЕСВА МІЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА - аспірантка III року навчання спеціальності «Історія та археологія» МДУ.	55	
«СТУДЕНТСЬКІ БУДІВЕЛЬНІ ЗАГОНИ, ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ 1960-1980 РР. XX СТ.»		
ДРАЧУК ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА - студентка III курсу ДонНУ імені В.Стуса, спеціальності «Історія та археологія».	57	
«ЖІНОЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.»		
ЄГРЕШІЙ ОЛЕГ ІГОРОВИЧ - доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.	59	
«ОТЕЦЬ ПАВЛО ХРУЩ: ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА СВЯЩЕНИКА І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА»		
ІСАЄНКО ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА - вчитель історії України Маріупольського міського ліцею, м. Маріуполь.	61	
«ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ»		
КУЦЬКА ОЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА - професор кафедри тактики та бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного.	64	
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»		
МЕЛЬКІН ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ - начальник науково-організаційного відділу Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України.	67	
«ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ БАЛІСТИЧНИХ ШОЛОМІВ В ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ В 2014 – 2018 РОКАХ»		
НЕСТЕРЕНКО ДАР'Я МИКОЛАЇВНА - студентка II курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Середня освіта. Історія».	70	
«СТРУКТУРА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ШТАБУ З ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ІЗ ЗАКЕРЗОННЯ 1944-1946РР.»		
ОЛІЙНИК ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ - аспірант, IV курсу спеціальності «Історія та археологія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.	72	
«ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УРСР У ГАЛИЧИНІ В 1939-1941 РР.»		
ОРХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА - доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, к.і.н., доцент, докторант кафедри історичних дисциплін.	76	
«ТРИЗУБ НА ФІЛАТЕЛІСТИЧНИХ ВИПУСКАХ УКРАЇНИ»		
ПШТЕЛЕВА ДАР'Я ВАЛЕРІЙВНА – аспірантка I року навчання спеціальності «Історія та археологія» МДУ.	80	
«ІСТОРИЧНІ УМОВИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1990-Х РОКАХ»		
ПРИЛИПКО РУСЛАН ДМИТРОВИЧ – старший викладач кафедри історії України та	82	

спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса. «МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗРОБІТНИХ В УСРР У 1920-ТІ РР.»	
СТОРОЖИЛОВА ЄЛИЗАВЕТА ВОЛОДИМИРІВНА - студентка III курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «ДЕРЖАВА І ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ: 20 -30-ТІ РР. ХХ СТ.»	86
ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВАЛЕРІЇВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ. «ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ»	88
<i>УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я З ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ</i>	
АДЖАВЕНКО МИКОЛА КОСТЯНТИНОВИЧ – краєзнавець. «ПАНАИР В ОККУПИРОВАННОМ УРЗУФЕ»	92
АРЗАМАНОВ ОЛЕКСІЙ АРТЕМОВИЧ – магістр МДУ, спеціальності «Історія та археологія» «МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРІУПОЛЬСЬКИХ ДОКТОРІВ В ПЕРІОД ІСНУВАННЯ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ»	97
ГУЗЬ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ - «ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ У МІСТІ МАРІУПОЛІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ»	98
НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ - доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ. Заслужений працівник культури України. «ДО МИНУЛОГО – З ВДЯЧНІСТЮ І ПОВАГОЮ (ДО 30-РІЧЧЯ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)».	99
НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА – доцент кафедри історичних дисциплін МДУ. «ПРИВАТНА МЕДИЦИНА В МАРІУПОЛІ (ПОЧАТКУ ХХ СТ.)»	103
ПАПАЦ АЛІНА СЕРГІЇВНА - - аспірантка II року навчання спеціальності «Історія та археологія» МДУ. «ЖІНОЧА СЕРЕДНЯ ОСВІТА У М.МАРІУПОЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.»	106
РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА – д.і.н. професор кафедри історичних дисциплін, доцент кафедри філософії та соціології МДУ. «МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ КОЛЕДЖ – ПОЧАТОК ІСТОРІЇ МДУ»	108
<i>АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ</i>	
БОРОДАЙ МАРК ЕДУАРДОВИЧ – магістр МДУ, спеціальності «Середня освіта. Історія». «ВИКОРИСТАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАДАЗОВ'Я В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»	112
ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ, БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історичних дисциплін МДУ, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ. «СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУРГАНІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (СТАРОМЛИНІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА ВЕЛИКОНОВОСІЛКІВСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ).»;	114
ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ, НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історичних дисциплін МДУ, учасник археологічної експедиції МДУ. «РОЗКОПКИ КУРГАНУ БЛЯ С.М.Т. ЯЛТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ АРХЕОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕДИЦІЄЮ МДУ У 2019 РОЦІ»	117
КАКОВКІНА ОКСАНА ІГОРІВНА - студентка I курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «ПАМ'ЯТКИ НАДАЗОВ'Я В ДОСЛІДЖЕННЯХ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ МДУ»	119

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	
ЗУБКО ДАНИЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ - студент III курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «МОНУМЕНТАЛЬНА ПРОПАГАНДА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД 1944 - 1953 РР.»	122
ЄРМАКОВА ОЛЬГА ОЛЕГІВНА - студентка IV курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «РОЛЬ ВАСИЛА ЛЕВСЬКОГО У БОРОТЬБІ БОЛГАР ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ У 60-Х – ПОЧ. 70-Х РР. XIX СТОЛІТТЯ»	123
РЄЗНІК ВОЛОДИМИР ІГОРОВИЧ - докторант кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник. «РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА АВІАЦІЇ ЗА ДОСВІДОМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В ІСПАНІЇ (1936 – 1939)»	126
СТРЕБКОВА ЄЛИЗАВЕТА КИРИЛІВНА - студентка II курсу Маріупольського державного університету, спеціальності «Історія та археологія». «РОЛЬ ЛИТОВСЬКИХ ТА РУСЬКИХ ПОЛКІВ У БИТВІ ПІД ТАННЕНБЕРГОМ (1410 Р.)»	130
ПЕРШІ КРОКИ В НАУЦІ ЮНИХ ІСТОРИКІВ	
ДУДІН ДАНИЛО СЕРГІЙОВИЧ – учень 11 класу Маріупольського технологічного ліцею. «ВІЙСЬКА ПІДЕННОГО ФРОНТУ У БОЯХ ЗА ВИГНАННЯ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ З МАРІУПОЛЯ (8-10 ВЕРЕСНЯ 1943 Р.)»	133
МАЦУКА ВІТАЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ – учень 10 класу Мангуської загальноосвітньої школи № 2. «МАНГУШ У ПОДІЯХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1919-1921 РР.)»	135
СЕМЕНОВА ВІОЛЕТТА СЕРГІЇВНА - учениця 11-Б класу Маріупольського НВК «Ліцей-школа №48». «ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ М. РОБЕСП'ЄРА, ТА ПОЧАТОК ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ КАР'ЄРИ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ШАРЛОТТИ РОБЕСП'ЄР)»	138
СУЛТАН СВІТЛАНА ЛЕОНІДІВНА – учениця 10 класу Маріупольського НВК ліцей-школа № 14. «ВПЛИВ "ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ" ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014-2020 РР.)»	140
ТОВАРЧИ ДМИТРО АНДРІЙОВИЧ - учень 9-Б класу Маріупольської спеціалізованої школи з поглибленим вивченням новогрецької мови I-III ступенів №46. «ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ СТАРОКРИМСЬКОЇ ГРОМАДИ В 20-30-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ»	142
ЗМІСТ	145